MEKTUPLARDAKİ FELSEFE

ARENDT•JASPERS•HEIDEGGER

YUSUF ÖRNEK

AYRINTI

FELSEFE

YUSUF ÖRNEK

Ortaokul ve lise eğitimini doğduğu kent İzmir'de tamamlayan Yusuf Örnek, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji ve İdare Bölümü'nden 1977 yılında mezun olduktan sonra felsefe öğrenimi için Almanya'ya gitti. Mainz'daki Johannes Gutenberg Üniversitesi'nde felsefe doktorasını tamamlayarak 1984'te tekrar Ankara'ya dönen Örnek, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde önce yardımcı doçent, sonra 1987 yılında doçent oldu ve aynı yıl üniversiteden ayrılarak ticaret hayatına atıldı. 1987-2007 yılları arasında turizm endüstrisinin çeşitli şirketlerinde yöneticilik yaparken bazı dönemlerde Antalya'da Akdeniz Üniversitesi ile İstanbul'daki Maltepe ve Yeditepe Üniversitelerinde yarı-zamanlı olarak felsefe dersleri verdi. 2017'den beri Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalında tam-zamanlı öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Özellikle 20. yüzyıl Alman felsefesi üzerinde çalışan Yusuf Örnek'in bu alanda Almanya'da ve Türkiye'de yaptığı yayınların yanı sıra, Immanuel Kant, Martin Heidegger ve Karl Jaspers'ten Türkçeye kazandırdığı çevirileri de bulunmaktadır.

Ayrıntı: *1411*
Felsefe Dizisi: 31

Mektuplardaki Felsefe
Arendt - Jaspers - Heidegger
Yusuf Örnek

© Yusuf Örnek, 2020

Dizi Editörü
Güçlü Ateşoğlu

Yayıma Hazırlayan
Güçlü Ateşoğlu

Son Okuma
Çağatay Özyürek

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım: *2020*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-457-1
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Mektuplardaki Felsefe
Arendt - Jaspers - Heidegger

Yusuf Örnek

FELSEFE DİZİSİ

Özgürlük Üzerine Bir Deneme
Herbert Marcuse

Felsefeye Davet 1
Veysel Atayman

Kaygı Kavramı
Yasemin Akış

Mitostan Felsefeye
H. Attilla Erdemli

Frankfurt Okulu
Eleştiri, Toplum ve Bilim
Kurtul Gülenç

Spinoza ile Karşılaşmalar
Der.: Güçlü Ateşoğlu & Eylem Canaslan

Hâlâ Hayalleri Olanlar İçin Felsefe
Wolfram Eilenberger

Akıllı Kişiler İçin Felsefe Rehberi
Roger Scruton

Spinoza'nın Sevinci Nereden Geliyor?
Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif
Çetin Balanuye

İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine
F.W.J. von Schelling

Almanya'da Din ve Felsefenin
Tarihi Üzerine
Heinrich Heine

Kuşkuculuk
Phyrrhonculuğun Ana Hatları-Mantıkçılara
Karşı-Fizikçilere Karşı
Sextus Empiricus

Kant Felsefesinin Politik Evreni
Derleme, Çeviri ve Giriş
Hakan Çörekçioğlu

Aşkın Metafiziği
Arthur Schopenhauer

Aydınlanma, Devrim ve Romantizm
Modern Alman Politik Düşüncesinin Doğuşu
1790-1800
Frederick C. Beiser

Eleştirel Fragmanlar
Felsefi Aforizmalar
Friedrich Schlegel

Felsefi Masallar
Martin Cohen

Küçük İnsanlar, Büyük Sorular
Yarının ve Bugünün Büyükleri İçin 20 Felsefi
Hikâye
Wolfram Eilenberger

Gölge Felsefe
Platon'un Mağarası ve Sinema
Nathan Andersen

Heidegger'in Nietzsche'si
Der. Sadık Erol Er & Volkan Ay

İktidarın Gözü
Michel Foucault

Özne ve İktidar
Michel Foucault

Güneş Ülkesi
Tommaso Campanella

Clara
Doğanın Tin Dünyasıyla Bağlantısı Üzerine
Felsefi Bir Novella
Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling

Hegel'in Felsefesine Eleştirel Bir Giriş
Ivan Soll

Doğa Tasarımı
R.G. Collingwood

Varoluşçuluk, Fenomenoloji, Ontoloji
Der. Güçlü Ateşoğlu

Fenomenoloji: İlk Temeller
Dan Zahavi

Büyük Kapatılma
Michel Foucault

Felsefe Sahnesi
Michel Foucault

Hocalarım İoanna Kuçuradi
ve
Alexius J. Bucher'e

"Mektuplar bir insanın geride bırakabileceği en önemli anıtlardandır."
Johann Wolfgang von Goethe

İçindekiler

Önsöz 11

I. Hannah Arendt – Karl Jaspers

A. Mektuplar 17
1. Üniversite Hocası ve Öğrenci 17
2. İki Dost 21
3. İki Filozof 26
4. Felsefi Etkileşim 35

B. Karl Jaspers: "Önsöz" 40

C. Hannah Arendt: "Karl Jaspers" 44

D. Hannah Arendt: "Seksen Beşinci Doğum Gününde Karl Jaspers İçin" 53

II. Hannah Arendt – Martin Heidegger

A. Mektuplar 61
1. İlk Dönem (1925-1933) 62
2. İkinci Dönem (1950-1966) 65
3. Üçüncü Dönem (1966-1975) 75
4. Felsefi Etkileşim 80

B. Martin Heidegger'in 1932/33 Güz Döneminde Arendt'e Yazdığı Mektup 86

C. Hannah Arendt: "Martin Heidegger Seksen Yaşında" 88

D. Hannah Arendt: *Tabula Gratulatoria* İçin Yazı 102

III. Karl Jaspers – Martin Heidegger

A. Mektuplar 107
B. Karl Jaspers'in Eserlerindeki Heidegger 128
1. Yayımlanmış Eserler 128
2. "Martin Heidegger Hakkında Notlar" 129
3. Jaspers'in Freiburg Üniversitesi'ne Martin Heidegger Hakkında Yazdığı Resmî Mektuplar 132
C. Martin Heidegger'in Eserlerindeki Jaspers 138
1. Dünya Görüşlerinin Psikolojisi'ne Eleştiri 138
2. Diğer Eserler 142
3. Kara Defterler 144
4. Sonuç 152
D. Felsefi Karşılaştırma Yapabilme Olanağı 154
Sonsöz 157
Hayatlar ve Eserler 161
Kitapta Geçen İsimler 170
Kaynakça 178

Önsöz

Elinizdeki kitabın konusu bir öğrenci, iki üniversite hocası, üç filozofun birbirleriyle olan mektuplaşmasına yansıyan felsefi görüşleri, yaşananlar hakkındaki düşünceleri ve karşılıklı besledikleri duygularıdır. Batı dünyasının düşünce tarihinde eşi bulunmayan bu birlikteliğin aktörleri 20. yüzyılın Alman felsefesine damgalarını vurmuş olan Hannah Arendt, Karl Jaspers ve Martin Heidegger'dir. Bu üç büyük düşünürün eserlerinin hemen tamamı artık yayımlanmıştır ve uzun yıllardır bütün dünya dillerine çevirileri yapılmaktadır. Her üçünün tüm eserlerinin dilimize çevrilmesi daha epey zaman alacağı için felsefe okuyucularını Arendt, Jaspers ve Heidegger'in birbirleriyle olan mektuplaşmalarından yola çıkarak bilgilendirmenin uygun olacağını düşündüm. Bu sayede filozofların hem yaşadıkları hem de düşündükleri hakkında başlangıç niteliğindeki genel bir fikire sahip olabileceklerdir.

Kitabın ana eksenini Arendt'in hocalarıyla ve iki hocasının da kendi aralarındaki mektuplaşması oluşturuyor. Mektupların dışında kullandığım en önemli belgeler, Arendt'in Jaspers ve Heidegger'i muhtelif vesilelerle tebrik etmek için yaptığı kutlama konuşmaları ya da yazdığı yazılarının Türkçe çevirileri oldu. Bu metinler artık bir filozof olgunluğuna ermiş olan öğrencinin hocalarına hitaben yazdıklarındaki benzerlikleri ve farkları görmek için önemli olmanın yanı sıra, Arendt'in duyduğu şükran borcunu nasıl ifade ettiğini de gösteren önemli belgelerdir. Daha da önemlisi, Arendt'in bu metinleri, satır aralarında iki hocası arasında hangi farkları gördüğünü belli etmekte olduğundan, ileride yapılabilecek çalışmalara ışık tutma özelliğini taşımaktadır.

Bunların yanı sıra mektuplara dökülen düşünce ve duyguların arka planındaki tarihsel bağlamları da yansıtabilmek amacıyla Jaspers'in savaş sonrasında Freiburg Üniversitesi Nazilerden Arındırma Komisyonu'na Heidegger hakkında yazdığı mektupların ve onu antisemit olmakla suçlayan Arendt'e yazdığı bir mektubun çevirilerini de kitaba aldım.

Hannah Arendt'in iki hocasının kendi aralarındaki mektuplaşmasını ele almasaydım bu ilişki örgüsünün sunumu eksik kalırdı; çünkü Heidegger'in belirttiği gibi, kendisi ile Jaspers arasındaki tek ortak nokta, her ikisinin de öğrencisi, sonradan dostu ve meslektaşı olan, onları savaştan sonra barıştırmaya çalışan Arendt idi. Oysa Heidegger ile Jaspers'in felsefi anlamda yıllar geçtikçe birbirlerinden nasıl uzaklaştıklarını mektuplar bize gösteriyor; çünkü yaşantıları birbirlerine karşı hissettiklerinin gittikçe keskinleşmesine neden oldu. Bunu desteklemek için Jaspers'in Heidegger hakkında on yıllar boyunca tuttuğu notlardan ve Heidegger'in *Kara Defterler* olarak bilinen felsefi not defterlerindeki Jaspers ile ilgili yazdıklarından yararlandım. Bu notlar sayesinde iki düşünür arasındaki uzlaşma arzusunun bulunduğunu fakat bunun insani ve felsefi nedenlerle gerçekleşmediğini gösterebilmiş olmayı ümit ediyorum.

Kitabın konusu Arendt'in Heidegger ile olan duygusal ilişkisi ya da Heidegger'in Nasyonal Sosyalizm dönemindeki siyasal angajmanı olmadığı gibi, Jaspers'in hangi süreçlerle bir siyaset filozofu haline geldiği veya Heidegger'in felsefi düşüncelerinin Nasyonal Sosyalist ideoloji için bir temel oluşturup oluşturmadığı da değildir. Bunların her biri ayrı araştırma konularıdır. Bu kitabın amacı, bu üç düşünürün felsefi düşünceleri arasında yapılabilecek olası araştırmalar ve karşılaştırmalar için başlangıç niteliğinde bilgi vermektir. Yaşanan hayatla düşünülen felsefe arasında hiçbir ilinti görmeyen Martin Heidegger ile bunun tam tersini düşünen, yani felsefesini kendi hayatında yaşayan Karl Jaspers ve nihayet ortak öğrencileri olan Arendt'in felsefi düşünceleri arasında nasıl benzerlikler ve farklar olduğu, daha derin ve ayrıntılı felsefe araştırmalarıyla ortaya çıkacaktır.

Kitapta kullandığım bazı metinlerin halihazırda Türkçe çevirileri bulunuyor. Bu çevirilerden yararlanarak onları daha önce

yapmış olduğum çevirilerde kullandığım karşılıklara uyarladım ama orijinal metinlerin önemli bir kısmını yeniden tercüme ettim. Son yıllarda Heidegger ve Arendt'in çok sayıda metni Türkçeye kazandırılırken, Jaspers ülkemizde nispeten daha az ilgi görüyor. Uzunca bir süredir üzerinde çalışmakta olduğum Jaspers'in üç ciltlik *Felsefe* adlı eserinin tercümesi yayımlanınca bunun değişeceğini düşünüyorum.

Metinde adları geçen, çoğu üç düşünürün çağdaşı sayılabilecek isimler hakkında okuyucuya bilgi vermek gereğini duydum ve bunlarla ilgili kısa açıklamaları kitabın sonuna ekledim. Bu sayede okuyucu, Arendt, Jaspers ve Heidegger'in ilişkide oldukları isimler hakkında bilgi edinebilecek ve yaşanan olayların üçüncü kişilerle olan ilişki bağlamlarını daha iyi anlayabilecektir. Ayrıca Arendt, Jaspers ve Heidegger'in hayatlarını ve eserlerini de birlikte ele alarak sıraladım.

Üç filozofun birbiriyle ilişkisine ve felsefi etkileşimine olan ilgim uzun yıllar önce Richard Wisser'in doktora seminerlerinde uyanmıştı. Geçtiğimiz yıl kaybettiğim hocamı saygı ve şükranla anıyorum. 2016 ve 2017 yıllarında Oldenburg Üniversitesi'nde verdiğim seminerler ve Karl Jaspers Derneği'nde verdiğim konferanslar eski ilgimin yeniden uyanmasına sebep oldu. Bana o zaman bu fırsatı veren Matthias Bormuth'a müteşekkirim. Literatür taramasındaki yardımı için Songül Köse'ye, metnin yazılmasındaki teknik desteği için Hülya Teberdar'a teşekkür ederim.

Antalya, Mart 2020

I. Hannah Arendt – Karl Jaspers

Karl Jaspers ile Hannah Arendt arasındaki ilişki öncelikli olarak bir öğretmen-öğrenci ilişkisidir. Böyle başlar ve Jaspers'in ölümüne kadar böyle sürer. Yarım yüzyıl kadar süregelen mektuplaşma, bir usta-çırak ilişkisinin belgelenmesidir. Resmî bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olarak başlayan bu iletişim, önce Jaspers'in eşi Gertrud'un, sonraki yıllarda da Arendt'in eşi Heinrich'in katılımıyla bir dostluğa dönüşür. Dostluk evresine geçen bu ilişki, iki filozof arasında sürdürülen mükemmel diyalog ile 20. yüzyılın en önemli felsefi iletişimlerinden biri olmuştur. Bu üç evre, yani öğretmen-öğrenci, iki dost ve iki filozof arasındaki iletişim evreleri yıllar boyunca birbirinin içine geçerek gelişir. Hannah Arendt, ilişkinin fiziksel olarak sona erdiği Jaspers'in ölümüne dek onun öğrencisi olarak kalırken, o ve eşi Heinrich Blücher de sonuna kadar Jaspers çiftinin dostlarıdır. Her üç ilişki evresi için de geçerli olan en önemli özellikler, sınır tanımayan bir iletişim iradesi, açıksözlülük, dürüstlük ve hakikate ulaşma arzusudur.

Jaspers ile Arendt arasındaki mektuplaşma 1985 yılında yayımlandı.[1] İki filozof arasında gerçekleşen en kapsamlı mektuplaşma dokümanı olarak nitelenen bu yayın,[2] 1926 yılından Karl Jaspers'in 1969'daki ölümüne kadar karşılıklı yazılan tüm mektupları içermektedir. Sayıları 400'den fazla olan bu dokümanlar, Arendt ve Jaspers'in 20. yüzyılda yaşanan pek çok olay hakkındaki düşüncelerini öğrenmek bakımından büyük öneme sahiptir. Hannah Arendt'in mektuplarını yayıma hazırlayan, onun yakın arkadaşı Lotte Köhler iken, Karl Jaspers'in mektupları filozofun son kişisel asistanı Hans Saner tarafından derlenmiştir.

1. Hannah Arendt/Karl Jaspers, *Briefwechsel 1926-1969*, yay. haz. Lotte Köhler ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1985.
2. *A.g.e.*, yayıma hazırlayanların yazdığı "Önsöz", s. 17.

A. Mektuplar

1. Üniversite Hocası ve Öğrenci

1924-1925 yıllarında Marburg Üniversitesi'nde Rudolf Bultmann ve Martin Heidegger'in üç dönem boyunca öğrencisi olan Hannah Arendt, felsefe öğrenimine Karl Jaspers'in yanında devam etmek için Heidelberg Üniversitesi'ne gitmeye karar verir ve 1926 Bahar Döneminde Jaspers'in Schelling üzerine verdiği bir seminere katılır. Arendt'in Jaspers'e yazdığı ilk mektup 15 Temmuz 1926 tarihini taşımakta olup, Schelling Semineri'nin sonunda Jaspers'in tarih hakkında dile getirdiği bir yorumla ilgilidir.[1] 1926/27 Güz Döneminde Husserl'in derslerini dinlemek üzere gittiği Freiburg Üniversitesi'nden Heidelberg'e döner ve Jaspers'in yönetiminde doktora tezini yazmaya başlar.

Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla *Augustinus'ta Aşk Kavramı. Felsefi Bir Yorum Denemesi* başlıklı doktora tezinin tesliminden önce Jaspers'in şiddetli eleştirisiyle karşı karşıya kalmıştır ki, Arendt hocasına şu satırları yazar: "Pek Saygıdeğer Profesör! Dün öğleden sonraki görüşmemizde, bilimsel titizlik ve dürüstlük konularındaki dikkatsizliğim hakkında bilinçli olduğuma dair sizde iyi bir izlenim bırakmadığım korkusuna kapıldığım için, sizi temin ederim ki, ne kadar zaman alırsa alsın tezimi elbette ki benim için mümkün olan en üst düzey bir dikkat ile kontrol edeceğim."[2]

Hannah Arendt doktorasını bitirebilmek için burs bulmak zorunda olduğundan, Jaspers'in bir referans mektubu yazmasını

1. *A.g.e.*, s. 40.
2. *A.g.e.*, s. 39.

rica eder. Jaspers bu mektubu yazmakla kalmaz, aynı zamanda Heidegger'in ve bir teoloji profesörü olan Martin Dibelius'un da birer referans vermelerini sağlar. 28 Kasım 1928 tarihinde sözlü sınavını da başarıyla geçen Arendt doktorasını tamamlamış olur. Karl Jaspers öğrencisinin tezini Berlin'deki Julius Springer Yayınevi'ne göndererek *Felsefi Araştırmalar Dizisi*'nde yayımlanmasını sağlar. Yayıma hazırlık esnasında Jaspers'in, yapılması gereken düzeltmelerle ilgili olarak öğrencisine şu tavsiyelerde bulunduğunu görüyoruz: "Basım için sizden şunu rica ediyorum: Düzeltmeleri *yavaş yavaş* ve hep *iki kez* okumalısınız: Bir defa anlam bakımından, bir defa da basım esnasında oluşan harflerdeki ve hecelerdeki hataların görülmesi bakımından. Düzeltme okumaları *çok* zordur ve esaslı bir şekilde yapılmalıdır."[3] Düzeltmeleri yaparken öğrencisinin nelere dikkat etmesi gerektiğini tam olarak yazar ve mektubunun sonuna şunu ekler: "Evet –şimdi artık yeter diye düşüneceksiniz; ve ben de – yine okul öğretmenliği yaptığımın farkına varacağım. – Sormak istediğiniz bir şey olursa beni arayabilirsiniz!"[4] Arendt bu mektuba hemen cevap verir: "Dışarıdan bakıldığında, her ne kadar tezimin basılmasıyla birlikte artık benim öğrenciliğim bitmiş olsa da, geçmiş yıllardaki yardımlarınız için size bir kez daha teşekkür etme ihtiyacını hissediyorum."[5]

Karl Jaspers'in itinalı yaklaşımı kendini özellikle Arendt'in, Romantik Dönemin bir Yahudi kadın yazarı olan Rahel Varnhagen çalışmasına yaptığı eleştiride gösterir. Arendt'in Varnhagen hakkındaki daha ilk sunumuyla ilgili olarak Jaspers şu yorumda bulunur: "'Yahudi varlığı'nı, varoluş felsefesi açısından nesneleştiriyor ve böylelikle varoluşsal felsefe yapma imkânını kökünden yok ediyorsunuz... Dogmatik bir felsefe yapışınız var –en azından bana öyle görünüyor ve üzerimde sıkıcı bir etki yapıyor."[6] Arendt 1938'de tamamladığı kitabını savaştan sonra hocasına gönderir ve onu savaş nedeniyle bir kenara bırakmış olduğunu ekler. Jaspers'in şiddetli eleştirisiyle karşılaşınca 28 Nisan 1952'de hocasına şu satırları yazar: "Baskıya vermiyorum. Bu kitabın basılmasının

3. *A.g.e.*, s. 44.
4. *A.g.e.*, s. 45.
5. *Ibid.*
6. *A.g.e.*, s. 46 vd.

sadece ve ancak sizin göstereceğiniz tepkiye bağlı olduğunu söylediğimi lütfen hatırlayınız."[7] 5 Haziran 1953'te Jaspers Arendt'i tekrar uyarır: "Yinelemek isterim ki, benim arzuladığım şey, sizin tarafınızdan nihai bir kontrolün yapılmasıdır; bazı düzeltmeleri yapmak gerekli görülebilir."[8] Nihayet 1956 yılında Arendt, Yahudi tarihini araştıran bir kurumun teklifini kabul ederek eseri yayınevine gönderir: "Fakat üzerinde yeniden çalışılmış, bir giriş metni yazılmış ve sonuna da şimdiye kadar yayımlanmamış Rahel mektupları eklenmiş olarak."[9]

Rahel Varnhagen kitabı 1955 yılının savaş sonrası Almanya'sında, Yahudilerin uğradıkları zararların telafisi bağlamında tekrar gündeme gelir: Karl Jaspers, öğrencisini desteklemek amacıyla, bu kitabın bir doçentlik tezi olarak kabul edilmesi için Basel Üniversitesi Rektörlüğü'ne başvuruda bulunur fakat başvuru reddedilir. Üzerinden 10 yıl geçtikten sonra, 1966'da Hannah Arendt bu eserin bir doçentlik tezi olarak kabul edilmesi için Jaspers'in yeniden başvuruda bulunmasını rica eder. "Benim için en büyük avantajı, emekli maaşı bağlanabilecek olmasıdır."[10] Jaspers söz konusu başvuruyu tekrar yapar ve bu sefer kabul edilir;[11] Arendt'in Rahel Varnhagen hakkında yazdığı gençlik döneminden kalma bu eser böylelikle onun doçentlik tezi sayılır ve Arendt'e bu sayede emekli maaşı bağlanır. Lakin bunun hayata geçmesini Jaspers göremez, çünkü düzenlemelerin yapılması iki yılı alır.[12] Karl Jaspers 1969'da vefat etmeden önce öğrencisinin bu isteğini de yerine getirmiş olur.

---

7. *A.g.e.*, s. 233.
8. *A.g.e.*, s. 256.
9. *A.g.e.*, s. 332; Arendt'in bu kitabı önce İngilizce, sonra Almanca yayımlandı. Bkz. Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen, The Life of a Jewess*, East and West Library, Londra, 1958; Hannah Arendt, *Rahel Varnhagen, Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*, Piper, Münih, 1959. Jaspers ile Arendt'in Rahel Varnhagen üzerine tartışması için bkz. Rafael Zawisza, "From Ordinary Exception to Exemplary Exclusion: Arendt-Jaspers Epistolary Exchange on Jewishness and Nationality", *The Power of the Norm: Fragile Rules and Significant Exceptions*, yay. haz. E. Betti ve K. Miller, IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, Viyana, 2016, Cilt 35, s. 1-12.
10. *A.g.e.*, s. 681.
11. *A.g.e.*, yayıma hazırlayanların notu, s. 831.
12. *A.g.e.*, yayıma hazırlayanların notu, s. 789.

Jaspers ile Arendt'in arasındaki hocalık-öğrencilik ilişkisini yansıtan bu az sayıdaki örnek gösteriyor ki, Karl Jaspers hayatının her evresinde ve Arendt'in ihtiyacı olan her durumda kendini öğrencisinin yanında hissettirmiştir. Bunun hep farkında olan Hannah Arendt, 28 Mayıs 1948 tarihli mektubunda hocasına şöyle yazar: "Siz bütün zamanların en büyük eğiticisisiniz... Çünkü siz bunu filozof olmanıza borçlusunuz."[13] Ve Jaspers'in yetmişinci doğum gününü kutlarken Arendt, 19 Şubat 1953'te şunları yazmaktadır: "... Her zaman kabul edebildiğim tek eğitici... İsterim ki dünya, benim size duyduğum saygıyı duysun... Dünyanın sizi onurlandıran kısmı, siz bir odaya girdiğiniz zaman ortalığı kaplayan aydınlıktan payını alsın."[14]

Hannah Arendt için Jasperslerin Basel'deki evi, her zaman huzur bulduğu ve kendini güvende hissettiği, aynı zamanda hocasıyla uzun felsefe sohbetlerini yaptığı yerdir. Avrupa'ya her gelişinde Basel'e uğrar ve onların evinde birkaç gün kalır. Her iki taraf için de bu ziyaretlerin büyük bir mutluluk kaynağı olduğunu bize mektuplar göstermektedir; mutluluk ve heyecan, o daha gelmeden haftalar önce başlamakta, döndükten sonra da ziyaretin anısı uzun süre sıcak tutulmaktadır. Jaspers ile Arendt arasındaki sohbetler kayıtsız şartsız bir açıksözlülük içinde geçiyor ve hakikati bulma yolunda her iki tarafın da akıl aracılığıyla kat ettiği bir iletişim süreci olarak yaşanıyordu. Arendt'in ömür boyu en çok ihtiyacını duyduğu şeylerden biri hiç kuşkusuz Jaspers'le böyle bir özgürlük ortamında sürdürdüğü diyaloglardı. Bu sohbetlerin konusu sadece felsefe değildi; günlük hayatın sorunlarından dünya siyasetine kadar her şey konuşuluyordu. Arendt'i en çok rahatlatan, bu açık ve içtenlikli görüşmeler esnasında odayı kaplayan "aydınlık"tı. 25 Nisan 1961'de şöyle yazıyordu: "Yapacağımız sohbeti bekliyorum ve boyuna düşünüyorum ki, bütün bu yılgınlığın ortasında siz varsınız ve ben size gelebiliyorum. Böyle düşününce hemen sakinleşiyorum."[15]

13. *A.g.e.*, s. 148.
14. *A.g.e.*, s. 242 vd.
15. *A.g.e.*, s. 474.

2. İki Dost

Jaspers ile Arendt arasındaki ilişki hep bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olarak kalsa da, savaştan sonra buna yeni bir boyut eklenir ve yıllar geçtikçe kalıcı bir dostluğa dönüşür. Her ikisi de savaş yıllarında ciddi acılar yaşamıştır: Jaspers, Hitler rejiminde sürekli tehlike altında olduğundan; Arendt ise vatanından uzak, yabancı bir ülkede mülteci hayatı yaşamak zorunda kaldığı için. Savaşın bitiminde Amerikalı bir savaş tarihçisi olan Dr. Melvin Lasky'nin Jaspers'i Heidelberg'de ziyaret etmesiyle[16] birbirlerinin hayatta olduğunu öğrenirler ve 1938'de zorunlu olarak kesilen mektuplaşma yeniden başlar. Jaspers 28 Ekim 1945 tarihli mektubunda Hannah Arendt'e şöyle yazar: "Yıllar boyunca kaygı içinde sizin kaderinizi düşündük ve artık hayatta olduğunuza dair pek ümidimiz kalmamıştı. Ama şimdi sadece ortaya çıkışınız değil, yeni dünyadaki dipdiri etkili oluşunuz! Göründüğü kadarıyla ister Königsberg'de, ister Heidelberg, Amerika ya da Paris'te olun, tartışmasız bir şekilde özünüzü korumuşsunuz. İnsan işte bunu başarabilmeli."[17] Bu mektuba Arendt'in yanıtı şu satırlarla olur: "Sevgili, sevgili Karl Jaspers... Bu kadar yıl süresince endişe içinde sizi düşündüğümü söylememe gerek yok... Geçmiş yıllarda sizin hoşunuza gitmeyecek şeyleri düşünmüş ya da yapmış olabilirim; ama bunların içinde size anlatamayacağım veya sorumluluğunu üstlenemeyeceğim hemen hiçbir şey yoktur."[18]

Arendt'in gözünde Jaspers sayıları az olan insanlardandır: "Önemli olan da bu sayıları az olanlardır... Bu yaşadığımız yıllar içinde sayısı az olanların nasıl daha da azaldıklarını gördük... Kalıcı olanlar kendilerini ne bir ideoloji ne de bir güç ile özdeşleştirenlerdir."[19] Arendt'in bu satırlarına Jaspers'in yanıtı şöyledir: "Bugün ilk mektubunuz geldi. İkimiz de size yürekten teşekkür ederiz. Sözcüklerinizde sadece kişisel sadakatı değil, aynı zamanda tertemiz bir insanlık ruhunu hissediyorum ki, bunlar

16. *A.g.e.*, s. 726; Lasky'nin Jaspersler ile buluşmasına dair yazdığı mektuplar için bkz. Melvin J. Lasky, "Karl Jaspers und Deutschland nach dem Krieg. Vier Briefe 1945/48", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 2, 2015, s. 91-100.
17. *A.g.e.*, s. 58.
18. *A.g.e.*, s. 59.
19. *Ibid.*

bana sonsuz derecede iyi geliyor. Mektubunuzu okurken gözümden bir damla yaş geldi..."[20] "Sayıları az olanlar" ile ilgili olarak da Jaspers şunları yazar: "Ümitli olmak için en az olanların olması yeterlidir. Bu, elle tutulamayan hakikate güvendir, bizi kaplayan aydınlık alandır..."[21]

Beklenmedik bu kavuşmadan duyulan mutluluk her iki tarafın da içtenlikle yazdığı satırlarda kendini belli etmektedir. 2 Aralık 1945 tarihli mektubunda Jaspers şunları yazar: "Evimize gelebilseydiniz size mucize gibi gelirdi: Aynı odalar, sanki hiçbir şey olmamış gibi. Bir zamanlar doktora öğrencisi olarak oturduğunuz benim masamdaki sandalyeme yine otururdunuz. Ama her şey bambaşka: Geçmişten gelen bir dış görünüşün değişmiş olan bu dünyaya uzanan tüyler ürpertici sürekliliği."[22] Arendt'in bu satırlara yanıtı aynı duygusallıktadır: "Benim için hep 'aydınlık bir mekân' olan odanızı hatırlıyorum. Masanızdaki sandalyeniz ve onun karşısında duran, sizin boyuna bacak bacak üstüne atarak oturduğunuz o koltuk. Kendi evinizin sizin için nasıl tüyler ürpertici hale geldiğini gayet iyi tahmin edebiliyorum; fakat hâlâ orada olduğunuz için çok mutluyum ve bir gün yeniden o sandalyede oturabilmenin umudunu taşıyorum."[23] Daha sonraki yıllarda yazdığı başka bir mektubunda Arendt "aydınlık mekân"a dair şunları ifade etmektedir: "O 'aydınlık mekânlarda' mutluluk veren şey, havanın güvenilir temizlikte olmasıdır."[24]

Hannah Arendt savaş bittikten sonra, büyük ölçüde tahrip olmuş Almanya'da yaşayan Jasperslerin sağlığıyla ilgili ciddi kaygı duymaktadır ve Avrupa'ya giden dostlarıyla veya posta yoluyla sürekli olarak onlara ilaçların yanı sıra un, çikolata, sosis gibi yiyecekler de gönderir. "Care Package" adı verilen bu postayı bizzat ve itinayla hazırlar, gönderir ve paketlerin varıp varmadığını tek tek kontrol eder. Ara sıra Max Weber'in dul eşi Marianne Weber'e de paket göndermeyi ihmal etmez. 19 Mart 1947'de Jaspers, "Kor-

20. *A.g.e.*, s. 61.
21. *Ibid.*
22. *A.g.e.*, s. 61 vd.
23. *A.g.e.*, s. 65.
24. *A.g.e.*, s. 318.

karım biz sizden daha iyi yaşıyoruz! Bir yıldır hiç aç kalmadık, hep şımartıldık, hep iyi beslendik" diye takılır.[25]

Hitler rejimi ve savaş yıllarında Heidelberg'i terk etmeyen Karl Jaspers 1948 yılında Basel Üniversitesi'nin davetini kabul ederek İsviçre'ye taşınır ve ömrünün sonuna kadar orada yaşar. Savaşı görmeyen İsviçre'de çok daha uygar koşullarda ve mali açıdan daha iyi durumda yaşayan Jaspers, yıllarca gönderdiği yardım paketlerinden ötürü kendini Arendt'e karşı borçlu hissettiği için borcunu bir para havalesi ile ödemek ister. 7 Şubat 1954'de şöyle yazar: "Benim çok sonradan öğrendiğim kadarıyla siz bir zamanlar kendiniz pek çok şeyden mahrum ve mali açıdan sıkışık durumdayken bizi Heidelberg'de beslemişsiniz. Bu olağanüstü ve unutulması mümkün olmayan bir şeydi... Şimdi barış zamanında küçük bir ödeme yaparak hiç olmazsa masraflarınızı kısmen karşılama fikri pek zavallı görünüyor... Tek yanlı ve sevgiyle yaptığınız bu harcamaların karşılığını kabul etmeyerek bize acı vermemelisiniz. Ama sizin 'aklınızdan' şüphe etmiyorum."[26] Hannah Arendt'in yanıtı ise şöyledir: "Şimdi sizin önerinize bir yanıt vermem lazım ve bunu genellikle emrimde olduğunu sandığım aklımla yapmam gerekiyor. Size bir şey söyleyeyim mi, abartıyorsunuz!.. Fakat size ne kadar akıllı olduğumu kanıtlamak ve Anglosakson dünyasını öğrendiğimi göstermek için o dünyaya ait olan bir uzlaşma önerisinde bulunmak istiyorum. Farz edelim ki, günün birinde Avrupa'ya gelmek için yeterli kaynağım yok ve bu seyahati karşılayacak örgütleri de bulamadım ama sizi mutlaka görmek istiyorum; o zaman size bunu söyleyeceğim ve bu sorunu bir şekilde birlikte hallederiz; tabii isterseniz. Anlaştık mı?"[27]

Hannah Arendt Jaspers'in eserlerinin İngilizceye tercüme edilip Amerika'da yayımlanabilmesi için elinden geleni yapar. Nazi Almanya'sında 1937'de üniversitedeki kürsüsünü kaybeden ve 1938'de de yayın yapması yasaklanan Karl Jaspers 1945'ten itibaren yeniden yayımlamaya başladığı eserlerini düzenli olarak Arendt'e gönderir. Savaş sonrasındaki Almanya'da kitap basımında kullanılacak kâğıt sıkıntısından yakınmaktadır. Bu yüzden

25. *A.g.e.*, s. 113.
26. *A.g.e.*, s. 273.
27. *A.g.e.*, s. 274 vd.

yayın işi yavaş ilerler. Eserlerinin İngilizceye çevirisi konusunda Arendt'e tam yetki verir. İlk gönderdiği eserler *Üniversite İdesi* ve *Suçluluk Sorunu*'dur. Ölümüne kadar Jaspers'in Amerika'daki tüm çevirilerinin yayıma hazırlanmasından Arendt sorumludur. En iyi çevirmenleri bulur, önce onlara küçük parçaları tercüme ettirerek denemeler yapar, çevirilerin bitiminde kontrol eder ve kısmen kendi çevirir. Jaspers'in *Büyük Filozoflar* adlı kapsamlı eserinin yayıma hazırlanması işini de yine Arendt üstlenir. Düşünürün Anglosakson ülkelerinde ün yapması büyük ölçüde Arendt'in bu çabası sayesinde olur.

Jaspers aynı zamanda savaştan sonra çıkmaya başlayan *Değişim* (*Wandlung*) adlı dergiyi de yayıma hazırlayanlardan biridir. Bu derginin yayımlanan sayılarını Arendt'e gönderir ve ondan dergide yayımlanmak üzere yazılarını göndermesini ister. Arendt'in bu dergide gerçekten de birkaç yazısı yayımlanır.[28]

Karl Jaspers'e olan sadakatini ve şükran borcunu Hannah Arendt 1 8 Kasım 1957 tarihli mektubunda şu sözlerle ifade eder: "Gençken beni eğiten tek kişi sizdiniz. Olgun bir insan olarak sizi savaştan sonra tekrar bulduğumda ve aramızda bir dostluk geliştiğindeyse bana hayatımın sürekliliğini siz verdiniz. Ve bugün artık ben Basel'deki evinizi vatanım olarak görüyorum."[29] Jaspers'in yanıtı şöyledir: "Bana daha önce de söylemiş olduğunuz, sizin hayatınızda benim oynadığım role dair 'kişisel görüşünüz'ü memnuniyetle okuyorum. Acaba burada... bir 'ilke' işbaşında olabilir mi? Kişisel olanda bireysel olandan ve kişiye özgü olandan daha fazla ve bizim kendisine hizmet ettiğimiz ya da sayesinde var olduğumuz bir ilke; ama bir aygıtın işlevi olarak değil de, Kant ile birlikte akıl diyebileceğimiz bir şeyin

28. Hannah Arendt'in *Değişim* (*Wandlung*) dergisinde çıkan yazıları şunlardır:
- *Organisierte Schuld*, Yıl 1, 1945-46, s. 333-44.
- *Über den Imperialismus*, Yıl 1, 1945-46, s. 650-66.
- *Franz Kafka*, Yıl 1, 1945-46, s. 1050-162.
- *Konzentrationslaeger*, Yıl 3, 1948, s. 309-30.
- *Parteien und Bewegungen*, Yıl 4, 1949, s. 459-73.
- *Es gibt nur ein einziges Menschenrecht*, Yıl 4, 1949, s. 754-70.

Bu yazılar daha sonra *Sechs Essays* (Lambert Schneider, Heidelberg, 1946) ve *Die verborgene Tradition* (Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000) başlıklarıyla toplu halde de basılmıştır.

29. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 368.

vücut bulması olarak bir ilke. Bizim tarihsel olarak özümüzde kalmamızı sağlayan akıl."[30]

Arendt 1949'dan itibaren Jasperslerin Basel'deki evini 13 kez ziyaret eder. 1961 yılında eşi Heinrich Blücher ile birlikte yaptığı ziyaretten sonra hocasıyla birbirlerine "sen" diye hitap etmeye başlarlar. Her iki filozofun da birbirlerine yazdıkları en içten sözler birkaç mektupta Kant'ın akıldan neyi anladığına bağlanır. Örneğin Jaspers 4 Ekim 1964 tarihli mektubunda Arendt'e şöyle yazmaktadır: "... Beni bir zamanlar nasıl gördüğünü, derslerimi dinlediğini ve benim aracılığımla... kendi eğitimini sürdürmek için beni nasıl seçtiğini açık açık anlatıyorsun. (...) Bunu da senin 'aklını başına getirmem' olarak adlandırıyorsun. Kant'ı bilen, 'akıl' sözcüğünün içinde nelerin yattığının farkındadır... Senin sayende bana ve çağdaşlarıma kanıtlandı ki, dünyada profesör olarak varlığım boşuna değilmiş."[31]

Hannah Arendt ilk büyük eseri olan *Totalitarizmin Kökenleri* adlı kitabını eşi Heinrich Blücher'e ithaf etmekle birlikte, 1955'te Almanya'da çıkan basımının ithaf sayfasına Jaspers'in bir vecizesini de koyar: "Ne geçmişte unutulmak, ne de gelecekte. Önemli olan, hep şimdiki halde olmak." Kitap eline geçtikten sonra Jaspers şu satırlarla teşekkür eder: "Sizin sayenizde hiç kimsenin tanımlayamayacağı o akıl beraberliğinin varlığına tekrar kanaat getirdim... Fakat insanların akıl ve böylece de tüm kirliliğe karşı koyacak gücü oluşturan sevgi etrafında birleşebilmeleri, onlara çıkmaz yolu gösteren anlama yetisine sınır çeker. 'Hep şimdiki halde olmak' sözünü vecize olarak kullanmışsınız. Bundan ne kadar memnuniyet duyduğumu biliyorsunuz. Belki buna şu sözü de eklemek gerekir: Hiçbir zaman ümidimizi yitirmemeliyiz. İlk vecize ihmal etmemeyi, ikincisiyse anlamlı göründüğü yerde etkin olmayı ve vazgeçmemeyi öğütler: Siz kendi hayatınızla pratikte gösterdiniz ki, tamamen mahvolmadıkça etkin olma, yeniden hayata geçirme ve dönüş her zaman kalıcı olabilir."[32]

---

30. *A.g.e.*, s. 372.
31. *A.g.e.*, s. 601.
32. *A.g.e.*, s. 311 vd.

3. İki Filozof

Karl Jaspers ile Hannah Arendt arasındaki ilişki on yıllar içinde karşılıklı güven, saygı ve sevgi ile gelişmiş ve bu değerlerin korunmasıyla beslenmiştir. Her iki tarafın da ilişkiyi bu eksen üzerine oturttuğunu ve orada tutmayı başardığını, ilişkinin böyle bir gelişim göstermesinin her ikisini de mutlu ettiğini, bu mutluluğa hem Gertrud Jaspers'in hem de Heinrich Blücher'in dahil edildiklerini görüyoruz. Karl Jaspers'in varoluş felsefesinin en önemli kavramlarından biri olan iletişimin (*Kommunikation*) bu kişiler arasında ömür boyu nasıl gerçekleştiğini mektuplar bize anlatıyor. Dürüstlük, hakikat arayışı, saygı ve sadakat bu iletişimin temel özellikleri olarak karşımıza çıkıyor. 20 Şubat 1968'de Arendt hocasına şöyle yazar: "Sadakat hakikatin işaretidir."[33]

Karl Jaspers 1958 yılında Alman Yazarlar Birliği'nin verdiği Barış Ödülüne layık görülür ve Frankfurt'ta yapılan törende "Hakikat, Özgürlük ve Barış" başlıklı bir konuşma yapar. Ödül törenindeki övgü konuşması (*Laudatio*) için sıra Hannah Arendt'indir ve hocasını "her anlamda Kant'ın şimdiye kadarki tek halefi"[34] olarak adlandırır. Jaspers'in "kamusallık cesareti" nedeniyle onu insanlığa bir armağan anlamındaki "humanitas"ın taşıyıcısı olarak gördüğünü dile getirir. 1963 yılında yayınladığı *Devrim Hakkında* başlıklı kitabını Jaspers çiftine ithaf eder: "Gertrud ve Karl Jaspers'e Saygı, Dostluk ve Sevgiyle."[35]

Diğer taraftan Karl Jaspers de Arendt'in ilk büyük eseri olan ve Almancası 1955'te *Totalitarizmin Öğeleri ve Kökenleri* başlığıyla yayımlanan kitabına "Önsöz" yazarak öğrencisini şu kelimelerle onurlandırır: "Bu kitapta en radikal olandan kaçmayan, görmemenin daha rahat olduğu yerde gözlerini kapamayan, acımasızca kendisiyle mücadele eden ve tutkulu bir şekilde tecrübe kazanan bir insanın yüksek aklı görev başındadır."[36]

---

33. *A.g.e.*, s. 712; bkz. s. 56.
34. Hannah Arendt, "Karl Jaspers", *Reden zur Verleihung des Friedenspreises des deutschen Buchhandels*, Piper, Münih, 1958, s. 27-40 (s. 32).
Konuşmanın Türkçe metni için bkz. s. 44-52.
35. Hannah Arendt, *On Revolution*, Viking, New York, 1963.
36. Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Piper, Münih, 19. Basım, 2016, s. 13; metnin tamamını okumak için bkz. 40-3.

Hem Karl Jaspers'in hem de Hannah Arendt'in siyasal içerikli yazılar yazmalarının arkasında yatan en önemli neden, her ikisinin de dünya savaşı yıllarını bilinçli olarak yaşamalarıydı. Savaş bittikten sonra onun ne denli derin bir felaket olduğu daha iyi anlaşılmıştı. Jaspers, Nasyonal Sosyalizm döneminde Almanya'da yaşananlarla ilgili toplumsal bilinçlenmeye katkıda bulunabilmek için savaş biter bitmez siyasal içerikli olan *Değişim* (*Wandlung*) dergisini çıkarmaya başlamıştı. Arendt ise 1933'ten beri önce Fransa'da, sonra ABD'de mülteci hayatı yaşamaktaydı. Savaş yıllarında Almanya dışında olduğu için onun siyaset yazarlığı daha erken başlamıştı. Gerek Nasyonal Sosyalizmin ve gerekse Bolşevizmin totaliter siyaset sistemleri olarak nasıl ortaya çıktığını, yıllar süren araştırmalardan sonra 1951'de ABD'de yayımladı.[37]

İşte, savaşın bitiminde yeniden mektuplaşmaya başlayan iki filozofu Almanya ve dünya siyasetine dair her şey çok ilgilendiriyordu. 1945'ten Karl Jaspers'in 1969'daki ölümüne kadar gerçekleşen mektuplaşmada siyasetle ilgili olan konuların ana başlıkları şunlardır:

Amerika: On yıllar boyunca Karl Jaspers ABD'de olan bitenleri hem basından hem de Arendt'in mektuplarından takip eder. Arendt orada yaşamaktan mutludur ve kendisini kabul eden bu ülkeye müteşekkirdir. Amerika bir milli devlet değildir, daha doğrusu orada "milliyet ile devlet özdeş değildir."[38] Arendt'e göre Amerika'nın bir milli devlet olmaması sayesinde "cumhuriyetin hiç olmazsa bir şansı vardır."[39] Karl Jaspers de milli devlet olmama fikrini benimser ve Avrupa'nın geleceği için Amerika'nın bir örnek oluşturduğunu yazar.

Buna rağmen Arendt ABD'ye karşı eleştirel tavrını sürdürür. Özellikle McCarthy döneminde oluşturulan baskı rejimi, ırk ayrımcılığı sorunu, "deli, kirli, boşuna yapılan Vietnam savaşı"[40] mektuplarında hep işlediği konular arasındadır. ABD başkanlarıyla ilgili yargılarını Jaspers'e yazar: Eisenhower'i "doğuştan ebleh",[41]

37. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace, New York, 1951.
38. H. Arendt/K. Jaspers, s. 127.
39. *A.g.e.*, s. 716.
40. *A.g.e.*, s. 657.
41. *A.g.e.*, s. 442.

Nixon'u "ikiyüzlü, yalancı çocuk"[42] olarak görür. "Hasta adam Kennedy"e[43] güvenmez; Johnson ise "taşralı ve bilgiden yoksun bir taktikçi"dir.[44] Berkeley'de çıkan öğrenci isyanlarını çok ilginç bulur ve 26 Haziran 1968'de Jaspers'e şöyle yazar: "Bana öyle geliyor ki, gelecek yüzyılın çocukları 1968 yılını bizim 1848'i öğrendiğimiz gibi öğrenecekler."[45]

İki düşünür arasında Macar Ayaklanmasından Kore Savaşına, Küba Krizinden Vietnam Savaşına, Berlin Duvarından Kennedy Suikastına kadar her konuda yoğun bir görüş alışverişi vardır. Bu mektuplaşma sayesinde her ikisi de kendi görüşünün sağlamasını karşı tarafın görüşünü de okuyarak yapabilmektedir.

Alman Olmak: Jaspers'in ve Arendt'in "Alman olmak" konusundaki görüşleri çok farklıdır. Alman olmayı reddetmemekle birlikte Karl Jaspers, 1948'de Heidelberg'den Basel'e taşınarak Alman olmaya dair görüşlerinden her gün biraz daha uzaklaşır. Jaspers savaş sonrası Federal Almanya'sında siyasal dönüşümün bir türlü gerçekleşmemesi ve Nasyonal Sosyalizm zamanından kalma siyasetçilerin yeniden rol almasını kabullenemez. 1952'de Arendt'e yazdığı mektubunda siyasal anlamda "Alman olmadığını" belirtir; "pasaporta göre evet –o da hoşnutsuz bir şekilde."[46]

Arendt ise "Alman olmak" ile bağını çoktan koparmıştır. Daha 1933'te Jaspers'e şöyle yazar: "Benim için Almanya anadil, felsefe ve edebiyattır."[47] Almanya'da yaşanan antisemitizm Arendt'i kendi milliyeti konusunda çok daha hassas bir hale getirmiştir. Siyasette Alman olarak değil, Yahudi olarak konuşmayı tercih eder, "eğer milliyetimi söylemek zorunda kalırsam."[48] Hannah Arendt'in gözünde Almanya "millet olarak mahvolan ilk millet"tir.[49]

---

42. *Ibid.*
43. *A.g.e.*, s. 477.
44. *A.g.e.*, s. 570.
45. *A.g.e.*, s. 715 vd.
46. *A.g.e.*, s. 240.
47. *A.g.e.*, s. 52.
48. *A.g.e.*, s. 106; Arendt ve Jaspers'in "Almanlık" ve "Yahudilik" konusundaki görüşleri için bkz. Steven E. Aschheim, "Hannah Arendt and Karl Jaspers: Friendship, Catastrophe and the Possibilities of German-Jewish Dialogue", *Culture and Catastrophe. German and Jewish Confrontations with National Socialism and Other Crises*, yay. haz. Steven Ascheim, Macmillan, Londra, 1996, s. 97-114.
49. *A.g.e.*, s. 121.

Yahudi Olmak ve İsrail: Mektuplarda dile gelen bir başka konu "Yahudi olmak"tır. Eşi Yahudi olan Jaspers için Yahudilik, milliyeti olmadan dünya vatandaşı olmaktır. Tarih boyunca pek çok milletin içinde kalarak acılar çekmiş olan Yahudiliğin büyüklüğü, Jaspers'e göre her türlü milliyetçiliği aşan "metafizik-dinsel bir topluluk" olmasında yatar.

Arendt ise Königsbergli Yahudi bir ailenin çocuğudur ve Yahudi olmaktan çok Alman olarak yetiştirilmiştir; gençliğinde Yahudi sorununu "can sıkıcı"[50] bulur. Genel olarak dinle arası pek iyi olmayan Hannah Arendt, bu konudaki görüşlerini ancak savaştan sonra yayımlayabildiği Rahel Varnhagen'in biyografisinde dile getirir. Savaş sırasında ve sonrasında Siyonist örgütlerde veya yayınevlerinde çalışarak hayatını kazanan Arendt'in, İsrail'in kuruluşu hakkındaki görüşleri Jaspers'inkinden çok farklıdır. Jaspers'e göre İsrail "Batı için deneme taşı"dır.[51] İsrail'in yok edilmesi "insanlığın sonu anlamına gelir."[52] Arendt'e göreyse, "İsrail ne insanlık, ne Batı ne de Yahudiliktir."[53] Arendt Jaspers'in "İsrail konusunda kör olduğu"nu yazmaktan çekinmez.[54]

Eichmann Davası ve Radikal Kötülük: Arendt'in İsrail konusunda ne kadar haklı olduğu Eichmann Davasında ortaya çıkar: 1961 yılında Hannah Arendt *New Yorker* dergisinin muhabiri olarak Eichmann Davasını izlemek üzere Kudüs'e gönderilir. Adolf Eichmann davası 11 Nisan-14 Ağustos 1961 tarihleri arasında Kudüs'te görülür ve karar 11-12 Aralık'ta verilir. Davanın bitmesinden sonra Arendt'in yazdığı kitabın adı *Eichmann Kudüs'te: Kötülüğün Sıradanlığı*'dır.[55]

Hannah Arendt davanın başladığı gün mahkeme salonundadır ve dava boyunca Kudüs'te kalır. O zamana kadar siyasal içerikli pek çok makalesi, denemesi ve kitabı yayımlanmıştır. ABD'de

50. *A.g.e.*, s. 234.
51. *A.g.e.*, s. 345.
52. *A.g.e.*, s. 348.
53. *A.g.e.*, yayına hazırlayanların yazdığı "Önsöz", s. 22.
54. *A.g.e.*, s. 397; Arendt'in yakın dostu ve onu Yahudilik konusunda etkileyen en önemli kişilerden biri olan siyonist Kurt Blumenfeld ile ilişkisi için bkz. Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, çev. Ali Selman, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 198 vd.
55. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, Viking, New York, 1963.

tanınmış bir siyaset yazarı ve fikir insanıdır. Kudüs'e gitmeden önce Jaspers ile detaylı bir görüşme yapar. Eichmann Davası konusunda Arendt ile Jaspers'in hemen her ayrıntıda fikir birliği içinde oldukları, birbirlerini sürekli olarak bilgilendirdikleri ve aynı zamanda birbirlerinden etkilendikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Jaspers 1961 yılında yaptığı bir söyleşide bu konudaki düşüncelerinin temelinde Arendt'in yaptığı bir ayrım olduğunu şöyle dile getirir: "Bir defasında Hannah Arendt'ten 'insancıllığa karşı işlenen suç' ile 'insanlığa karşı işlenen suç' ayrımını dinlemiştim. İkincisi insan varlığının bütününe yönelik bir tehlikedir."[56] Jaspers'in davadan beklentisi, Eichmann'ın insanlığa karşı işlediği suçun tescil edilmesi fakat onun Kudüs'teki mahkeme tarafından cezalandırılmamasıdır. Karl Jaspers, Adolf Eichmann'ın işlediği suçun tüm insanlığa karşı işlendiğini ve o nedenle de onu yargılayacak mahkemenin tüm insanlığı temsil etmesi gerektiğini düşünmektedir; çünkü ona göre Eichmann'ın yaptıkları sadece Yahudileri değil, herkesi ilgilendirir. Bu bir savaş suçu değil, çok daha fazlasıdır ve ulusal mahkemelerin bu tür suçları cezalandırmasını uygun bulmaz.

Arendt de aynı beklenti içindedir. Ancak duruşmaları izleyen Arendt'in gözüne çarpan bir nokta daha bulunmaktadır ki, davanın bitiminden sonra asıl eleştiriye uğramasının sebebi olacaktır: Hannah Arendt, Adolf Eichmann'ın bir şeytan ya da bir canavar olduğunu müşahede edemez ve onun kişiliğinde gördüğü şey "kötülüğün sıradanlığı"dır. Arendt'e göre bir tiyatro sahnesini aratmayacak duruşmalarla Eichmann'ın şeytanlaştırıldığı dile getirilmiş, oysa Yahudi Konseylerinin Nazilerle yaptıkları işbirlikleri bu davada göz ardı edilmiştir. Arendt'in hedefinde olanlar da bu işbirlikçilerdir. Yazılarında Yahudi halkını suçlayan bir ifade bulmak mümkün değildir. İsrail'in, Arendt'in gözünde ne denli "kokuşmuş bir devlet"[57] olduğu bu davada ortaya çıkmıştır. Jaspers, Arendt'in Yahudi Konseyleriyle ilgili görüşünü destek-

56. Karl Jaspers, "Zum Eichmann-Prozess. Ein Interview von François Bondy", *Provokationen. Gespräche und Interviews*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1969, s. 101-7 (s. 104); krş. "Für Völkermord gibt es keine Verjährung. Ein Gespräch mit Rudolf Augstein", *Provokationen*, s. 122-46 (s. 127).
57. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 460.

lemekte fakat onun bu hipotezinin ispatlanmasının mümkün olmayacağını söylemektedir.[58]

Arendt'in bu görüşlerini sergilediği davaya ilişkin yazıları ABD, Almanya ve İsrail'de yaşayan Yahudiler arasında büyük bir infiale neden olur. 20 Temmuz 1963 tarihli mektubunda Jaspers'e şöyle yazar: "Bilmeden, hesaplaşması yapılmamış bir geçmişin Yahudi parçasına dokundum."[59] Bu yazılarının sonucu olarak Arendt iki yıl boyunca sürekli saldırılara maruz kalır ve iftiralara uğrar. Bu sarsıntılı dönemde onunla dayanışma içinde olan kişilerin başında hocası Karl Jaspers gelir. 16 Kasım 1963'te Arendt'e şöyle yazar: "Kitabını en son satırına kadar okudum. Bu kitabı, konusunu işlemede mükemmel, amacını dile getirmede koşulsuz hakikat arayışında olan yeni bir belge, düşünce tavrında derin ve kaygılı, yazma tarzında edebî yeteneğinin yeni bir kanıtı olarak görüyorum."[60] Eichmann'ın bu şekilde yargılanması ve cezalandırılması, Jaspers ve Arendt'in İsrail devletiyle olan duygusal bağlarını koparmalarına yol açar.

Karl Jaspers 1960'lı yıllarda yaptığı söyleşilerde sıklıkla bu konuyu gündeme getirir ve Arendt'i savunur. Arendt'in amacının, Eichmann'ın bu kadar büyük bir insanlık suçunu nasıl ve neden işlediğini anlamayı istemek olduğunu yazar. "Bunu nasıl yaptı? Eichmann'la ilgili olarak ortaya öyle bir portre çıkar ki, anlaşılan Hannah Arendt de bundan hoşnut değildir: Ne yaptığını bilmeyen, düşüncesiz bir adam. Eichmann sıradan bir figür olarak kendini gösterir. Sıradanlığın kendini bu şekilde açığa çıkarması kötü bir şeytan beklentisinin yüzüne öyle bir çarpar ki, Yahudileri ancak bir şeytanın öldürdüğünü düşünen herkes için bu incitici bir gerçektir. Hannah Arendt korkunç olanı tam da burada görmektedir. Bir şeytanın ya da tarihin olağanüstü bir yasasının kurbanı olmak sıradan bir insanın kurbanı olmaktan daha kolaydır..."[61]

Karl Jaspers, Hannah Arendt'in yaptığı bu saptamanın ne denli korkunç olduğuna dikkat çeker: Nasyonal Sosyalizm döneminde

58. Karl Jaspers, "Eichmann in Jerusalem. Ein Gespräch mit Peter Wyss über das gleichnamige Buch von Hannah Arendt", *Provokationen*, s. 108-21 (s. 112).
59. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 546.
60. *A.g.e.*, s. 567; bkz. "Benim için bu kitap bağımsız düşünmenin harika bir belgesidir." (*Provokationen*, s. 119).
61. Karl Jaspers, *Provokationen*, s. 114 vd.

yaşananları yapanlar sıradan insanlardır ve asıl ürkütücü olan da, bu sıradanlığın iktidara gelerek dünyayı mahvetmesidir. Arendt bunun nasıl olduğunu anlamaya çalışmaktadır ve Eichmann'ı suçsuz göstermek gibi bir niyeti yoktur; çünkü asıl tehlikeli olan, bu sıradanlığın günün birinde dünyayı yönetebilecek olmasıdır. Eichmann konusu, Arendt'in, siyaset felsefesi literatürüne "kötülüğün sıradanlığı" kavramını sokmasına yol açmıştır.[62]

Fakat bu bağlamda Arendt-Jaspers mektuplaşmasında dile getirilen "radikal kötülük" kavramına da bakmak gerekir: Jaspers'in daha 1935 yılında Zürih'te "Kant'ta Radikal Kötülük"[63] başlığıyla bir konferans verdiğini biliyoruz. Jaspers 22 Mayıs 1953'te Arendt'e, halen sürmekte olan ders döneminde "Kötülük Hakkında" başlıklı bir seminer vermekte olduğunu yazar.[64] Arendt bunu "kötülük problemi hakkında daha fazla bilgim olmasını isterdim"[65] diye yanıtlar. Hannah Arendt 1951 yılında yayımladığı *Totalitarizm* kitabında radikal kötülük konusunda Batı felsefesi geleneğinde buna dair bir kavramlaştırma yapmanın mümkün olmadığını yazmaktadır. Kant'ın bambaşka bir anlamda kullandığı bu kavramın Hannah Arendt tarafından irdelendiğini görüyoruz. "İmkânsız olanın mümkün hale gelmesiyle birlikte bunun cezalandırılamayacak ve affedilemeyecek olan radikal kötülükle özdeş olduğu anlaşıldı ki, radikal kötülük, çıkarcılık, açgözlülük, kıskançlık, güç hırsı, hınç, korkaklık veya başka hangi kötü motif varsa, bunlar aracılığıyla anlaşılamayacak ve açıklanamayacaktır; ve buna karşı her türlü insanca tepki yetersiz kalır: Bunun

62. Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Piper, Münih/Berlin, 19. Basım, 2016, s. 907-43; *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht von der Banalität des Bösen*, Piper, Münih/Berlin, 13. Basım 2016; *Über das Böse. Eine Vorlesung zu Fragen der Ethik*, Piper, Münih/Berlin, 10. Basım, 2015; bkz. Bettina Stangneth, *Böses Denken*, Rowohlt, Hamburg, 2016, s. 69 vd; Seyla Benhabib, *Hannah Arendt. Die melancholische Denkerin der Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006, s. 276 vd; Berrak Coşkun, *Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2013; Ernst Vollrath, "Vom 'radikal Bösen' zu 'Banalität des Bösen'. Überlegungen zu einem Gedankengang von Hannah Arendt", *Hannah Arendt. Ihr Denken veränderte die Welt*, yay. haz. Martin Wiebel, Piper, Münih, 4. Basım 2013, s. 129-39.

63. Karl Jaspers, "Radikal Böse bei Kant", *Rechenschaft und Ausblick. Reden und Aufsaetze*, Piper, Münih, 1951, s. 90-114.

64. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 256.

65. *A.g.e.*, s. 259.

intikamını hiçbir öfke alamaz, buna hiçbir sevgi dayanamaz, bunu hiçbir dostluk affedemez ve hiçbir yasa cezalandıramaz."[66] Totaliter bir sistemin ortaya çıkardığı en korkunç sonuç olan radikal kötülüğün en temel özelliği, insanı "gereksiz/fuzuli" kılmasıdır. Arendt, Jaspers'e 4 Mart 1951 tarihli mektubunda şunu yazar: "Radikal kötülüğün ne olduğunu gerçekten bilmiyorum ama bana öyle geliyor ki, şunlarla ilgili: İnsanların insan olarak gereksiz hale getirilmesi (onları araç olarak kullanmak değil; bu durumda insanlıkları yine dokunulmaz kalırdı, sadece insan onurları zedelenirdi); sözkonusu olan, insanları insanlar olarak gereksiz kılmak."[67] Toplama kamplarında, gaz odalarında öldürülen milyonlarca Yahudinin karşılaştığı gerçeklik budur. Hannah Arendt geleceğe dönük olarak ürkütücü bir öngörüde bulunarak savaş esnasında Almanya'da yaşananların insanlık için "bir uyarı değil, bir örnek"[68] oluşturabileceğini yazmaktadır.

Arendt'in *Eichmann* kitabının kamuoyunda neden olduğu tartışma, hele hele onun insafsız saldırılara uğraması Jaspers'i derinden üzer ve yazdıklarıyla Arendt'in yanında yer alır.[69] Onun ünlü Yahudi din tarihçisi ve Musevilik araştırmacısı olan Gershom Scholem ile kamuoyu önünde mektuplaşarak tartışması esnasında yazdığı şu satırlar Jaspers'in dikkatini çeker: "Ben bugün gerçekten de kötülüğün her zaman son derece aşırı olabileceğini ama hiçbir zaman radikal olamayacağını düşünüyorum; kötülüğün derinliği yoktur, şeytanlığı da. Yüzeyde üreyen bir mantar gibi olduğu için tüm dünyayı çöl haline getirebilir. Ancak derin ve radikal olan ise sadece iyiliktir."[70] 22 Ekim 1963 tarihli mektubunda bu satırlara atfen Jaspers Arendt'e şunları yazar: "İşte şimdi burada en önemli söz 'radikal kötülüktür'... Sen burada Kant ile birliktesin, o şöyle der: İnsan, şeytan olamaz; ben de seninle beraberim."[71]

66. Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, s. 941.
67. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 202; bkz. Margaret Canovan, "Verstehen oder Missverstehen. Hannah Arendt, Totalitarismus und Politik", *Hannah Arendt nach dem Totalitarismus*, yay. haz. Daniel Ganzfried ve Sebastian Hefti, Europäische, Hamburg, 1997, s. 54-67; Fatmagül Berktay, *Dünyayı Bugünde Sevmek. Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yay., İstanbul, 2012, s. 46 vd.
68. Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herschaft*, s. 942
69. Bkz. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 547 vd.
70. H. Arendt/G.Scholem, *Der Briefwechsel*, Suhrkamp, Berlin, 2010, s. 444.
71. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 561.

Jaspers 1964'ten itibaren Arendt'i savunacak bir kitap hazırlığı içine girer. Önceleri "küçük bir broşür"[72] olarak düşündüğü bu kitabın adını dahi koymuştur: *Düşünmenin Bağımsızlığı Hakkında.* "Sen ve örnek olarak senin kitabın"[73] dediğinde, Arendt'in *Eichmann* kitabını kasteder. Çok sayıda not tutar fakat ilerleyen hastalığı sebebiyle çalışmaları sürekli aksar. Nihayet 1966'daki ziyareti esnasında Hannah Arendt kendisini bu projeden vazgeçirmeyi başarır. 11 Ekim 1966'da Jaspers Arendt'e bu işten vazgeçmenin kendisine ne kadar iyi geldiğini yazar.[74]

Felsefe dünyası Jaspers'in öğrencisi Arendt'i 20. yüzyılın bağımsız bir siyaset teorisyeni olarak kabul etmektedir. Jaspers, onun "filozof" olarak anılmaktan hoşlanmadığının farkındadır.[75] "Filozof olmak istemiyorsun. İçimizde hiç kimse felsefenin ne olduğunu tanımlayamayacağına göre 'filozof olmamak' aslında ne demektir, sormak gerek."[76] Başka bir mektubunda Arendt'e şöyle takılır: "Her ne kadar ciddi bir şekilde söylenmiş olsa da, senin felsefeyi reddedişin bir şakadan ibaret. 'Siyaset teorisi', ekonomi ya da fizik teorisini çağrıştırıyor. Teorik ve pratik ekonomi öğretileri birbirinden ayrılıyor. Bugün *political science*, *politologie* falan deniyor. Felsefi temel açısından burada bir yerlerde bir yanılma var."[77] Arendt'in üniversitelerde verdiği dersler ve öğrencileriyle ilgili anlattıklarına yanıt olarak Jaspers Eylül 1965'te şöyle yazar: "Kendi eylemlerinle tüketiliyor ve öğrencilerini tatmin ediyorsun –'filozof' olarak."[78]

Karl Jaspers'in yaşı ilerledikçe elle yazması da zorlaşır ve mektuplarını dikte etmeye başlar; elle yazamadığından ötürü de Arendt'ten birkaç kez özür diler. Özellikle 60'lı yılların ikinci yarısında gittikçe ağırlaşan hastalığı nedeniyle son mektupların konuları arasında "ölüm", "veda" gibi başlıklar yer alır. Arendt'in 1966'daki ziyaretinden sonra Jaspers şunları yazar: "Sohbetlerimiz

72. *A.g.e.*, s. 579.
73. *A.g.e.*, s. 596.
74. *A.g.e.*, s. 690.
75. Hannah Arendt, "Fernsehgespräch mit Günter Gaus", *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*, Piper, Münih, 6. Basım, 2013, s. 46-72 (s. 46).
76. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 603.
77. *A.g.e.*, s. 608.
78. *A.g.e.*, s. 647.

iki yaşlanmış insanın sohbetleriydi; sen az, ben çok yaşlanmış. Her zamanki gibi çok güzeldiler ve belki eskiden olduğu gibi fazla cesur olmadan, başka bir derinliğe doğru gittiler. Bu kadar değişik içeriğe rağmen ortak bir düşünce tarzına sahip olduğumuzun farkına vardık ki, bunun hakkında bir şey söylemek pek mümkün değil. Bu düşünce tarzının içinde güzel dünyadan duyulan hoşnutluğun yanı sıra kötülükten duyulan dehşet de var, düşünme sayesinde en radikal olana ulaşma denemesinin yanı sıra sükûnet de."[79] Buna Arendt'in yanıtı şöyle olur: "Çok doğru gördün: Bu sefer âniden yaşlandığımı fark ettim. Görebildiğim kadarıyla bedenen değil; ama bu yaşlılığın başlangıcı ve ben aslında bundan çok hoşnutum. Sanki biraz çocuk gibiydim –nihayet olgunlaştım. Şimdiki anlamı –nihayet sükûnet içinde; ve size [Jaspers ve eşini kastediyor] daha yakın. Ve müteşekkirim ki, yaşlılığı da senin rehberliğinde yaşayabilirim. Sen benim için tabii ki hep aynı kalıyorsun."[80]

Karl Jaspers'in 26 Şubat 1969'da ölümünden sonra Basel Üniversitesi'nde 4 Mart tarihinde gerçekleştirilen resmî cenaze töreninde Hannah Arendt'in yaptığı konuşma, hem hocasının hem de kendisinin sürdürdüğü felsefi hayatın temel ilkelerini dile getirmektedir. "Jaspers özgürlük, akıl ve iletişimi eşsiz bir şekilde birleştirerek bir anlamda kendi varlığında öylesine bir örnek olarak gösterdi ki, biz bu sayede bu üçünü, akıl, özgürlük ve iletişimi birbirinden ayrı değil, bir üçlük halinde düşünerek tanımlayabiliriz."[81]

4. Felsefi Etkileşim

Hannah Arendt'in siyaset anlayışının felsefi temellerinin neler olduğu sorulduğunda karşımıza Karl Jaspers'in felsefi görüşleri çıkar. Siyaset bilimcilerin çoğunlukla Arendt üzerine yoğunlaşarak Jaspers'i göz ardı etmeleri, felsefecilerinse Jaspers'e eğilerek Arendt'i filozof olarak görmemeleri nedeniyle bu iki düşünürü bir arada ele alan çalışmalara pek rastlayamıyoruz.[82] Oysa Jaspers'in felsefesinin

79. *A.g.e.*, s. 690.
80. *A.g.e.*, s. 692 vd.
81. *A.g.e.*, s. 719.
82. Eldeki çalışmalar iki filozofun felsefi düşüncelerinden çok siyasete dair görüşlerini karşılaştırmaktadır. Her ikisini de ele alan çalışmalardan bazıları şunlardır:

sonuçları Hannah Arendt'in hem siyaset anlayışında hem de aktif hayatında kendini gösterir. Savaş bittikten hemen sonra, 18 Eylül 1946'da Jaspers Arendt'e şunları yazar: "Felsefe, kendi kökenini bir an bile unutmadan somut ve pratik olmalıdır."[83] Arendt'in bir siyaset felsefecisi olarak çıkış noktası bu temel düşüncedir. Ortaya koyduğu düşüncelerinin amacıysa, siyaset kurumunun sorunlarına çözüm bulmak değil, daha insanca yaşanacak bir dünyanın nasıl olabileceği sorusuna yanıt aramaktır. Arendt'in kesinlikle emin olduğu nokta, siyaset sayesinde daha yaşanılacak bir dünyanın yaratılabileceğiydi ve işte asıl sevilmesi gereken de bu dünya idi. Onun "Amor Mundi" görüşünün temelinde yatan ana fikir budur. Jaspers'e şöyle yazar: "Ben aslında oldukça geç, şu son yıllarda dünyayı gerçekten sevmeye başladım; aslında onu sevebilmeliydim. Şükran borcumdan ötürü siyaset teorilerine dair kitabımın adını 'Amor Mundi' koymak istiyorum."[84] Jaspers'in yanıtı: "Sizin 'Amor Mundi'nizi beğendim. Güzel bir başlık."[85]

Lewis P. Hinchman & Sandra K. Hinchman, "Existentialism Politicised: Arendt's Debt to Jaspers", *The Review of Politics*, Cilt 53, Sayı 3, 1991, s. 435-68; Andrew Schaap, "Guilty Subjects and Political Responsibility: Arendt, Jaspers and the Resonance of the 'German Question' in Politics and Reconciliation", *Political Studies*, Cilt 49, Sayı 4, 2001, s. 749-66; Cara O'Connor, "Arendt, Jaspers and the Politicised Physicists", *Constellations. An International Journal of Critical and Democratic Theory*, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 102-20; Jaspers'in Arendt'e etkisini inceleyen çalışma için bkz. Florian Salzberger, *"Kein Mensch hat das Recht zu gehorchen". Hannah Arendts Philosophie des Umgangs im Anschluss an die Narrativitätskonzeption ihres Spätwerkes*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2016, s. 71 vd; Jaspers ile Arendt arasındaki dostluk ilişkisinin çeşitli evreleri için bkz. Yusuf Örnek, "Karl Jaspers und Hannah Arendt. Geschichte einer Freundschaft", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 3, 2016 s. 46-61; Jon Nixon, "Hannah Arendt and Karl Jaspers: The Time of Friendship", *Journal of Educational Administration and History*, Cilt 48, Sayı 2, 2016, s. 160-72; Giunia Gatta, "Empathy, Situations and an Enlarged Mentality: Iterations between Jaspers and Arendt", *EUI Working Paper*, Floransa, Sayı 18, 2011, s. 1-13; Jaspers'in iletişim kavramının Arendt'e etkisi için bkz. Lei Sun, *Handeln, Urteilskraft und die republikanische Politik. Überlegungen zu Hannah Arendt's kommunikativer politischer Philosophie*, Dr. Kovac, Hamburg, 2010, s. 21vd; Lars Lambrecht, "Vom 'Geist unbefangener Menschlichkeit'. Hannah Arendt und Karl Jaspers als Beispiele kritischer Haltung in der Zeit des Nationalsozialismus", *Philosophie im Nationalsozialismus*, yay. haz. Hans Jörg Sandkühler, Felix Meiner, Hamburg, 2009, s. 297-322.

83. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 95.

84. *A.g.e.*, s. 301.

85. *A.g.e.*, s. 302.

Gerek Jaspers'in gerekse Arendt'in politik angajmanının kökeninde aynı anlayış yatmakla birlikte, aradaki fark şudur ki, Jaspers 1940'lı yılların sonuna kadar kendi varoluş felsefesinin en önemli eserlerini çoktan yayımlamıştır ve bunların hepsi Arendt tarafından okunmuştur; yeni yayımlanan eserlerini de hem Arendt hem de eşi Heinrich hemen okumaktadırlar. Arendt kendi siyaset teorisini geliştirirken artık felsefi anlamda hakikatin ve yalanın, iletişimin ve yalnızlığın, özgürlüğün ve keyfiyetin, otoritenin ve şiddetin ne olduğunu sormaz; bu kavramlar Karl Jaspers tarafından çoktan serimlenmiştir. Siyasetin ne olduğu, Arendt'in temel sorusudur ve bu sorunun yanıtını ana hatlarıyla Jaspers'in felsefesiyle ve onun kamusal alandaki siyasal angajmanında bulur. Karl Jaspers aklın yolundan nasıl ve neden sapıldığını sorgulayarak kandırmanın, yalanın ve hatanın temellerinin nereden kaynaklandığını araştırırken, Arendt kendi hayatının en temel tecrübesi olan totaliter bir iktidarın nasıl ve hangi koşullarda oluştuğunu anlamaya çalışmaktadır. Ancak her iki filozofun düşüncelerinin nihai amacı aynıdır ve bu konuda hemfikirdirler. Jaspers, Arendt'in *Devrim Hakkında* kitabını okuduktan sonra ona şöyle yazar: "Kitabını kalıcı ve beni bırakmayan bir heyecan içinde okuyorum. Kendime soruyorum da, acaba birbirlerinden farklı görünmekle birlikte senin ve benim rüyalarımız birbirine ait mi ve en azından aynı temele mi sahipler, yani siyasal özgürlük rüyasına..."[86]

Jaspers'in varoluş felsefesinin temelindeki düşünce, her tek insanın kendi varoluşsal imkânını gerçekleştirerek özgür olmasıdır. Onun varoluşsal özgürlük (*existentielle Freiheit*) düşüncesi savaştan sonra kaleme aldığı siyasal özgürlüğün de (*politische Freiheit*) özünü oluşturur.[87] Arendt'in çıkış noktası da budur: Ona göre siyaset bir arada yaşayan insanların yarattığı bir üründür ve zorunlu olarak çoğul bir şekilde yaşanan bu hayatın amacı özgürlüktür. "Siyasetin anlamı özgürlüktür."[88] Arendt siyasetin antikçağdan beri boyuna toplumsal gelişmeyi korumanın bir aracı olarak görüldüğünü, oysa siyasetin temelindeki anlamın

86. *A.g.e.*, s. 542.
87. Bu konunun ayrıntılı irdelemesi için bkz. Yusuf Örnek, *Karl Jaspers. Philosophie der Freiheit*, Karl Alber, Freiburg, 1984.
88. Hannah Arendt, *Was ist Politik?*, Piper, Münih/Berlin, 5. Basım, 2015, s. 28.

özgürlük olduğunu yazar. Gerek Jaspers gerekse Arendt'in felsefi görüşlerinin ana problem alanı, tekil olarak insan varlığıdır. Jaspers buradan bir varoluş felsefesi yaratırken, Arendt tekil bireyin çoğul olduğu durumdaki siyasal eylemini konu alır. Arendt'in konusu artık tek varoluş imkânının aydınlanması değil, bireyin kamusallık içinde özgürleşmesidir.

Hannah Arendt de aynı hocası gibi bağımsız bir düşünürdür. O hiçbir okula, ideolojiye veya siyasal parti programına bağlı değildir. 1972 yılında Toronto'da yapılan bir toplantıda kendisine hangi ideolojik görüşe ait olduğu sorulduğunda hiçbir siyasal pozisyonunun bulunmadığını ve herhangi bir gruba ait olmadığını söyler.[89] 1973 yılında yaptığı bir televizyon sohbetinde ise bir "–izm" olarak nitelenebilecek hiçbir siyaset felsefesine sahip olmadığını dile getirir.[90] O, Jaspers'in deyimiyle "açık bir sistematiğe"[91] göre düşünür, eleştirir ve yargıda bulunur. Bu düşünce tarzında ana aktör sorgulayan, parçalara ayıran ve yeniden birleştiren akıldır; çünkü "Kaplayıcı Varlığın (*das Umgreifende*) bir biçimi olarak akıl"[92] her zaman hakikati bulma yolundadır ve bu nedenle bağımsız olmak zorundadır. Hiçbir sabit noktaya bağlı kalamaz, aksi takdirde doğru olanı bulma imkânını kaybeder. Arendt evrensel geçerlik iddiasında olan hiçbir din, dünya görüşü veya normlar/değerler sistemini mutlaklaştırmadığı için özgürdür. Jaspers 12 Ocak 1952 tarihli mektubunda Arendt'e şu satırları yazar: "Özgürlüğün ne olduğunu bilen az sayıdaki insanlar birbiriyle dayanışma içinde olmalı. Sayıları çok değil."[93]

---

89. Hannah Arendt, "Diskussion mit Freunden und Kollegen in Toronto (Kasım 1972)", *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*, s. 73-115 (s. 109).
90. Hannah Arendt, "Fernsehgespräch mit Roger Errera", *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*, s. 116-33 (s. 124); Arendt'in bağımsız bir düşünür olmasıyla ilgili olarak Kurt Sontheimer şunları yazar: Arendt'in düşüncesi "bağımsız, ... yani yürürlükteki hâkim tinsel okullarla çağının akımları arasında kalan bir düşüncedir" (Kurt Sontheimer, *Hannah Arendt. Der Weg einer grossen Denkerin*, Piper, Münih/Zürih, 5. Basım, 2013, s. 10).
91. Karl Jaspers, *Von der Wahrheit*, Piper, Münih, 1947, s. 26.
92. Karl Jaspers, *Vernunft und Existenz. Fünf Vorlesungen* [1935], Piper, Münih, 1973, s. 35vd; *Existenzphilosophie. Drei Vorlesungen* [1937], Walter de Gruyter, Berlin/New York, 4. Basım, 1974, s. 13 vd; *Von der Wahrheit*, Piper, Münih, 1947, s. 47 vd.
93. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 211.

Karl Jaspers ve Hannah Arendt felsefi düşüncenin siyasal sonuçları olduğu konusunda hemfikirdir. Felsefenin görevi, toplumsal hayatta siyasetin yaratmış olduğu sahte ve aldatıcı simgeleri temizlemektir. Kişilerle ilgili olarak yaratılan kültler, ideolojiler vs akıl yoluyla siyaset yapmayı engelleyen etmenlerdir. Toplumu bu tehlikeler konusunda aydınlatacak ve uyaracak olansa felsefi düşüncedir, çünkü felsefe akıl yoluyla yapılır ve hakikati bulmaktan başka hiçbir hedefi yoktur. Bağımsız düşünmenin nihai hedefiyse siyasal özgürlük ve adalettir.

Özgürlük-Akıl-İletişim temelinde duran Jaspers'in felsefesinde de, aynı Arendt'te olduğu gibi, bir öğrencilik-müritlik anlayışı yoktur. Karl Jaspers'in amacı, özgür ve bağımsız düşünen insanların yetişmesini ve bunların akıl yoluyla birbirleriyle iletişimde bulunmalarını sağlamaktır. Böyle yetişenler arasında belki de en büyük üne kavuşanı Hannah Arendt idi. Jaspers'in kurduğu bir "okul" olmadığı ve geliştirdiği bir "öğreti" de bulunmadığı için bugünün Alman felsefesinde kendisini "Jaspers'in öğrencisi" olarak niteleyen hiçbir filozof yoktur. Aynı şey bir filozof olarak Arendt için de geçerlidir.

Hannah Arendt için Karl Jaspers "yegâne eğitici"[94] idi. Jaspers'in hayatı içinse Hannah Arendt büyük bir şans vakasıydı. Onun eserinden çok, "bir insan olarak gerçekliği"[95] daha önemliydi. Arendt'in dünyaya olan sevgisi ve cesareti onu, Jaspers'in gözünde bulunmaz bir kişilik haline getirmişti. Hannah Arendt, Jaspers'in insanlardan artık umudu kesmemesinin garantisiydi. 1965 yılındaki söyleşide o öğrencisini şöyle tanımlıyordu: "Onu yaşatan temel, hakikati bulma arzusu, gerçek anlamda insan olma arzusudur..."[96] Jaspers ile Arendt'in mektuplaşması, iki filozofun birbirleri hakkında içtenlikle düşündüklerini ve hissettiklerini okumamızı sağlayan olağanüstü değerli bir felsefe dokümanıdır.

94. *A.g.e.*, s. 148; bkz. "... [B]en babasız büyüdüm: eğitimimi o sağladı. Tabii ki onu kendimle ilgili sorumlu tutmuyorum ama eğer beni aklın yoluna koyan bir kişi varsa, bunu başaran Jaspers'tir" (Hannah Arendt, *Ich will verstehen. Selbstauskünfte zu Leben und Werk*, s. 71).
95. *A.g.e.*, s. 299.
96. Karl Jaspers, *Provokationen*, s. 121.

B. Karl Jaspers: "Önsöz"

Arendt'in 1955 Yılında Almanca İlk Basımı Çıkan *Totalitarizmin Öğeleri ve Kaynakları* Adlı Eserine Jaspers'in Yazdığı Başlangıç Yazısı:

Yayınevi bir önsöz yazmamı arzu ediyor. Bunu yapmaktan biraz utanıyor olsam da yayınevini bundan yoksun bırakmak istemiyorum; çünkü bu kitap kendini zihinsel olarak öylesine mükemmel bir şekilde sunuyor ki, tavsiye edilmeye hiç ihtiyacı yok. Benim bu önsözü yazmamı ancak yazarının Almanya'da pek az tanınıyor olması affettirebilir.

Kitabın konusu, bugün düşünme yeteneğine sahip olan herkesin varlığını en kökten ilgilendiren sorudur: Bu soru, totalitarizmin en korkunç ve tehlikeli bir şekilde hem siyasal hem de siyaset-üstü bir gerçeklik olarak kendini gösterdiği tarihsel dönüm noktasından sonra ortaya çıktı. Hannah Arendt burada bütünüyle yeni olanı, yani Nasyonal Sosyalizm ve Bolşevizmde keyfî idare ve zulümden daha fazla olan bir şeyi görerek bu olguyu mümkün kılan önkoşulları, koşulları ve oraya götüren yolların nasıl hazırlandığını araştırdı.

İlk iki bölümde totalitarizm için ifade ettiği anlam bakımından antisemitizm ve emperyalizm tartışılıyor. Bu iki bölüm okuyucuyu bugün az bilinen, içerik benzerliği nedeniyle tanınan gerçeklerin uzaktaki alanlarına götürüyor. Bu ayrıntılı sunumları kavrayabilmek için kitabın tamamı sabırla okunmalı. Bu zor değil, çünkü her bölüm kendi başına sürükleyici. Fakat eserin bütünlüğünü göz önünde bulundurmazsa okuyucu yanlış anlamalara kapılabilir ve tarihsel çözümlemeleri yaparken onları abartarak meselenin

özüne vakıf olduğunu sanabilir; çünkü sunumun etkileyiciliği onu kolaylıkla baştan çıkarabilir. Önce üçüncü bölümü okumak belki daha uygun olabilir; çünkü sonuç önceden bilinirse, oraya götüren gelişim çizgisi de daha iyi anlaşılır.

İlk kapsamlı ana bölümün konusu sadece antisemitizmdir; burada söz konusu olan, Yahudi tarihinin derin içeriği ya da Alman Yahudiliğinin büyüklüğü değil, Yahudilere duyulan nefretten farklı olarak, siyasal anlamlı bir dünya görüşü hareketi olan antisemitizmin, 19. yüzyılın son 30 yılının bir ürünü olmasıdır. Burada Yahudi sorununa gereğinden fazla önem atfedildiği söylenirse buna karşı çıkarım; her şeyden önce herkesten daha ayrıntılı ve sorumluluk taşıyacak şekilde bu konularda fikir sahibi olmak için biz Almanların yeterince sebebimiz bulunuyor.

Tarih bilgisi vermeyi hedefleyen bu kitap, yazarının bizzat edindiği tecrübesiyle, tahmin edilemeyecek kadar geniş bir belgesel külliyat ile ve bunların yanı sıra tarihsel araştırmalar ve sosyolojik çözümlemeler aracılığıyla edinilmiş olan, hayranlık uyandıracak somut bir bilgi zenginliğiyle ortaya konmuştur. Fakat bu kitap daha fazlasını hedeflemekte, ahlaki-siyasal bir düşünce biçimine katkıda bulunmayı istemektedir; bu düşünce biçimi, yaşayanları bir şiddet aygıtı içindeki yaygın hiçlik duygusuna sürükleyen çağımızın kökten koparıcı kargaşasından ve her türlü fikirden yorulmuş olan insanının kendini hâkim kılmasını olanaklı hale getirebilir. Bu kitapla birlikte düşünmek, felsefi derinleşmede olduğu gibi yalnızca okuyucuyu arındırmakla kalmaz, aynı zamanda felsefi bir düşünce biçiminin siyasal gerçeklik içinde yargıda bulunabilme gücü için gerekli olan sağduyuyu da ona kazandırır. Hayallerle ve anlamlı bir süreklilikle, olağanüstü etkili bir kandırma aygıtı aracılığıyla yalana dair bilgiyi dahi kanatlandıran, ahlaki-siyasal açıdan içi boşaltılmış totaliter ortamı hatırlatan bu kitap, insan olarak insana hitap etmektedir. Kitabın yazarı için şu eskiden kalma "böyle olmak zorundaydı" cümlesi geçerli değildir. O, tarihte nedensellikler haline gelen veya gelebilen anlam bağlamlarının yapısının tamamen zorunlu olduğu kanaatinde değil; çünkü bu yapılar, bilinmeleri halinde gözden geçirilebilirler. İnsanın ne olacağı karanlık bir kadere değil, insanın kendine bağlıdır. Hannah Arendt'in sunumunda kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığına

ilişkin bir duygu içimizi kaplarsa, okuyucu bilmelidir ki, yazarın inancı bu değildir. Başka türlü olabileceği için, bu sağduyunun siyasal düşünce tarzımızı açıklığa kavuşturması ve bu sayede onu yenilemesi için bu kitap yazılmıştır. Bu eser önerilerde bulunmamakta ve birtakım programlar vermemektedir; çünkü bu haliyle sadece tarih bilgisi vermeyi istemektedir. Fakat ön planda görünenlerin ve beceriklilik siyasetinin ötesindeki insanın ahlaki-siyasal durumunun dönüşebileceği bir içtenliği etkilemek istemektedir ki, bu sayede siyasal becerinin içi de bir anlamla dolabilsin.

Bu nedenle, tarih yazımı bakımından bu kitabın üslûbunu olağanüstü buluyorum. Eksiksiz ve tamamlanmış bir bilgiye ulaşılamayacağının bilincinde olsa bile, gerçek bilgiye ulaşmak, sebepleri öğrenmek ve olgularla iş yapmaya hazır bir şekilde hakikate ulaşma ruhu bu eserde iş başında bulunuyor. Fakat bu ruh ne sonu gelmeyen aldırmazlıkların kayıtsız nesnelliklerine hizmet ediyor, ne de dar görüşlü çıkarlara; o sadece insan onuruna hizmet ediyor. Bu kitapta en radikal olandan kaçmayan, görmemenin daha rahat olduğu yerde gözlerini kapamayan, kendisiyle acımasızca mücadele eden ve tutkulu bir şekilde tecrübe kazanan bir insanın yüksek aklı görev başındadır. Bu ruh kendini hırslar ya da yaltaklanmalar aracılığıyla hiçbir güce bağlamıyor; tam tersi, insana ve dünya sevgisine bağlıyor. Bu sevgi korkunç olanın her türlü bilgisiyle ama yine de hiçbir bilgi içinde kendini güvende hissetmeden, akıl yoluyla daha iyi olana doğru, en küçük olsa bile bir eylemde kazanılan zaferle hareket ediyor.

Bu kitap on yıllara yayılan bir düşünmenin sonucudur. Hannah Arendt 1933 yılında benim o zaman için imkânsız dediğim şeyin gelmekte olduğunu gördü. Süreç 1933'te başladığında bunun benzersiz bir dönüm noktası anlamına geldiğini biliyordu. Hemen görmek ve anlamak istedi. Böylece birçok başka işler arasında gazete kupürleri toplamaya başladı ve bunlar onun Berlin'deki evinde yapılan aramalarda bulununca tutuklanmasına, serbest bırakıldıktan sonra da Almanya'dan kaçmasına neden oldu. En kötü durumlarda bile ruhunun aydınlık bakışının gücü ve düşünmesi hiç durmak bilmedi. Bu sevgi dolu akıl varlığının hayat yolundan hiçbir izi bu eserde bulamayız; onu ancak düşünce biçiminin bütününde görebiliriz. Bu eserde bulunanların hepsi

serinkanlı ve nesnel bir şekilde sunulmuş tertemiz bir sağduyunun ifadesidir.

İngilizce yazmış olduğu bu eserini Hannah Arendt yıllar önce New York ve Londra'da yayımladı. Şimdi onu anadili Almancaya tercüme ederken bütününde bir değişiklik yapmadığı eserine, bilinci sürekli diri olduğu için eklemeler yaptı, bazı yerlerini düzeltti ve kısalttı. Neredeyse aynı mükemmellikte İngilizce ve Almanca yazdığı için iki yayının karşılaştırmasını yapmak ilginç olabilir. Ben tabii ki Almanca yayını tercih ediyorum. İngilizce yayın, eseri daha sade ve kısa yapıyor. Bu kitabın düşünme tarzı hem Almanlara uygun, hem de evrensel: Kant, Hegel, Marx, Alman tinsel bilimleri ve sonra da özellikle Montesquieu ve Tocqueville eğitimi almış olan bu düşünce tarzı zaman zaman Alman ruhundan kaynaklanan harika bir açıklığa sahip. Bu nedenle, o düşünce tarzına uygun ifadeyi Alman dilinde de buluyor. Hannah Arendt'in kitabının, Anglo-Sakson ülkelerindekinden daha derin bir yankı bulmasını ümit ederim.

Karl Jaspers
Basel, Eylül 1955

C. Hannah Arendt: "Karl Jaspers"

Jaspers'e 1958 Yılında Alman Yazarlar Birliği Tarafından Verilen Barış Ödülü Töreninde Arendt'in Yaptığı Övgü Konuşması (*Laudatio*):[x)]

Bugün burada toplanma sebebimiz olan Barış Ödülü –Almanya Cumhurbaşkanı'nın bir sözüne atıfta bulunmama izin verilirse– sadece "mükemmel bir edebî esere" değil, aynı zamanda "etkin olmakla ve acıya katlanmakla kendini kanıtlamış bir hayat"a, yani bir kişiye ve esere verilmektedir; tabii ki tarihteki belirsiz ve maceralı yolculuğuna çıkmak için onu yaratandan henüz kopmamış olan bu eserin dile getirilmiş ve eyleme geçirilmiş olması şartıyla. Bu nedenle ödül verilirken eseri ele alan ve onu öven değil, kişiyi öven ve yücelten bir *laudatio* (övgü konuşması) yapmak gerekir; çünkü bu gibi konularda bizden daha tecrübeli olan Romalıların yaptığı gibi, bir *laudatio*da söylenen her şey gerçekten de o kişinin onuruyla ilgili olmalıdır: "in laudationibus... ad personarum dignitatem omnia referentur",[1] yani bir insana özgü olan onurun, insanın yarattığı her şeyden daha yüce olması koşuluyla. Bu onuru bilmek ve kutlamak meslektaşların ve uzmanların işi değildir; o kendini yalnızca kamuoyunda gösterir ve kanıtlar; ödüllendirmeyse, kamuoyunun zaten çoktandır bildiğini onaylamaktadır.

---

x) Hannah Arendt'in bu konuşması ilk olarak "Karl Jaspers" başlığıyla şu yayında basıldı: *Reden zur Verleihung des Friedenspreises des deutschen Buchhandels*, Piper, Münih, 1958, s. 29-40. Çeviri için bu metin kullanıldı fakat dipnotlardaki bilgiler için Ursula Ludz'un çevirdiği ve yayıma hazırladığı şu kitaptan yararlanıldı: Hannah Arendt, *Menschen in finsteren Zeiten*, Piper, Münih/Zürih, 3. Basım, 2014, s. 90-100 ve s. 376-7.

1. Cicero, *De Oratore I*, 141.

Öyleyse bu *laudatio* sadece hepinizin bildiği şeyleri dile getirmeyi deneyecektir. Bunun derin bir anlamı vardır çünkü gizli saklı şekilde tek tek bilinenlerin duyulması, bu duyulanın gerçeklikteki görünüşünü onaylayan bir aydınlatma gücünü verir. Fakat ben size Jaspers'in deyimiyle "kamusallık cesareti"ni çekingenlikle ve aslında ürkerek benimsediğimi itiraf edersem, beklemediğiniz bir şeyi söylemiş olmam. Çağdaş insanlar olarak herhalde birçoğunuz da kendini benim hissettiğim gibi hissediyorsunuzdur; kamusal alanda hepimiz pek güvensiz ve acemice hareket ediyoruz. Modern önyargılarımıza bağlı kalarak, sadece "nesnel olan", kişiden koparılabilen bir eserin kamusallığa ait olduğunu, oysa o eserin arkasındaki kişinin ve hayatının şahsi, orada geçerli olan duyguların öznel olduklarını, bunların da kamuoyunda sıkıntıya girdiği durumlarda sahici değil, dokunaklı olduklarını düşünüyoruz. Alman Yazarlar Birliği, Ödül Töreni için bir *laudatio*nun zorunlu olduğunu açıkladığında, aslında kamusallığa dair daha eski ve münasip bir hissiyatla hareket etti; buna göre kişinin tam olarak gerçekleşebilmesi için kamuoyuna ihtiyacı vardır ve kişi kamusallık içinde kendini gösterir. Böylelikle Yazarlar Birliği bizim bazı şeyleri yeniden öğrenmemizi ve alışılagelen öznel-kişisel, nesnel-kişisel olmayan gibi eşleştirmelerimizden vazgeçmemizi istemektedir. Bu tip eşleştirmeler bilimlerden çıkarlar ve orada anlamlıdırlar. Oysa açıkça görülüyor ki, bunlar insanların eylemde bulunan, konuşan varlıklar olarak göründükleri ve kişisel olanın aslında kesinlikle özel olmadığı siyaset alanında anlamsızdırlar. Bunlar ayrıca akademik alanı da kapsayan ve onu büyük ölçüde aşan manevi hayat için de pek uygun değildirler.

Burada münasip bir şekilde konuşabilmek için öznel ve nesnel olanı değil, öznel ve kişiye özgü olanı birbirinden ayırmayı öğrenmek zorundayız. Gerçeklikte özne, nesnel bir eseri sunarak onu kamuoyuna havale eder; burada öznel olan, yani eserin yaratıldığı çalışma süreci kamuoyunu hiç ilgilendirmez. Lakin eğer bu eser sadece akademik değil de, "etkin olmakla ve acıya katlanmakla kendini kanıtlamış bir hayat"ın sonucuysa, o takdirde eserle birlikte dipdiri bir eylemde bulunmak ve söz söylemek hâsıl olur ki, bunun taşıyıcısı da o kişidir. Burada ortaya çıkan, onu gösterenin kendisine yabancıdır; kamuoyunda görünmek üzere hazırladığı

eserine hâkim olduğu gibi buraya hâkim değildir (Bilinçli bir şekilde kendi kişisini eserinin içine yerleştirmeye çalışan, artistlik yapıyor demektir ve böylelikle kamuoyunun kendine ve başkalarına verdiği fırsatı kaçırmış olur). Kişiye özgü olan, öznenin yetkisinin dışında kalır ve bu nedenle sırf-öznel olanın tam karşısındadır. Ancak bu öznel olansa "nesnel olarak" çok daha kolay anlaşılabilir ve öznenin kullanımına açıktır (Örneğin kendine hâkim olma konusunda kendimizle ilgili tamamen öznel olanı istediğimiz gibi, kullanmak için ele geçirmekten başka hiçbir şeyi kastetmeyiz).

Konu kişi olduğunda iş bambaşkadır. Onu ele almak çok zordur ve belki de Grekçedeki *daimon*a benzer; hani her insana omuzlarından bakarak hayatı boyunca eşlik eden şu koruyucu melek gibi; onu herkes iyi tanır, bir tek kendi omzunda oturduğu insan hariç. İçinde şeytanca hiçbir şey olmayan, bir insanda kişiye özgü olan bu *daimon* sadece kamusal bir alan olduğunda ortaya çıkar; kamusallığın, alışılageldiği şekliyle siyasal olanın da anlamını içeren derin anlamı işte budur. Romalıların *humanitas* diye adlandırdıkları ve ondan en yüksek insanlığı anladıkları manevi alan budur, çünkü bu alan, nesnel olmadan da geçerliydi. Bu, Kant'ın ve sonrasında da Jaspers'in insanlıktan anladıkları, kişiye özgü geçerli olan, yani bedensel ve zihinsel tüm özellikleri zaman içinde harabeye dönse bile, onu bir defa kazanan insanı hiç terk etmeyen şeydir. İnsanlık asla yalnızken ve asla bir kişinin kendi eserini kamuoyuna sunmasıyla kazanılamaz. Ancak kendi hayatını ve kişisini "kamusallık cesareti"ne vakfeden insan buna ulaşabilir; ve burada "öznel" olmayan, dolayısıyla da bilinebilir ve kullanılabilir olmayan bir şeyi gösterme riskini de üstlenmiş olur. Böylelikle içinde *humanitas*ın kazanıldığı "kamusallık cesareti" insanlığa verilmiş bir armağan haline gelir.

Eğer ben kamuoyunda kişiye özgü olanı Jaspers ile birlikte *humanitas* diye belirtiyorsam, şunu ilan etmek isterim ki, herkes tarafından sevilen bu kişi için onur ve sevinç duymamıza ve kamusallığa olan güvensizliğimizi aşmamıza kimse bize onun kadar yardımcı olamaz; çünkü Jaspers hiçbir zaman kamusallık aydınlığının her şeyi vasat ve sığ yaptığına, orada sadece vasatlığın geçerli olduğuna ve bu nedenle de filozofun kamusallıktan uzak durması gerektiğine dair okumuşlardaki yaygın önyargılara katıl-

madı. Hatırlayacak olursanız, Kant felsefi bir yazıdaki zorlukların sahici mi yoksa yalnızca "keskin zekâ buharı"ndan mı kaynaklandığını saptayacak ölçütün, onun popüler olma yeteneğine bağlı olduğunu düşünüyordu. Ve gerek bu konuda gerekse aslında her konuda Kant'ın yegâne halefi olan Jaspers de Kant gibi kendini okuyucu kitleye hasretmek için akademik alanı ve onun kavramsal dilini terk etmekle kalmadı; iki defa, birinde 25 yıldan daha fazla bir zaman önce *Zamanın Manevi Durumu* ile ve şimdi de *Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği* adlı kitaplarıyla doğrudan doğruya günlük siyasete müdahil oldu; çünkü âdeta bir devlet adamı gibi, böyle soruların sadece günlük siyasetçilere bırakılamayacak kadar ciddi konular olduğunu biliyordu.[2]

Jaspers'in kamusallığa evet demesi benzersizdir, çünkü bunu bir filozof dile getirmektedir ve bu evet onun bütün felsefesindeki temel bir anlayıştan kaynaklanır: Felsefe ile siyasetin ortak yanı, onların herkesi ilgilendirmesidir. Onun kamusallığa ait olmasının nedeni budur; kamusallıkta geçerli olan sadece kişi ve onun kendini kanıtlamasıdır. Bir bilim insanından farklı olarak filozofun devlet adamıyla ortak yanı, kendi kişisini ve görüşlerinin sorumluluğunu taşımasıdır. Lakin devlet adamı nispeten daha avantajlı durumdadır, çünkü sadece kendi halkına karşı sorumluluk taşır; oysa Jaspers en azından 1933'ten sonraki yazılarında ve söylediklerinde sanki tüm insanlığa karşı sorumluluk taşımak zorundaymış gibidir.

Bu sorumluluk onun için bir yük değildir ve bunun ahlaki buyruklarla da en ufak bir bağı yoktur. Tam tersi, bu sorumluluk Jaspers için hiçbir zorlama olmadan köklü bir açıklığa kavuşturma ve karanlığı aydınlatma iradesinden çıkar; onun kamusallığa evet demesi sonuç olarak Jaspers'in aydınlığı sevmesi ve kendi kişiliğini belirleyene kadar da aydınlığı sevmeye devam etmesidir. Büyük yazarların eserlerinde sadece o yazara özgü ve eserlerinin tamamını o merkezî sözcük ile birleştirebileceğiniz bir metafor bulunur. Bu metafor Jaspers'te "aydınlık" sözcüğüdür –"varoluş aydınlanması"ndan akıl sayesinde "aydınlık" kazanan "Kaplayıcı Varlığın (*das Umgreifende*) biçimleri"ne ve hakikat niteliğinin

2. Karl Jaspers'in bunlardan başka *Suçluluk Sorunu* ve *Federal Almanya Nereye Gidiyor?* başlıklı iki politika eseri daha vardır.

kendini "derinlik ve aydınlık"ta gösterdiği akıl sözcüğüne kadar. İşte aydınlıktan yılmayan ve onun ışığı içindeki buharda dağılmayan şey burada *humanitas*a aittir ve tüm insanlığın huzurunda her düşüncenin sorumluluğunu üstlenmenin anlamı şudur: Bu aydınlık içinde yaşamak ve orada kendinin ve düşünülebilecek her şeyin değerini kanıtlamak.

Başka filozoflar nasıl ünlü idiyse, Jaspers'in de 1933'ten çok önce –alışılageldiği gibi söyleyecek olursak– "ünlü" olduğunu biliyorsunuz; lakin kelimenin gerçek anlamıyla dile getirdiği şekilde ünlü olmasını, Hitler döneminde takibata uğramasına, ama daha çok, sonraki yıllarda kamuoyuna mâl olmuş bir isim olmasına borçlu olduğu da malumunuzdur. Bunun o dönemde yaşanan koşullar sayesinde gerçekleştiğini, takibata uğradığı için gizliliğe zorlandığını ve sonra da devrin değişmesiyle birlikte yeni anlayışın onu simge haline getirdiğini söylemekten daha yanlış hiçbir şey olamaz. Eğer koşulların gerçekleştirdiği bir şey varsa, o da Jaspers'i zaten özü itibariyle ait olduğu yere itmekti –dünya kamuoyunun parlak ışığına. Bu da öyle, "işte Jaspers biraz acı çekti, sonra kendini kanıtladı ve sonunda, insan sıkıntısı çekildiğinde de 'öteki Almanya'yı temsil etti" şeklinde olmadı. Jaspers bu anlamda hiçbir şeyi temsil etmez. O hep tek başına durdu, bütün gruplaşmalardan ve Alman direniş hareketinden bağımsız hareket etti. Bu duruşun mükemmelliği, yalnızca o kişinin ağırlığı tarafından taşınıyor olmasındadır. Jaspers kendine güvence sağlayan kendi varlığından başka hiçbir şeyi temsil etmedi; onun varlığı, iyi olan her şeyin tamamen görünmez olduğu ve bu nedenle de etkisiz hale geldiği terör hâkimiyetinin karanlığında, aklın, ancak akıl sahibi herkesin fiilen ve kelimenin tam anlamıyla öldürülmesiyle yok edilebileceğinin güvencesini verdi.

Onun dokunulmaz oluşu, yani felaketin tam ortasındaki sağlam duruşuyla ilgili olağan gerçeklik değil de, bütün bunların onun için bir kez dahi denenmemiş olması, –ki bu aslında çok daha az olağandı– Jaspers'i tanıyanlar için direnişten ve kahramanlıktan çok daha fazla bir şeyi ifade ediyordu. Bu, hiçbir onaylanmayı gerektirmeyen bir güveni ve her şeyin mümkün olduğu bir devirde tek bir şeyin mümkün olamayacağı anlamına geliyordu. Jaspers'in o zamanlar yapayalnızken temsil ettiği şey Almanya değil, Alman-

ya'daki *humanitas*tı. Öyleydi ki, sanki dokunulmaz oluşu içinde o, aklın insanlar arasında oluşturduğu ve güvence altına aldığı alanı aydınlatabilirmiş, bu alanın aydınlığı ve derinliği sanki orada tek bir kişi kalsa bile süregelecekmiş gibiydi. Bu gerçekten de böyle oldu ya da olabilirdi diye değil. Jaspers sıklıkla şunu söylerdi: "Tek olan kendi başına akıllı olamaz."[3] Bu anlamda Jaspers hiç yalnız kalmadı, yalnızlıktan da pek hazzetmezdi. Onun sağladığı *humanitas*, içinde Jaspers'in düşünmesinin vatanı olan bir alanda yetişti ve bu alan hiçbir zaman ıssız değildi. Jaspers'i özel yapan, onun akıl ve özgürlük alanını başkalarından daha iyi tanımasıdır; onlar da bu alanı tanırlar ama onun içinde sürekli olarak yaşamaya dayanamazlar. Onun varlığını bu aydınlık tutkusu belirlediği için, Jaspers karanlığın içindeki gizli bir aydınlıktan çıkan ışık olabildi.

Bir insanın dokunulamaz, denemeye tâbi tutulamaz ve yanıltılamaz oluşunun heyecan verici bir yanı vardır. Bunu psikolojik olarak onun hayat hikâyesiyle açıklamak isterseniz, Jaspers'in ebeveynlerinin evini düşünebilirsiniz; bu mekân Frizya'daki keyifli bir çiftlikti ve tüm Almanya için pek de alışık olunmayan bir bağımsızlık anlayışına sahipti. İmdi, özgürlük bağımsızlıktan daha fazla bir şeydir ve bağımsızlıktan yola çıkarak insanın kendini özgürlük içinde armağan edilmiş olarak bulmasına dair derin bilinci ilk geliştiren Jaspers'tir. Fakat onun kendi varlığını boyuna kamusallığa vakfetmeyi seven o serinkanlı –ara sıra "haddini aşan cesaret" dediği– doğallığı, aynı zamanda tüm duygulardan ve görüşlerden bağımsız kalması, herhalde Jaspers'in memleketiyle ilgili bir kendine güven duygusundan kaynaklanıyor, her halükârda orada yeşeriyor olsa gerek. Tabiri caizse, hep kişisel kökenine ve oradan çıkarak yeniden insanlığın ufkuna doğru hayal kurmak ihtiyacındadır; tek başına bakıldığında şahsi bir fikri değil, gizli bir kamusallığı temsil etmek konusunda emin olmak için –Kant'ın dediği gibi, bir "patika"nın günün birinde bir "ordu yolu" haline gelmesi gibi.

Kararlılığın yanılgıdan bu denli uzak, tavrın da bu kadar bağımsız olması tehlikeli olabilir. Denemelere açık olmayan bir tavır, tecrübe kazanmamaya ve yaşanmakta olan dönemin gerçeklik

3. Karl Jaspers, "Über meine Philosophie", *Rechenschaft und Ausblick: Reden und Aufsaetze*, Piper, Münih, 1951, s. 333-65 (s. 352).

olarak sunabileceği konuyla ilgili bir acemiliğe yol açabilir. Gerçekten, yaşadığımız çağa Jaspers'in keyifli bağımsızlığından ve geleneklere başkaldırmayı dahi bilmeyen, çünkü onları boyuna gelenek diye tanıyıp hiçbir zaman ölçüt olarak ciddiye almayan neşeli bir kayıtsızlıktan daha uzak ne olabilir? Yaşadığımız çağa böylesine bir bağımsızlıktan, insana duyulan gizli ve derin bir güvenden, insan soyunun *humanitas*ından daha zıt ne olabilir?

Ve biz mademki öznel-psikolojik olanın hesabını yapıyoruz, Hitler iktidara geldiğinde Jaspers 50 yaşındaydı. Bu, insanların büyük çoğunluğunun artık tecrübe edinmekten vazgeçtiği, özellikle okumuş olanların düşüncelerini büyük ölçüde katılaştırdığı ve tüm olup bitende kendi fikirlerinin teyidini gördüğü bir yaştır. İmdi, hepinizin bildiği gibi, Jaspers herkes gibi pek az gördüğü, belki bazılarından daha az hazırlıklı olduğu çağının en önemli olaylarına ne kendi felsefesinden geri adım atarak, ne dünyayı reddederek, ne de kötümser olarak tepki gösterdi. Onun yaşamında 1933'ten, yani üç bölümlü *Felsefe*'nin tamamlanmasından ve yine 1945'ten, *Hakikat Hakkında* kitabı bittikten sonra yepyeni bir verimlilik döneminden, büyük yeteneklerde bazen görülebilen hayati bir yenileşmeden söz edilebilir. Ama Jaspers'te fevkalade olan, dünyaya her zamanki gibi bağlı kalarak ve çağının olaylarını değişmeyen bir isabetlilikle ve kaygı duyma yeteneğiyle takip ederek değişmeden kaldığı için kendini yenilemesidir.

Sadece *Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği* değil, *Büyük Filozoflar* da tamamen şimdiki zamanın tecrübe ufkunda yazılmıştır. İleri yaşa kadar devam eden bu güncellik, artık başarısı sorgulanamayacak bir şanstır. Bu, Jaspers'in kendi hayatında gerçi tecrit olmasına fakat hiç yalnız kalmamasına sebep olan şansın aynısıdır; bu şans, kendisi gibi değerli bir eşin gençlik yıllarından bu yana onun yanında olmasıdır. Kurdukları bağda bir olma gibi, bir hayale kapılmayan iki insan arasında yine de bir dünya kurulabilir ve bu, özellikle kendi kökenini ve eşininkini korumayı bilen, hiçbir zaman şahsi olmayan, minyatür bir dünyada emsal olarak nelerin olup bittiğini ve olup bitebileceğini gören Jaspers için büyük bir şanstır; çünkü bu küçük dünyada onun kimseyle karşılaştırılamayacak olan sohbet yeteneği, dinlemedeki olağanüstü intizamı, konuşmaya ve cevap vermeye sürekli hazır olması ve daha önce

konuşulmuş bir konu üzerine eğilebilmedeki sabrı, hatta dahası, üzerinde konuşulmayan konuyu sohbet ortamına ve konuşulmaya değer hale getirme, konuşma ve dinlemede her şeyi değiştirme, genişletme ve keskinleştirme –veya kendisinin en güzel şekilde ifadesiyle aydınlatma yeteneği gelişmiştir.

Bu sürekli olarak konuşan ve dinleyen düşünmeyle aydınlatılan mekânda Jaspers kendi evinde sayılır. Bu mekân onun manevi vatanıdır, çünkü orası bu kelimenin tam da harfiyen anlamını içerir; onun felsefesinin öğrettiği düşünme yolları gibi düşünce pasajları da kelimenin asıl anlamındaki gibi bir mekânı açıklığa kavuştururlar. Jaspers'in düşünmesi mekânsaldır, çünkü hep dünya ve onun içindeki insanlarla ilişkidedir; varolan bir mekâna bağlı olmasından değil, tam tersi, onun amacı, içinde insanın *humanitas*ının temiz ve aydınlık görüneceği bir "mekânı yaratmaktır." Hep "ötekinin düşündüğünü onunla birlikte düşünmeye bağlı olan" bu düşünme, siyasetle hiç alakası olmayan şeylerle uğraşsa da siyasaldır, çünkü her seferinde Kantçı "genişletilmiş düşünme biçimi"ni teyit eder ki, bu da en mükemmel biçimde politik olmak demektir.

Kendi vatanı haline gelen *humanitas* alanını açmak için Jaspers'in büyük filozoflara ihtiyacı vardı. Denebilir ki, bu yardım sayesinde onlarla birlikte bir "ruhlar hükümdarlığı" oluşturarak onlara karşılık verdi; bu hükümdarlık içinde yeniden dile gelen –ölüler diyarından gelerek dile gelen– kişiler ortaya çıkarlar ve zamandan kurtuldukları için manevi anlamda ebedi mekân yurttaşları olurlar. Bu ruhlar hükümdarlığını kurabilmek için gerekli olan özgürlüğün ve düşünmenin bağımsızlığının tasarımını size verebilmeyi çok isterdim. Her şeyden önce gelenekle belirlenen düzeni terk etmek mümkün olmalıydı; bu ardışık düzende sanki her bir düşünür bir sonrakinin eline hakikati tutuşturuyor gibi görünür. Gerçi bu gelenek uzunca bir süredir bizim için içeriğe dair geçerliğini yitirdi ama bu, sanki onun Ariadne ipliğiyle herhangi bir yön bulma imkânı olmadan geçmişte kaybolacakmışız gibi, geleneğin zaman şemasının bize kesin görünmesini engelleyemedi. Çağdaş insanın genel olarak kendi geçmişine dair yerinin söz konusu olduğu bu durumda, bizim zaman içinde ardışık tecrübesini edindiğimiz şeyi Jaspers mekânsal bir yan yanalığa yükseltti.

Böylelikle bizi bir düşünürden ayıran uzaklık ve yakınlık artık yüzyıllara değil, yalnızca onu özgürce seçtiğimiz yere ve buradan girdiğimiz ruhlar hükümdarlığına bağlı hale geldi; bu hükümdarlık yeryüzünde insanlar varoldukça sürecek ve büyüyecektir.

Jaspers'in vatanı olan ve bizi oraya götüren yolları açan bu hükümdarlık, öte tarafta olan bir ütopya değil; dünden veya yarından da değil; o, bu dünyadan. Onu akıl yarattı ve özgürlük yönetiyor. Onu sabitlemek ve örgütlemek mümkün değil; o, dünyanın bütün ülkelerine ve onların geçmişlerine uzanır; dünya içinde olsa da görünmez. O, herkesin kendi kaynağından çıkarak ulaşabildiği *humanitas* hükümdarlığıdır. Ona ayak basanlar birbirlerini tanırlar çünkü o an "kıvılcım gibidirler, daha aydınlık bir ışığa doğru yanarlar, görünmez olana doğru kaybolurlar, sürekli bir hareket içinde değişirler... Kıvılcımlar birbirlerini görürler ve her biri daha aydınlık alevlenir çünkü diğerleri onu görür."[4]

Ben burada bir defasında Jaspers'i bu hükümdarlığa götürenlerin adına konuşuyorum. Onlar kendilerini nasıl hissediyorlarsa artık, Stifter bunu benim söyleyebileceğimden daha güzel söylemiş: "Şimdi bir insan hakkında bir hayret oluştu ve ona bir övgü alkışı koptu."[5]

4. Karl Jaspers, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Politisches Bewusstsein in unserer Zeit*, Piper, Münih, 1960, s. 306.
5. Adalbert Stifter, *Die Mappe meines Urgrossvaters* [1867], Münih 1979, s. 203.

D. Hannah Arendt: "Seksen Beşinci Doğum Gününde Karl Jaspers İçin"[x)]

Bu yılın 23 Şubat tarihinde Karl Jaspers 85 yaşında olacak. Böylelikle artık herkesin kendisine mutluluk *dileyebileceği* yaşları aşmış oluyor. Yaşanan süre olarak az sayıda insana nasip olan ileri yaş, altmış ve denk gelirse yetmiş yıl yaşlanmaktan bir kez daha şöyle farklıdır ki, insan artık *olmuştur* ve daha fazla *olmayacaktır*, bir kez daha yaşlanmayacaktır. Yaşamın sonu ölmektir ama nadiren ulaşılabilen tamamlanmak ise yaşlı *olmaktır*. Bu tamamlanma süresinde asıl yaşam mutluluğuna, bazen –nadiren– tüm yaşamı kaplayan lütûfa zarar verebilecek hiçbir şey vuku bulamaz. Yaşlı olmanın ılımlı ışığında tamamlanmış bir mutluluk parıldar; bu mutluluk artık kaderin keyfiyetine bağlı değildir ve arzulanan şeylerden mahrum bırakılmaz. Artık yaşamın tüm akışı sanki tek bir şimdiye yoğunlaşmış, insan tamamlanırken hayatın ortası olarak sonuna pek de yaklaşmıyormuş gibidir –o orta ki, bilinçli bir yaşam oradan feyiz alır ve canlı olmak için boyuna beslenmek zorundadır. Eğer iyi bir yaşam idiyse, Goethe'nin Hafız'a atfettiği söz geçerlidir: Yaşamın türküsü "yıldızlı gök kubbe gibi dönen, başlangıcı ve sonu hep aynı olandır."[1] İleri yaş geçmişin ötesindedir; ondan kalan, hep güncel olarak unutulmayandır. İleri yaş geleceğin de ötesindedir; o da artık olanı "bir zamanlar öyleydi"ye dönüştürüp tehdit edemeyecektir.

---

x) Hannah Arendt'in bu kutlama yazısı ilk kez şu yayında basıldı: *Erinnerungen an Karl Jaspers*, yay. haz. Klaus Piper ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1974, s. 311-5.

1. Johann Wolfgang von Goethe, "Unbegrenzt", *West-Östlicher Diwan*, Stuttgart 1819, s. 42.

Bu şekilde zamanın ötesinde tamamlanmak, insanlar arasında filozofların ve düşünürlerin iyi bildiği bir şeydir. Düşünme, kendisi için gerçekleştirilen bir etkinlik olduğu sürece, onu durduran olası sonuçlar dikkate alınmadan, geçmiş ile gelecek arasında sadece düşünmeye ait bir alanı yaratır ve yaşı olmayan Ben bu alanda etkinliğini sürdürür. Goethe yaşlanmayı "görüntüden kademe kademe geri çekilmek"[2] diye adlandırmıştı ve bu söz herhalde bu konuda söylenmiş en doğru sözdür. Lakin bence hayat sona ermeden bu sürecin tamamlandığı bir yer daha vardır ve ileri yaşın "görüntüden geri çekilmesi" orada bir kez daha anlam kazanır. Bu anlamı Leonardo ya da Rembrandt gibi büyük ustaların hayatlarının geç döneminde yaptıkları kendi portrelerinde gözlerimizin önüne canlı bir şekilde getirebiliriz. Orada gördüğümüz, daha önce hep gizli kalmış, kendini göstermek isteyen, görüntüye gelmek isteyen bir hayat tarafından üstü örtülen şeydir. Şeffaflığı içinde bir yüzü görürüz. Onun sayesinde sanki yaşı olmayan, hep aynı kalan ama aslında yüzü olmayan bir çehre görürüz ki, düşünme eylemindeki yaşı olmayan Ben'e uygun olan da budur. Artık mutluluk dileyemeyeceğimiz için, nihayet şimdi mutluluk dileklerimizin kimin için geçerli olduğunu ve aslında neyi dilediğimizi, yani aynı şekilde yaşı olmayan koruyucu bir meleğin ya da Grekçedeki *daimon*un bu insana güvenli bir şekilde hayatta eşlik etmesini dilediğimizi biliriz.

Eğer bugün Karl Jaspers'i kutluyorsam, pek çok nesli yetiştiren ve etkileyen kişi hakkında veya hep güvensiz ve tehlikelerle dolu hayat yolunu giderek tarihe çoktan mâl olmuş eseri hakkında değil, neredeyse yirmi yıldır yakından tanıdığım ve benim için her anlamıyla hakiki bir mutlu yaşam örneği olan hayatı hakkında konuşmak istiyorum. Aslında üzerinde büyük bir hâkimiyetle konuştuğu hastalığı bu hayatı imkânsız hale getirmiş olmalıydı; çünkü hastalık yüzünden daha genç yaşındayken onun hayatta kalmasının, genel olarak hayata dair olan şeylerin radikal şekilde sınırlandırılmasıyla mümkün olacağına dair ödeyeceği bedelin kararı verilmişti. Bunlara bir insanın göğüs gerebileceği ve böylelikle yaşam *öyküsü* içinde olan olaylar da dahildir. Bu anlamda burada anlatılacak pek bir şey yok ve kendi gelişiminin tarihçesine ilişkin

2. Johann Wolfgang von Goethe, *Maximen und Reflexionen, Werke*, Hamburger Ausgabe, Münih, 1982, Cilt 12, s. 470.

olan kısmını da zaten Jaspers yayımladı. Anıları okunduğunda görülür ki, bu hayat, büyük filozofların pek çoğunun hayatı gibi, olaylar bakımından çok fakirdir; yalnız çok önemli bir farkla ki, Jaspers'in hayatının yaşantılar bakımından fakir oluşundaki en önemli etmen, bu hayatın akışının hastalık tarafından belirlenmiş olmasıydı ve bu gerçeğin, onun asıl eğilimlerine ve yeteneklerine hiç uymamasıydı. Burada doğuştan olağanüstü bir şekilde dünyaya açık, hiç alışık olmadık biçimde dünyayı tanımaya ve ona katılmaya istekli olan bir insan, felsefe yapmak için çok gerekli olan dünyadan kopukluğa mahkûm olmuştu. Gençken bir lanet gibi görünmüş olan şeyin bir lütûf olduğu sonradan ortaya çıktı ve bu sadece pratik işleri fiziksel olarak yapamaması veya daha da önemlisi ruhsal olarak kaldıramaması değildi; o, filozof için gerekli olan "sınır durumu" gerçek anlamıyla hep yaşadı. Önemli olan, onun tabiatı itibariyle beraberinde getirdiği dünyaya açıklığını, kabullenmek zorunda kaldığı dünyadan kopukluğuyla birlikte yaşamasıydı; çünkü şimdi ortaya çıkıyor ki, her türlü hayhuy ve alışkanlıklara karşı gizli bir şekilde korunan hayat, sadece düşünme ve onun tarafından belirlenen iç dünya için değil, aynı zamanda dünya bilgisi için de en büyük fırsatları sunmuştur.

Yarım yüzyıldan fazla bir süredir insanlar nesilden nesile ona geldiler; sadece meslektaşları ve öğrencileri değil, pek çok ülkedeki farklı yaşam koşullarından insanlar onu çalışma odasında ziyaret ettiler; o odanın arkasında gizli de olsa bir hasta odası vardı. Araya hastalık girmedikçe veya çözülemeyen anlaşmazlıklar olmadıkça hepsi ağırlandılar. Böylece bütün dünyadan haberler yağdı; daha da önemlisi, bunlar en farklı düşünce biçimlerinden ve hayat tecrübelerinden kaynaklanan canlı örneklerdi. Bu ancak Jaspers'in içi boş sohbeti hiç duraksamadan kesmesiyle ve görüşmeleri gerçek anlamdaki diyaloglarla sürdürmesiyle mümkün oluyordu. Onu özel olarak üniversitenin, seminerlerin, toplantıların dışında tanıyanlar, baş başa olarak tanırlar. Dünyanın içine giremiyordu; o zaman dünya ona geliyor ve dünya içinde yeri olmayan yoğun bir samimiyetle kendini ona gösteriyordu (Tutkulu bir seyahatname okuyucusu olan Kant, ilgisini çeken bütün ülkeleri bu kısacık hayatta tanımasının mümkün olmadığını söylediğinde bunu kastetmiş olmalıdır).

Fakat çok daha ilginç olanı, Jaspers gibi bir insanın, dünyadan kopmuşluğun dezavantajını avantaja çevirmiş olması, daha hayret verici olanı da, radikal bir disiplinle hastalığın sebep olduğu sürekli sıkıntıların üstesinden gelmesidir. Bütün bunlar onun özündeki temel uyumun, aydınlık ve neşeli ruh halinin bozulmasına engel olamadı. Jaspers'i tanıyan, onun nadiren söylediği "dünya güzel, *yaşamaktan zevk alıyorum*" sözünün her şeye, yapıp ettiği ve acı çektiği, düşündüğü ve yazdığı her şeye eşlik ettiğini bilir. "Kendi özgürlüğümüzde armağan edilişimiz" sözü, onun en güzel ve en kişisel düşüncelerindendir; her şeyi kapsayan şükran duygusu onun aynı zamanda felsefesinin ve hayatının en temel ruh halidir. Başlangıçta ona pek dostane görünmeyen talih, kötülüğü iyiliğe dönüştüren bir lütfû bahşederken sanki böylesine köklü bir yaşam sevincinin ve yaşamın armağan edilmesinden duyulan şükran duygusunun karşısında duramamış gibidir.

Şükran sadakatle yakın akrabadır. Eğer hayata ve yaşı olmayan düşünen Ben'e sunulan lütûf tek bir cümlede ifade edilmek istenirse, belki her ikisi de şu vecizede dile getirilebilir: *Sadakat hakikatin işaretidir.* Hayatımızın sonunda yalnızca sonuna kadar sadık kaldığımız şeylerin hakiki olduğunu biliriz. Bir hayatta hakiki olan, kendiyle özdeş bir zamanın içinde ayakta kalandır. Hayatın bir temeli olmalıdır, yoksa sırf hayatta olduğu için, yok olana kadar boşu boşuna yüzeyde döner durur. Jaspers der ki, "temel olmak zorunda olan şey, bir kez daha temellendirilemez", yani insan sadece o temele dayanır. Bu, hiçbir zaman kesin olarak zorunlu değildir ama "koşulsuzdur ve bir hayatı belirleyebilen şeydir", hatta bir hayatı belirlemesi sayesinde kendini koşulsuz olarak gösterendir. Bu perspektiften bakıldığında –ki bu, Jaspers'in felsefesinin perspektifidir– düşünmek ile yaşamak, aynı olanın iki yüzünden ibarettir: "Düşünülmüş olanın hayatta bir işlevi yoksa, hakiki bir şekilde düşünülmemiş demektir".[3]

Jaspers'in hakikat üzerine konuştuğu her yerde bu sadakat kanıtlanabilir. Sadakat olmadan hakikat nesnesiz kalır, insan için tanınamaz olur ve hayat için yok demektir. O, *Büyük Filozoflar*'da gösterildiği gibi şifreler öğretisine ruh veren, geçmişe sadakattir

3. Karl Jaspers, *Philosophie*, Cilt I: *Philosophische Weltorientierung*, Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973, s. 325.

–yeterince sıklıkla yanlış anlaşılarak Jaspers'e "muhafazakâr" damgası vurduran bir sadakat. Bir filozofun mesafeli duruşuyla korumak istediği vahiy inancının hakikati Jaspers'e göre nihayetinde tek bir Tanrı'ya dair olmasındandır; ve koşulsuz sadakat yalnızca tek ve biricik olana duyulur. Sevginin hakikati böylece kendini ömür boyu bir insana bağlı kalan koşulsuz sadakatte gösterir.

Jaspers'in otobiyografi yazılarının başında son zamanlarda yazdığı bir "öz-portre" vardır ve bunu otuz yıl önce yazılmış olan çocukluk anıları takip eder. Her iki metin arka arkaya okunduğunda, insan bunların birbirini, aralarında bir çatlak olmadan takip ettiğini görür ve şaşırır; sanki kaleme alınış tarihleri arasındaki on yıllar hiç rol oynamıyormuş gibidir. Onun dostu olan bir psikiyatristin yıllar önce çocukluk anılarıyla ilgili söylediği gibi, gerçekten de "altın üzerine resmedilmiş bir tablo" gibidir. Hiç kuşkusuz bunun tarihsel-nesnel nedenleri vardır; Jaspers yirminci yüzyılın başına gelenler yüzünden modern nesil kırılmalarından hiç etkilenmeyen son nesle aittir. İnsanın kökeninin sorgusuz sualsiz verilmiş gibi göründüğü ve kendi hayatını genellikle sorunsuz bir şekilde bu kökene bağladığı dönemi biz neredeyse çoktan unuttuk. Fakat burada karşımızda duran kişiyle bunların hiçbirinin alakası yoktur. Burada olan biten, bir bağlanmadan çok daha fazla bir şeydir. Jaspers'in anlatışında bir çocuk için gerçeklik olan, yaşlı adamın kendi kökenine sadakatini açık seçik biçimde *hakikat* olarak onaylar; Jaspers bu hakiki olanı hiç terk etmediği gibi, bu hakikat de onu hiç terk etmemiştir. Hayat nihayet tamamlandığında bir bütün olarak görünür ve bugün 85. doğum gününü kutladığımız bu adamın hayatı öylesine kendi içinde organik yapıdaki bir dökümdür ki, bir süreklilikten konuşmak hemen hemen mümkün olmaz ve bir öykünün art arda anlatılması da pek uygun değildir. Sadece şu söylenebilir:

"Ve ortanın getirdiği, açıktır ki, sona kalan ve başlangıçta olandı."[4]

4. Johann Wolfgang von Goethe, *West-Östlicher Diwan*, s. 42.

II. Hannah Arendt – Martin Heidegger

Hannah Arendt ile Martin Heidegger arasındaki ilişki başlangıçta aynı Karl Jaspers'te olduğu gibi bir öğretmen-öğrenci ilişkisidir. Heidegger 1923'ten beri Marburg Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ekstraordinaryüs profesör olarak ders vermektedir. Arendt 1924 yılında girdiği bu üniversitede felsefe, teoloji, Klasik Grekçe tahsiline başlar ve Heidegger'in derslerine girer. Arendt 18, Heidegger 35 yaşındadır; bu öğretmen-öğrenci ilişkisi kısa zamanda tutkulu bir aşka dönüşecek ve bu özel durum –çeşitli iniş çıkışlar yaşansa da– her ikisinin iletişiminde ömürlerinin sonuna kadar belirleyici olacaktır.

A. Mektuplar

Arendt ile Heidegger arasında 1925 yılında başlayan mektuplaşma belirli kesintilerle Hannah Arendt'in 1975'teki ölümüne kadar sürer. 1998 yılında Ursula Ludz tarafından yayımlanan mektuplar her iki filozofun geride bıraktığı ve arşivlerde korunmakta olan dokümanlardan yararlanılarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur.[1] Fakat bu yayına rağmen Arendt ile Heidegger arasındaki ilişki gizemini kısmen sürdürmektedir; çünkü özellikle Arendt'in Heidegger'e yazdığı mektupların önemli bir kısmı, özellikle yirmili yıllarda sürdürülen ilişkinin doğası gereği Heidegger tarafından yok edilmiştir. 1982 yılında Hannah Arendt'in öğrencisi Elisabeth Young-Bruehl'ün *Hannah Arendt: For Love of the World*[2] adlı biyografide kamuoyuna açıkladığı bu ilişki geniş bir yankı bulur. Arendt ile Heidegger arasındaki ilişkinin sadece bir yanının ele alınarak sokağa dökülmesini, dedikodular ve efsaneler üretilmesini istemeyen Heidegger'in oğlu ve bıraktığı eserlerin yayımlanmasından sorumlu olan Hermann Heidegger, Marbach'daki Alman Edebiyat Arşivi'nde muhafaza edilen dokümanların yayımlanmasına izin vererek gerçek ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1. Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Briefe 1925-1975*, yay. haz. Ursula Ludz, Klostermann, Frankfurt am Main, 4. Basım, 2013; metnin Türkçe çevirisi için bkz. Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Mektuplar 1925-1975*, çev. Melek Paşalı, Kaknüs Yay., İstanbul 2012 (Ana metindeki çeviriler bana ait olup, sayfa referansları orijinal Almanca metine verilmektedir –Y.Ö.).

2. Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt. For Love of the World*, Yale University Press, New Haven/Londra, 1982; Türkçe metin için bkz. *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, çev. Ali Selman, İletişim Yay., İstanbul, 2012.

Mektupları yayıma hazırlayan Ludz'un verdiği bilgiye göre eldeki dokümanlar Heidegger'in Arendt'e yazdığı 119 mektup, kartpostal ve kısa nota karşılık, Arendt'in Heidegger'e yazdığı sadece 33 mektup kopyası ve mektup taslağı, bunların yanı sıra Arendt'in 1923-1926 yılları arasında Heidegger'e, Heidegger'in de 1950'den sonra Arendt'e gönderdiği şiirlerden oluşmaktadır.[3] Heidegger'in mektuplarının hepsi elyazısı ve orijinal iken, Arendt'inkilerin bir kısmı taslaklar halinde, sonraki yıllarda yazdıklarıysa daktilo kopya kâğıdındadır. Her iki taraf da sözbirliği yapmış olmalıdır ki, bu belgeler kendileri tarafından korunmuştur: Heidegger'in bunların korunmasını istediğini biliyoruz; Arendt'in Heidegger'le ilgili dokümanlarıysa, ölümünden sonra sekreter masasının çekmecesinde bulunmuştur. Korunmayanlar sadece Arendt'in ilk yıllarda Heidegger'e gönderdiği mektuplardır.

Ursula Ludz elindeki dokümanlara göre mektuplaşmayı üç farklı döneme ayırarak ilk döneme *Bakış* (1925-1933), ikinci döneme *Yeniden Bakış* (1950-1966), üçüncü döneme de *Sonbahar* (1966-1975) başlığını koymuştur.

1. İlk Dönem (1925-1933)

Heidegger-Arendt mektuplaşmasının ilk dönemine ait elimizdeki en erken tarihli (10 Şubat 1925) belgesinde Heidegger, Arendt'e şöyle yazar: "Benim öğrencim olmanız ve benim de sizin hocanız olmam, ikimize dair olan bitenin sadece vesilesidir. Size hiçbir zaman sahip olamayacağım ama siz hep benim hayatıma ait olacaksınız ve hayatım sizinle yücelecek."[4] Gerçekten de Arendt ve Heidegger birbirlerine hiç sahip olamamakla birlikte hep birbirlerinin hayatı içinde yer aldılar –bazen birbirlerinden fiziksel ve ruhsal olarak uzaklaşmış olsalar bile.

1925 yılında gizli buluşmalarla başlayan bu ilişki yirmili yılların sonuna kadar, Arendt Marburg'u terk ettikten sonra da devam eder. Yaşadığı aşkı Heidegger başlangıçta ilginç bir ifadeyle 27 Şubat 1925'te yazdığı mektupta dile getirir: "Sevgili Hannah! Çarpıldım... Hiç böyle bir şey yaşamamıştım."[5] Marburg'daki bu

3. H. Arendt/M. Heidegger, yayıma hazırlayanın yazdığı "Sonsöz", *a.g.e.*, s. 385 vd.
4. *A.g.e.*, s. 11.
5. *A.g.e.*, s. 14.

yıllar Heidegger'in büyük eseri *Varlık ve Zaman*'ı yazdığı, felsefi açıdan son derece verimli, yoğun ve heyecanlı bir dönemdir.[6]

Hannah Arendt'in Rahel Varnhagen'e olan ilgisi bu sıralarda başlar. 1925 yılında Varnhagen ile Alexander von Marwitz arasındaki mektuplaşma yayımlanır. Arendt bu konuda Heidegger'den bir yardım istemiş olmalıdır ki, Heidegger ona şunları yazar: "Rahel ile Alexander von Marwitz arasında yeni yayımlanan mektuplaşmanın tam bibliyografik başlığını boşuna aradım. Kütüphanedeki kitap da birisine ödünç verilmiş."[7] *Rahel Varnhagen*, Arendt'in doktora tezini yazdıktan sonra daha uzun bir süre üzerinde çalışacağı, hatta çok sonraları Karl Jaspers'in girişimiyle Basel Üniversitesi'nde doçentlik tezi olarak kabul edilecek bir eser olacaktır.[8]

Hannah Arendt'in 1928 yılında Heidelberg'de Karl Jaspers tarafından doktora tezi olarak kabul edilen *Augustinus'ta Aşk Kavramı. Felsefi Bir Yorum Denemesi* adlı çalışmasının konusu da yine bu yıllarda Marburg'da şekillenmeye başlar. Heidegger 13 Mayıs 1925 tarihinde Arendt'e şöyle yazar: "Augustinus bir defasında 'amo'nun 'volo, ut sis' anlamına geldiğini yazar: Seni seviyorum –senin sen olarak sen olmanı istiyorum."[9] Heidegger, Augustinus'un olduğunu iddia ettiği sözleri muhtelif eserlerinde kullanacak, yine bu alıntı Arendt'i ömür boyu takip edecektir. Mektupları yayıma hazırlayan Ludz'un yaptığı filolojik-tarihsel araştırmaysa, Augustinus'un "volo ut sis" şeklinde bir sözü olmadığını ortaya koymuştur.[10]

1920'li yılların ikinci yarısı Heidegger ile Jaspers arasında sıkı bir dostluk ilişkisinin yaşandığı yıllardır. Jaspers'in kronik rahatsızlığından ötürü pek seyahat edememesi, Heidegger'in belirli aralıklarla onu Heidelberg'de ziyaret etmesine neden olur. İki filozof günlerce rahat bir ortamda sohbet eder, klasik müzik

6. Walter Biemel, *Heidegger*, Rowohlt, Hamburg, 3. Basım, 1976, s. 33.
7. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 17.
8. Bkz. s. 19.
9. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 31; krş. M. Heidegger, *Gedachtes*, Gesamtausgabe (GA) 81, yay. haz. Paola Ludovika-Coriando, Klostermann, Frankfurt am Main, 2007, s. 109.
10. *A.g.e.*, s. 269; bu konunun detaylı tartışması için bkz. Tatjana Noemi Tömmel, *Wille und Passion. Der Liebesbegriff bei Heidegger und Arendt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2013, s. 121 vd.

dinler, felsefi konuları tartışır ve üniversitelerde gittikçe daha çok çürümeye başlayan "profesörler felsefesi"nden birbirlerine dert yanarlar.[11] 18 Ekim 1925'te Heidegger, Arendt'e, gelecek ziyaretinde Jaspers'in yanında kısa süre kalacağını, çünkü Marburg'da bir toplantıya katılmak zorunda olduğunu, Jaspers'le olan beraberliği sayesinde yeniden verimli bir şekilde çalışmaya başlamayı ümit ettiğini yazar.[12] Bir sonraki mektubunda aynen şu ifade yer alır: "Jaspers ile geçen günler benim için çok değerliydi ve birbirimize yeniden yakınlaştık. Birlikte olsak bile, yine de dostluk için sürdürülen zorlu bir mücadele bu."[13]

1926 yılında Hannah Arendt felsefe öğrenimine devam etmek üzere Heidelberg'e taşınır. 1950 yılındaki bir mektubunda Heidegger'e, "Marburg'dan sırf senin için ayrıldım"[14] diye yazdığını görüyoruz. Heidegger'in Arendt'e yazdığı mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, onun Marburg'dan Heidelberg'e gelişinden sonra da, Heidegger her Karl Jaspers'i ziyarete geldiğinde Arendt'i de görmektedir. 7 Aralık 1927 tarihinde Arendt'e yazdığı satırlarda Karl Jaspers ile yine Heidelberg'deki bir başka buluşmasından şöyle bahseder: "Heidelberg sokaklarında her an seninle karşılaşmayı ümit ederek başıboş dolaşmaktan bunalmıştım. Birisiyle senin hakkında konuşmam gerekiyordu ve seni Jaspers'e *sordum*. Ve o da senin ve çalışmaların hakkında öyle güzel şeyler anlattı ki, kendimi tutmakta zorlandım... Ayrıca görebildiği kadarıyla senin nişanlanmış olduğunu söyledi. Yalnız kalabilmek için sohbetimizi hissettirmeden sonlandırmak zorunda kaldım..."[15] O sıralarda Arendt'in Benno von Wiese ile kısa bir birlikteliği olduğunu biliyoruz.[16]

İlk dönemde Hannah Arendt'in yazdıklarından elde sadece 3 adet mektup taslağı bulunuyor. Bunların gönderilip gönderilmediğini bilmiyoruz. 22 Nisan 1928'de Arendt Heidegger'e şöyle yazar: "Bu yoldaki yalnızlığımı kendim seçtim ve benim payıma düşen yegâne hayat imkânı bu."[17]

---

11. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, Piper, Münih, 1977, s. 92 vd.
12. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 50.
13. *A.g.e.*, s. 52.
14. *A.g.e.*, s. 76.
15. *A.g.e.*, s. 59 vd.
16. Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, s. 149 vd.
17. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 65.

Hannah Arendt 26 Eylül 1929'da daha önce Marburg'da tanıştığı Günther Stern ile Berlin'de evlenir. O gün Heidegger'e yazdığı mektup taslağında şu ifade yer almaktadır: "Bugün sana eski güven ve eski bir rica ile geliyorum: Beni, ve aşkımızın hayatımın lütfû olduğunu nasıl derinden bilmekte olduğumu, unutma."[18]

Martin Heidegger eserlerinde sık sık "şimşek" metaforunu kullanır. Herakleitos'un 64 numaralı fragmanı olan "her şeyi şimşek yönetir" sözü Heidegger'in Karaorman Dağları'nda küçük bir yerleşim olan Todtnauberg'deki kulübesinin giriş kapısının üzerinde de yazılıdır. Mektupları yayıma hazırlayan Ludz bu ilk bölüme "Blick" ("Bakış") başlığını koymuştur. Heidegger 1950'de Arendt'e yazdığı bir mektupta Blick (bakış) ile Blitz (şimşek) sözcüklerinin Almancada aynı kökten geldiğini[19] ve Arendt'in bakışının kürsüde kendisine bir şimşek gibi nasıl çaktığını dile getirir: "Ah, o bakış ebedi idi ve öyle kalacak..."[20]

Bu ilk mektuplaşma evresi 1932/33 Güz Dönemi esnasında sona erer ve suskunluk 1950'ye kadar sürer. Bu dönemin son mektubu Heidegger'in, Arendt'in kendisine yaptığı "antisemit" suçlamasına karşı bir savunma niteliğindedir.[21]

2. İkinci Dönem (1950-1966)

Hannah Arendt-Martin Heidegger mektuplaşmasının ikinci dönemine Ludz'un koyduğu başlık *Yeniden-Bakış*'tır, çünkü Arendt ile Heidegger yirmi yıl sonra, 7 Şubat 1950'de Freiburg'da yeniden karşılaşırlar. 1965 yılına kadar sürecek olan bu dönemde Arendt'in nispeten arka planda kaldığını görüyoruz. Bu döneme damgasını vuran konularsa, Heidegger'in Arendt'e yazdığı şiirleri ile kendi çalışmaları hakkında verdiği bilgilerdir. 1952 ile 1967 arasında iki düşünürün hiç yüz yüze görüşmediklerini anlıyoruz; 1955 ile 1965 arasındaki yıllardansa elde sadece üç adet belge bulunuyor. Bu uzaklaşmanın nedenleri arasında Heidegger'in eşi Elfride Heidegger'in Arendt'e karşı takındığı tavır ve Heidegger ile Jaspers arasında sertleşen ilişkiyi sayabiliriz.

18. *A.g.e.*, s. 66.
19. *A.g.e.*, s. 75.
20. *A.g.e.*, s. 98.
21. Bkz. s. 86-7.

Arendt'in Martin Heidegger'le olan savaş sonrası iletişimi 1950'de başlarken, Jaspers ile mektuplaşması 1946'da, savaş biter bitmez yeniden başlar ve bu mektuplaşmada Heidegger sık sık gündeme gelen isimlerden biridir. 9 Temmuz 1946 tarihli mektubunda Arendt Jaspers'e, Heidegger'in, rektörlüğü sırasında fakültedeki tüm Yahudi profesörlere ve tabii ki hocası Edmund Husserl'e de gönderdiği ve artık fakülteye giremeyeceklerini bildiren mektuptan bahsederken şunları yazar: "... [H]er ne kadar yaşlı Husserl'in düşünceleri ve kişiliği benim için bir anlam ifade etmese de, bu noktada onunla dayanışma içindeyim; bu mektubun ve onun altındaki imzanın Husserl'in neredeyse canına mâl olduğunu bildiğim için Heidegger'i potansiyel bir katil olarak görüyorum."[22] Karl Jaspers'in yanıtı 19 Ekim 1946 tarihlidir: "Heidegger'le ilgili yargınıza tamamen katılıyorum –maalesef."[23]

Jaspers ile Heidegger arasında savaştan önceki son haberleşmeyse 1936 yılındadır ve savaş sonrasında 1949'da yeniden başlar. Jaspers 6 Şubat 1949 tarihinde Heidegger'e yazdığı mektubu şöyle bitirir: "Sizi bir zaman uçurumunun ötesinden, uzak bir geçmişten, olmuş olan bir şeye ve bir hiç olmayana tutunarak selamlıyorum."[24] Heidegger'in buna verdiği yanıtta şu ifade yer alır: "Mektubunuza içtenlikle teşekkür ederim; *bana yazmış olmanız* benim için sevinç kaynağıdır. Bütün hatalardan, karmaşadan ve kısa süreli bir dargınlıktan sonra benim size olan ve 20'li yıllardaki yollarımızın başında başlayan bağım zarar görmeden kalmıştır."[25]

Heidegger'in Jaspers'le olan mektuplaşması, Jaspers ile Arendt arasında sürdürülen iletişimde konu olur ve 1 Eylül 1949 tarihli mektubunda Jaspers Arendt'e şöyle yazar: "Ara sıra Heidegger ile mektuplaşıyorum. Geldiğinizde size gösteririm. Tamamiyle Varlık spekülasyonuna girmiş vaziyette, Varlığı *Seyn* olarak yazıyor. 25 yıl önce, *Existenz*den ümitlendi ve onu temelinden saptırdı. Şimdi daha da derin bir şekilde ümitleniyor ve bu da beni rahatsız ediyor. İnşallah bir kez daha saptırmaz. Ama şüpheliyim. Kirli bir

22. H. Arendt/K. Jaspers, *Briefwechsel 1926-1969*, yay. haz. Lotte Köhler ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1985, s. 84.
23. *A.g.e.*, s. 99.
24. M. Heidegger/K. Jaspers, *Briefwechsel 1920-1963*, yay. haz. Walter Biemel ve Hans Saner, Klostermann/Frankfurt am Main, Piper/Münih/Zürih, 1990, s. 171.
25. *Ibid.*

ruha sahip olan, yani temiz olmadığını fark etmeyen ve oradan kurtulmaya çalışmayan, tam tersi boş düşüncelerle kirlilik içinde yaşayan bir insan, ikiyüzlülük içinde temizliği görebilir mi?.. –Bilemiyorum ama şüphe duymaktan daha fazlasını hissediyorum. İlginç olan şu ki, Heidegger bugün hiç kimsenin fark etmediği bir şeyi biliyormuş ve bundan haberdarmış gibi bir etki yapıyor."[26]

Jaspers'in Heidegger hakkında yazdığı bu kızgın mektuba Arendt'in yanıtı daha da sert olur: "Sizin kirlilik dediğinize ben karaktersizlik derdim, öyle ki harfiyen hiç karakteri olmaması, yani özel olarak kötü bir karakteri dahi olmaması hali... Saptırmaları dayanılacak gibi değil ve bunları aslında *Varlık ve Zaman*'ın yorumuymuş gibi sunması, her şeyi yeniden saptıracağını gösteriyor... O Todtnauberg'de medeniyete söverek ve *Sein*ı y ile yazarak sürdürdüğü hayat aslında kendisini geri çektiği bir fare deliğinden başka bir şey değil..."[27]

İlişkinin koptuğu yıllarda belli ki Jaspers Heidegger'den bir açıklama beklemiştir. Kendisinin 12 Ekim 1942 ve 1 Mart 1948 tarihlerinde yazdığı ama Heidegger'e postalamadığı mektuplar bunu gösteriyor. Hannah Arendt'in Basel'e yaptığı ilk ziyaret esnasında bütün bunlar gündeme gelmiş olmalıdır ki, Arendt, Heidegger'le Freiburg'da yaptığı ilk görüşmede (7 Şubat 1950) Jaspers'in neden ötürü rahatsızlık duyduğunu Heidegger'e anlatmış ve kendisinden bir açıklama istemiştir. Nitekim Heidegger 8 Şubat'ta Arendt'e şu satırları yazar: "Bana dün akşam söylediğin Jaspers'in 'aydınlık güzeldir' sözü beni boyuna meşgul ediyor..."[28] Heidegger'in Jaspers'e mektup yazarak bir "suç itirafında" bulunması bu görüşmeden sonra olmalıdır. 7 Mart 1950'de Heidegger Jaspers'e şöyle yazar: "Sevgili Jaspers! 1933'ten beri sizin evinize gelmememin nedeni, o evde Yahudi bir kadının oturması değil, *kendimden utanıyor olmamdır*. O zamandan bu yana sadece sizin evinize değil, benim için yalnızca sizin dostluğunuzla varolan Heidelberg'e de ayak basmadım... Bugün dahi, sizinle iyi ama *hep acılı kalacak* bir şekilde karşılaşmadan önce Heidelberg'e gitmek istemem."[29]

---

26. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 176 vd.
27. *A.g.e.*, s. 178.
28. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 74.
29. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 196 vd; mektupta Heidegger'in atıfta bulunduğu kişi, Jaspers'in Yahudi olan eşi Gertrud Jaspers'tir.

Karl Jaspers, Heidegger'in bu mektubuna uzun süre yanıt vermez. Heidegger 6 Mayıs 1950'de Arendt'e yazdığı mektubunda Jaspers'ten tek bir mektup alamamaktan şikâyetçi olur[30] ve şöyle yazar: "... Jaspers *Felsefe* adlı eserinde 'ontoloji'ye karşı yaptığı polemik ifadede benim adımı anmadı. *Psikopatoloji*'sinin yeni baskısında bunu oldukça bayağı bir şekilde tekrarladı. Ama bunlar karşılıklı hesabı tutulmayacak çocukça şeyler."[31] Karl Jaspers gerçekten de bu eserinde Heidegger'in Esas Ontolojisini "*felsefi* bir yanlış yol"[32] olarak belirtmektedir.

Anlaşılan odur ki, Martin Heidegger Karl Jaspers'e yazmış olduğu pişmanlık ya da özür ifadelerini içeren mektubundan sonra kendisiyle diyaloğun yeniden başlayacağını ümit etmiş ve onun geri dönüş yapmasını beklemiştir. 16 Mayıs'ta Arendt'e, Jaspers'in *Felsefeye Giriş* kitabını yanında bulundurduğunu yazar ve sorar: "Onu okudun mu? Şifre yazısı hakkında belki beni kısaca aydınlatırsın."[33] 27 Temmuz'daki mektubundaysa "Jaspers hâlâ susuyor"[34] diye yazar. 15 Eylül 1950 tarihinde Arendt'e, Jaspers'in düzenli olarak yazmasının kendisine mutluluk ve huzur verdiğini ama Nisan'dan beri iki mektubuna da yanıt alamadığını yazarak şu satırları ekler: "*Monat* (*Ay*) dergisinde benim *Holzwege* (*Orman Yolları*) kitabımla ilgili tatsız bir eleştiri yayımlanmış; bunun arkasında Jaspers'in olduğu tahmin ediliyor. Kitap eleştirilerini okumadığım için umurumda değil. *1 Ağustos 1950 tarihli Basel Haberleri*'nde benim bir Yahudi olan selefimi acımasızca yerinden ettiğim ve onun yerine geçtiğim yazıyor. –Aslında dünya hiç değişmiyor..."[35]

Oysa Karl Jaspers, Heidegger'in itirafını yeterli bulmamakla birlikte ondan etkilenmiştir ve 7 Ocak 1951 tarihli mektubunda Arendt'e şöyle yazar: "Heidegger'le mektuplaşmamda onun 'suç itirafı'ndan beri tutuk bir haldeyim, çünkü yaptığı hakiki değil, gerçek anlamda anlaşılır değil, gereksiz ve sonuçsuz."[36]

30. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 103.
31. *A.g.e.*, s. 105.
32. Karl Jaspers, *Allgemeine Psychopathologie*, Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 9. Basım, 1973, s. 649.
33. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 110.
34. *A.g.e.*, s. 114.
35. *A.g.e.*, s. 117 vd.
36. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 198.

Jaspers'in bu satırlarına Arendt 4 Mart 1951'de verdiği yanıtta üzüldüğünü yazar, "çünkü bu 'suç itirafı'na... ben sebep oldum"[37] Martin Heidegger'in Karl Jaspers'e karşı bu şekilde açık bir itirafta bulunmasına vesile olan kişinin Hannah Arendt olduğu aşikârdır, çünkü Basel'den sonra Freiburg'a gitmiş ve Heidegger'i Jaspers'in beklentisiyle ilgili olarak uyarmıştır. Şöyle devam eder: "'Gerçek anlamda anlaşılır değil' derken haklısınız, ama bu sefer 'hakiki.' Açıklamaları hakiki olmayabilirdi, çünkü gerçekten de hangi şeytanın onu bu işe itelediğini bulabilecek durumda görünmüyor."[38] Hannah Arendt, Heidegger'in bu satırlarını dürüst ve hakiki olarak kabul etmektedir. İkisi arasındaki görüşme esnasında Heidegger Nasyonal Sosyalizm döneminde yaptıklarından pişmanlık duyduğunu Arendt'e dile getirmiş olmalıdır.[39]

Arendt Şubat 1950'deki buluşmadan beri Heidegger ile sürekli iletişimdedir; bu satırları yazdığı Mart 1951'e kadar kendisinden 30 kadar mektup almış ve Heidegger'e olan kızgınlığı azalmıştır. Jaspers'e şöyle yazar: "Haklısınız, size yazdığı mektup 30 yıllık kesintisiz bir dostluktan sonra sınanmış bir dosta yazılmış gibi; ama başlangıçta nasıl dikkatli ve kaçınarak tepki verdiğini de unutmayın. Görüyorsunuz ki vicdan azabı çekiyorum."[40] Arendt'in mektubundaki tonun eskiye oranla epey yumuşadığını görüyoruz. Kendisiyle duygusal bir ilişki de yaşadığı hocasına olan kızgınlığı ve düşünceleri değişmektedir. Ona karşı eleştirel tavrı devam edecektir ama açıkça görülüyor ki, Arendt Heidegger'i affetmeyi seçmiştir. Oysa Karl Jaspers için Heidegger'in itirafı yeterli olmaz ve onu hiç affetmeyecektir.

Arendt ile Jaspers'in Heidegger'e dair bu dönemde fikir ayrılığı yaşadığı bir diğer konu da onun Platon yorumuyla ilgilidir. *Monat* (*Ay*) dergisinin Şubat 1956 sayısında Arendt'in "Otorite Nedir?" başlıklı yazısı yayımlanır.[41] Arendt şöyle yazar: "Bu bağlamda Heidegger'in *Platon'un Hakikat Öğretisi* adlı eserindeki mükemmel

37. *A.g.e.*, s. 204.
38. *Ibid.*
39. Arendt'in Jaspers ile Heidegger arasındaki ilişkiyi düzeltmek için nasıl çabaladığını ve sonunda bundan vazgeçtiğini okumak için bkz. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 417 vd.
40. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 204.
41. Hannah Arendt, "Was ist Autoritaet?", *Monat*, Yıl 8, Sayı 89, 1956, s. 29-44.

mağara yorumuna, Heidegger'in hakikatten doğruluğa doğru değişimine atıfta bulunmalıyım..."[42] Arendt'in bu atfı Jaspers'in sert eleştirisine neden olur: "Eğer Heidegger 'doğruluk' ile 'hakikat' ayırımı yapıyorsa bu gayet güzel. Ama bunu *nasıl* yaptığı bana bir aldatmaca gibi görünüyor... Dünya tarihinde hakikatin yerine geçen doğruluğun felaket olarak sebebi Platon ve Platon'un kaybettiği açıklık; bunu mükemmel buluyorsunuz. Bendeki yazının kenarına 1942'de yazmışım: 'Oldukça gülünç'."[43]

Arendt ile Jaspers arasındaki mektuplaşmada Heidegger'in konu haline gelmesi en son Arendt'in 1961'deki Freiburg ziyaretinden sonra olur. Arendt görüşmek için Heidegger'e önceden haber vermiş olsa bile bir yanıt alamaz. Joseph Kaiser'in kendisine etmiş olduğu davete[44] Arendt, Eugen Fink'in de davet edilmesini sağlar, çünkü "birbirlerini gençlik yıllarından tanımaktadırlar."[45] Fink önce memnuniyetle daveti kabul etse de gelmez ve "beni görmek istemediğini, kendisinin oraya gelmesini Heidegger'in yasak ettiğini açıkça belirtir."[46] Hannah Arendt Heidegger'in bu davranışına bir anlam veremez ve bunu Jaspers'e detaylı bir şekilde anlatır, çünkü Heidegger'in bu tavrının arkasında kendisinin Jaspers ile olan dostluğu olduğunu düşünmektedir.

Jaspers 13 Eylül 1961'de şöyle yorumlar: "Onun davranış motifleri hakkında kafa yormanın anlamı yok; bu, konuyu sıradanlaştırır ama benim hiddetimi azaltmaz. Bu durum senin açından tamamen çirkin ve yersiz. Senin katil ve muhbir olmayan herkese karşı sunduğun bağımsız tavrın sana karşı bir mesafe yaratmış olmalı."[47] Hannah Arendt kırılmıştır ve bir açıklama aramaktadır. "Bugüne kadar hiç kendini göstermeyen böyle bir düşmanlık"[48] onu şaşırtmıştır. Şimdi kendi açıklamasını bütün açık seçikliğiyle Jaspers'e yazar ve bu satırlar Arendt ile Heidegger arasındaki ilişkinin özel bir durumunu da göstermek bakımından önemlidir: "Benim açıklamam..., ona geçen Kış ilk kez kendi kitaplarımdan

42. *A.g.e.*, s. 36.
43. H. Arendt/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 321.
44. *A.g.e.*, s. 798.
45. *A.g.e.*, s. 484.
46. *Ibid.*
47. *A.g.e.*, s. 490.
48. *A.g.e.*, s. 494.

birini, *Vita Activa*'yı göndermiş olmamdır. Biliyorum ki, ismimin kamuoyunda görünmesi, kitap yazarı olmam falan onun için dayanılmaz bir şey." Ve şimdi en önemli cümlelerini ekler Arendt: "Hayatım boyunca onu hep kandırdım; sanki bunları hiç yapmamışım gibi, üçe kadar dahi sayamıyormuş gibi yaptım; yapabiliyorsam da onun eserlerini yorumlama konusunda yapıyormuşum gibi; benim üçe bazen de dörde kadar sayabildiğim ortaya çıktığında da bu onun için çok uygundu. Şimdi artık bu kandırmaca benim canımı sıkmaya başlayınca burnumun üstüne darbeyi yedim. Bir an için çok kızgındım ama artık değilim. Bir şekilde bunu hak ettiğimi düşünüyorum –hem kandırmaca yaptığım için hem de bu oyuna âniden son verdiğim için."[49]

Hannah Arendt'in sırf bu cümleleri bile Heidegger'le olan ilişkisinin sağlıksız bir özü olduğuna işaret etmektedir. Heidegger Arendt'i ileri yaşlara kadar sanki karşısında hâlâ Marburg'daki genç bir kız öğrenci varmış gibi görmüş olmalıdır. Onun, bağımsızlığını kazanmış, başarılı bir şahsiyet olduğunu ve kendine özgü bir yazar ve filozof olduğunu kabullenmekte zorlanmıştır.

Karl Jaspers öğrencisini şu sözlerle teselli etmeye çalışır: "Heidegger'le ilgili yorumun o denli olağanüstü ki, onu bu kadar iyi tanımış olan senden gelmemiş olsa dikkate dahi almazdım. Senin kitapların hakkında bilgisi olmalı çünkü bütün gazetelerde birbiri ardına çıktı. Geriye yenilik olarak bir tek senin ona doğrudan doğruya bir kitabı göndermiş olman kalıyor –ve buna böyle bir tepki veriyor! Demek inanılması en güç olan bile mümkünmüş!"[50]

Heidegger'in Arendt-Jaspers iletişiminde son kez görünmesi, onun *Der Spiegel* dergisine Alexander Schwan'ın 1965'te yayımlanan *Heidegger'in Düşüncesinde Siyaset Felsefesi* adlı kitaba yaptığı bir yorumu üzerine olur. Hannah Arendt Jaspers'in bu konuda ne düşündüğünü sorar ve ekler: "Onu rahat bırakmak gerek."[51] Jaspers ise tam aksini düşünmektedir: "Görebildiğim kadarıyla buradaki ana konu, bir kitap hakkında bence doğru sorulmuş bir soruyla ilgili: Heidegger'in felsefesinde onun politik yargılarına ve eylemlerine ait bir temel bulunabilir mi? .. Bu durumda Heidegger'i

49. *Ibid.*
50. *A.g.e.*, s. 496.
51. *A.g.e.*, s. 663.

'rahat bırakma'nın arzulanabilir bir şey olduğunu sanmıyorum. O, bugün kendi Naziliğini affetmek isteyenler için tekrar bir güçtür. Onun davranışının anlamı bugünün Almanya'sında küçümsenecek bir şey değildir."[52]

Arendt'in yazdığı mektuplar elimizde olmadığı için Heidegger ile sürdürülen iletişimin içeriğine pek hâkim olmamakla birlikte, yine de Heidegger'in verdiği bazı yanıtlardan, Arendt'in onu siyasete dair görüşlerini belirtmeye zorladığını anlayabiliyoruz. Heidegger'in Hitler dönemindeki angajmanı, rektörlüğü ve geri adım attıktan sonraki suskunluğu en azından yüz yüze görüşmelerde gündeme gelmiş olmalıdır. 12 Nisan 1950 tarihli mektubunda Heidegger "siyaset hakkında bilgisi ve yeteneği olmadığını"[53] itiraf eder; Arendt'in "radikal kötülük"ten neyi kastettiğini anlamaz.[54]

Arendt'in ve kamuoyunun Heidegger'den beklediği bir pişmanlık veya özür ifadesi mektuplarda yer almaz. Tam tersi, Arendt siyaset ile ilgili kısımlarda Heidegger'in kendine özgü üslûbu ve Varlık Tarihi/Olagelme yorumu ile karşılaşır. Bir bilim dalı olarak tarihin bunları kavramaktan çok uzak olduğunu dile getiren Heidegger şu satırları yazar: "Yani kötümserlik mi? Yani karamsarlık mı? Hayır! Fakat süreklilik ve uzunluğun, özünü sürdürmekte olan için bir ölçü olamayacağını; (...) insanın 'Varlığa' hazırlanması ve başka bir hafızayı öğrenmesi gerektiğini; (...) Yahudilerin ve Almanların kaderinin kendine özgü bir hakikati olduğunu ve bizim tarihbilimsel hesaplamalarımızın buna ulaşamadığını düşünen bir Düşünme, tarihin yalnızca tarihbilim tarafından tasarımlanmasının asıl insan olmayı zorunlu olarak belirlemediğini görür".[55] Heidegger'in 15 Aralık 1952 tarihli mektubunda da buna benzer ifadeler vardır: "Bu arada dünya gittikçe daha kasvetli bir hal alıyor. Bizde her şeyin üstünde bir kavgacılık hüküm sürmekte. Kocaman bir kıskaç arasında sıkışıp kalmış vahim durumumuzda aslında bunun tam tersi beklenmeliydi. 'Avrupa' artık içi sonradan içerikle doldurulamayacak bir isimden ibaret. Tarihin özü boyuna daha esrarlı bir hal almakta. İnsanın en derin çabası ile bu çabanın etkisizliği arasındaki boşluk gittikçe daha endişe verici olmakta.

52. *A.g.e.*, s. 665.
53. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 95.
54. *A.g.e.*, s. 94.
55. *Ibid.*

Bütün bunlar bizim alışılagelmiş tasarımlamalarımızın, ardından yetişemediği ilişkilerin berisinde kaldığına işaret ediyor. Böylece geriye teslimiyet kalabilirdi. Fakat tam tersi, ben gittikçe artan dış tehlikeye rağmen her şeyde daha yeni, daha doğrusu en eski sırların gelişini görüyorum."[56]

Arendt gibi mükemmel bir tarih araştırmacısının bu satırları okuduğunda ne düşündüğünü bilmiyoruz. Entelektüel yaşamının önemli bir kısmını totaliter devlet yönetim biçiminin hangi somut tarihsel koşullarda nasıl ve niçin ortaya çıktığını araştırmaya adamış olan Hannah Arendt ile dünyanın kaderini Olagelme (*Ereignis*) ile anlamaya çalışan Martin Heidegger'in fikirlerinin birbirinden çok uzak olduğu aşikârdır. Nitekim Heidegger'in, Arendt'in hiçbir eserine yorumda bulunmadığını biliyoruz. Arendt uluslararası üne ve ödüllere layık görüldükten sonra bile Heidegger'in gözünde hep eski bir öğrencisi olarak kalacaktır. 13 Nisan 1965 tarihli mektubunda Heidegger şöyle yazar: "Senin çok çeşitli alanlardaki yayınlarına rağmen felsefede kaldığını düşünüyorum. Felsefe elbette bizdeki sosyoloji, semantik ve psikolojiden farklı düşünülmeli. Böylelikle felsefenin sonu başka bir Düşünmenin başlangıcı olabilir."[57] Heidegger'in anlayışına göre felsefe, aynı bilim gibi, hiçbir zaman bir Düşünme olamayacaktır; çünkü ona göre Düşünme sadece insan aklının bir etkinliği değil, Varlık tarafından belirlenen bir süreçtir.

Filozofun yıllar içinde gittikçe ağdalı hale gelen üslûbunun bazı noktalarda Arendt'e yazdığı mektuplara da yansımakta olduğunu görüyoruz. Örneğin 19.11.1973 tarihli mektubunda Heidegger şunları yazmaktadır: "Düşünmek beni hâlâ mutlu ediyor. Bu alanda bir şeylerin farkına varmak için insan yaşlanmalı. Ve bütün yol boyunca yola yukarıdan bakmak ya da geri dönüp bakmak gösterir ki, tarla yolundaki yürüyüşü *görünmeyen bir el* yönlendirmektedir ve yürüyenin kendisinin pek az şey yapması gerekir.[58] Buna benzeyen başka

56. *A.g.e.*, s. 137 vd; Heidegger'in bu ifadeleriyle ilgili olarak Benhabib şu soruyu sorar: "Arendt politik süreçlerin bu şekilde ikinci sınıf bir mistifikasyon haline getirilmesini dinlemek için gerekli sabrı nereden alıyordu?" (Seyla Benhabib, *Hannah Arendt. Die melanchlolische Denkerin der Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006, s. 354).
57. *A.g.e.*, s. 150.
58. *A.g.e.*, s. 246.

bir pasaj da 17.9.1974 tarihli mektubunda bulunur. Arendt'in, düşünürün Schelling kitabında okuduğu "felsefenin saldırı karakteri"nin ne anlama geldiğini sorması üzerine Heidegger şöyle yanıt verir: "Felsefenin, saldırı karakteriyle 'aslında, Varlık Unutulmuşluğu' ile olan ve bugün en üst düzeye çıkmış olan mücadele kastedilmekte; lakin bu, Düşünmenin 'saldırısıyla' ne kırılabiliyor ne de tecrübesi edinilebiliyor."[59] Hannah Arendt, Heidegger'in buna benzer ifadelerine Karl Jaspers'in nasıl bir tepki gösterdiğini bilmekteydi. Jaspers'in bir öğrencisi olan Arendt'in, Heidegger'in bu karanlık sözlerinden bir şey anlaması mümkün değildi. Ama Arendt Heidegger'in de öğrencisi olarak hocasına saygı duyuyordu.

Heidegger'in 1930'lu ve 40'lı yıllarda "Yeni Başlangıç"/"Öteki Başlangıç" üzerinde düşündüğünü bilmekteyiz. Hatta bu arayışı nedeniyle Nasyonal Sosyalizmin ideolojisine kapıldığı ve kısa bir süre sonra tehlikeyi fark ederek geri adım attığı da çeşitli boyutlarıyla ve değişik yorumlarla felsefe literatüründe tartışılmaktadır.[60] O yıllarda Heidegger'in Nietzsche ve Hölderlin üzerine verdiği derslerde yaptığı yorumlar, onun Nasyonal Sosyalist ideolojiyle uzlaşamadığını göstermek bakımından önemlidir.[61] Heidegger'in bu

59. *A.g.e.*, s. 251.

60. Bu konudaki çok geniş literatürden sadece birkaç kitap seçilmiştir: Bernd Martin, *Martin Heidegger und das 'Dritte Reich'*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989; Holger Zaborowski, *"Eine Frage von Irre und Schuld?". Martin Heidegger und der Nationalsozialismus*, Fischer, Frankfurt am Main, 2010; Heidegger Jahrbuch 4, *Heidegger und der Nationalsozialismus. Dokumente*, yay. haz. Alfred Denker ve Holger Zaborowski, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2009; Heidegger Jahrbuch 5, *Heidegger und der Nationalsozialismus. Interpretationen*, yay. haz. Alfred Denker ve Holger Zaborowski, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2009; Silvio Vietta, *"Etwas rast um den Weltball...". Martin Heidegger: Ambivalente Existenz und Globalisierungskritik*, Wilhelm Fink, Paderborn, 2015; Reinhard Mehring, *Heideggers "grosse Politik"*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2016; Emmanuel Faye, *Heidegger. Die Einführung des Nationalsozialismus in die Philosophie*, Fransızcadan Almancaya çeviren Tim Trzaskalik, Matthes & Seitz, Berlin, 2009.

61. Heidegger'in o yıllarda verdiği dersler şunlardır: Güz 1934/35, *Hölderlins Hymnen "Germanien" und "Der Rhein"*; Güz 1936/37, *Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst*; Yaz 1937, *Nietzsches metaphysische Grundstellung im abendlaendischen Denken: Die ewige Wiederkehr des Gleichen*; Güz 1938/39, *Zur Auslegung von Nietzsches II. Unzeitgemaesser Betrachtung "Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben"*; Yaz 1939, *Nietzsches Lehre vom Willen zur Macht als Erkenntnis*; II. Trimester 1940, *Nietzsche: Der europaeische Nihilismus*; Güz 1941/42, *Hölderlins Hymne "Andenken"*; Yaz 1942, *Hölderlins Hymne "Ister"*

dönemde Herakleitos ve Parmenides üzerine yaptığı çalışmaları, onun "Yeni Başlangıç"tan, Sokrates-öncesi dönemdeki düşünceye geri dönüşü kastettiği hakkında bize ipuçları vermektedir.[62]

3. Üçüncü Dönem (1966-1975)

Hannah Arendt-Martin Heidegger mektuplaşmasının son dönemini yayıma hazırlayan Ursula Ludz tarafından *Sonbahar* başlığı koyulmuştur, çünkü Heidegger 14 Ekim 1966 tarihli mektubunda Arendt'in 60. yaşını kutlarken mektuba ek olarak Friedrich Hölderlin'in *Sonbahar* isimli şiirini ekler. Arendt şu kelimelerle teşekkür eder: "Kalpleri İlkbaharda kırılanlar Sonbaharda yeniden şifa bulurlar."[63] Bu son dönemle ilgili olarak elde gerçek bir mektuplaşmayı gösteren belge birikimi bulunmaktadır. Mektuplara hâkim olan tondan, her iki tarafın da olgun iki filozof olarak yazdığını, barıştığını ve uzlaştığını görüyoruz. Bu dönemdeki temel konular arasında Heidegger'in eserlerinin İngilizceye tercümesi ve Amerika'da yayımlanması, Heidegger çiftinin yaşlılık dönemi için oturmayı planladıkları ev görünüyor.

1952'den sonra Arendt ile Heidegger'in tekrar karşılaşması, 1967'de Hannah Arendt'in Freiburg Üniversitesi'nde Walter Benjamin hakkında verdiği konferans vesilesiyle olur. Heidegger'in bu konferanstan haberi vardır ve dinleyici olarak üniversite amfisine gelmesi pek çok kişide şaşkınlığa yol açar. Arendt konuşmasına "Saygıdeğer Martin Heidegger, Hanımefendiler, Beyefendiler" diyerek başlar. Heidegger 10 Ağustos 1967 tarihli mektubunda Arendt'e şunu yazar: "Konuşmana bu hitapla başlayınca yakışıksız bir tepki gelmesinden korktum. Geldi de, ama bunun seninle bir alakası yok. Eğer meslekte ilerlemek istiyorlarsa Heidegger ile hemfikir olarak ondan alıntı yapmamaları konusunda gençleri yıllardır uyarıyorum."[64] Arendt'in ertesi gün yazdığı yanıt: "'Olumsuz tepki' –farkındayım; önceden tahmin edebilseydim daha da dramatik bir şekilde başlardım. Bir tek şuna üzülürüm:

62. Yaz 1932, *Der Anfang der abendlaendischen Philosophie (Anaximander und Parmenides)*; Güz 1942/43, *Parmenides*; Yaz 1943, *Heraklit. Der Anfang des abendlaendischen Denkens.*
63. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 155.
64. *A.g.e.*, s. 156.

Bu hitaptan hoşlanmadın mı? Bence dünyanın en doğal şeyiydi."[65] Buna Heidegger'in verdiği karşılık: "Senin yaptığın bu hitaba nasıl sevinmem! Sadece seninle ilgili olumsuz bir havanın yayılmasından kaygı duydum. 'Nesnel' olarak, bu tepkiye dönüp baktığında, hitabının ne denli cesur olduğunu anlarsın."[66]

Son dönemin önemli konularından biri, Heidegger'in eşinin doğrudan doğruya Hannah Arendt'e yazdığı bir mektupla filozofun *Varlık ve Zaman*'ın elyazmasını satmak istediğini bildirmesidir. 20 Nisan 1969'da Elfride Heidegger, bu eserin elyazmasını satmayı düşündüklerini, yaşlılıkta oturmayı planladıkları evi yaptırmak için 80.000 ila 100.000 Alman Markına ihtiyaçları olduğunu, ayrıca Heidegger'in Nietzsche ders notlarını da satabileceklerini yazarak Hannah Arendt'ten yardım ister. "Konuyu gizli tutmanı rica ederim."[67] Arendt çok ciddi bir çaba göstererek güvendiği kişilerle görüşür; en yüksek geliri getirecek yolun, elyazmasının açık artırmayla satılması olduğunu bildirir. Bu durumda tabii ki gizlilik söz konusu olamayacaktır. Martin Heidegger Marbach'taki Alman Edebiyat Arşivi ile anlaştıklarını, Arendt'in daha fazla çaba göstermesine gerek kalmadığını 2 Ağustos 1969 tarihli mektubunda kendisine bildirir. [68]

Yayınlarla ilgili gündeme gelen bir diğer konu, Heidegger'in *Bütün Eserler*'inin hazırlanmasıdır. Heidegger'in eserlerini basan üç ana yayınevi bulunmaktadır: Tübingen'deki Niemeyer, Pfullingen'deki Neske ve Frankfurt'taki Klostermann. Bu üçünün dışında olan Propylaen Yayınevi Hannah Arendt'e başvurarak Heidegger'in *Bütün Eserler*'ini yayımlamak istediğini, bunun için derhal 100.000 Alman Markı peşin ödemeye hazır olduğunu bildirir. Arendt'in Heidegger'e konuyla ilgili sorduğu soruya düşünürün verdiği cevap kısadır: "Kendimi Bütün Eserlerimle hiç tahayyül edemiyorum; klasikçilikten kaçınmak arzusundayım."[69] Lakin Heidegger 2 yıl gibi kısa bir süre sonra Vittorio Klostermann Yayınevi tarafından bir *Bütün Eserler*'i yayını hazırlanmasına karar verir. Arendt'e şöyle yazar: "Bu arada herhalde haberini almışsındır ki, *Bütün*

65. *A.g.e.*, s. 157.
66. *A.g.e.*, s. 158.
67. *A.g.e.*, s. 170.
68. *A.g.e.*, s. 177.
69. *A.g.e.*, s. 230.

Eserler'i yayınına, daha doğrusu bir *Bütün Eserler*'i yönergesinin yazılmasına karar vermiş bulunuyorum. Buna ciddi bir şekilde kafa yormak ve yazıp çizmek gerekir ki, 'Husserliana'daki gibi kaotik bir yayın olmasın."[70] Ancak bu konudaki ilkesel hazırlık çalışmalarını kendi de küçümsemiş olmalıdır ki, bir süre sonra *Bütün Eserler*'i ile ilgili işlerin tahmininden daha fazla enerji ve zamana mâl olduğundan yakınır.[71]

Üçüncü dönemin en önemli özelliği, karşılıklı olarak sürdürülen yazışmalarda Arendt'in Heidegger'e somut sorular sorması ve Heidegger'in bunlara doğrudan yanıt vermesidir. Arendt'in *Vita Activa* adlı eseri 1958'de yayımlanmıştır ve bunun devamı olarak *Vita Contemplativa* üzerinde çalışmaktadır. Martin Heidegger'e 20 Mart 1971 tarihli mektubunda insanın düşünme, isteme ve yargıda bulunma etkinlikleri hakkında iki ciltlik bir eser yazmayı düşündüğünü ama ne zaman bitirebileceğini bilmediğini, bu kitabı kendisine ithaf etmek istediğini yazarak onun iznini ister.[72] Heidegger bunu memnuniyetle kabul eder[73] ve "isteme" kısmıyla ilgili olarak Aristoteles'in *Ruh Hakkında* adlı eserinin 3. kitabını,

---

70. *A.g.e.*, s. 251 vd.

71. *A.g.e.*, s. 253; Heidegger'in *Bütün Eserler*'i ile ilgili olarak uzun süredir yoğun bir tartışma yapılmaktadır. Bazı yazarlar bu yayınların yeterince bilimsel ve itinalı bir şekilde yapılmadığını, en önemli karar vericiler olan Heidegger'in oğlu Hermann Heidegger ve düşünürün son kişisel asistanı Friedrich-Wilhelm von Herrmann'ın gerektiği gibi dikkatli davranmadıkları konusunda eleştirilerde bulunmaktadırlar. Bu konudaki en yoğun eleştiriler için Theodore Kisiel'in "Heidegger's Gesamtausgabe. An International Scandal of Scholarship" başlıklı makalesi (*Philosophy Today*, Spring 1995, s. 3-14) ile Reinhard Mehring'in şu eserlerine bkz. "Postmortaler Suizid. Zur Selbstdemontage des Autors der Gesamtausgabe", *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg, 2016, s. 289-99; "Die politische Abteilung der Gesamtausgabe. Zum Geltungsanspruch der *Schwarzen Hefte*", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2016, s. 291-309; *Heideggers "grosse Politik"*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2016, s. 229-309. Halen *Bütün Eserler*'i yayınından sorumlu olan Arnulf Heidegger'in son yazısı için bkz. Arnulf Heidegger, "Zur Lage der Gesamtausgabe", *Neunzig Jahre "Sein und Zeit". Die fundamental-ontologische Frage nach dem Sinn von Sein*, yay. haz. Harald Seubert, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2019, s. 302-5; Klaus Held tarafından Heidegger'in elyazmalarının bulunduğu Marbach'taki arşivde yapılan son araştırmadan sonra yazılan rapor için bkz. Klaus Held, *Marbach-Bericht über eine neue Sichtung des Heidegger-Nachlasses*, Klostermann, 2019.

72. *A.g.e.*, s. 208.

73. *A.g.e.*, s. 209.

Gustav Siewerth'in *Aquinolu Thomas* kitabını[74] ve ortaçağın mistik Alman düşünürü Johann Eckhart'ı[75] okumasını tavsiye eder.

Heidegger yayımlanmakta olan eserlerini sürekli olarak Arendt'e göndermekte, Arendt bunlar üzerinde ciddi bir şekilde çalışmakta ve hepsinden yararlanmaktadır. 12 Mart 1970 tarihli mektubunda Heidegger'e şunları yazar: "Uzun yıllardır –*Metafiziğe Giriş*'i okuduğumdan beri– sen metafiziğin ve felsefenin sona erdiğini düşünerek korkuluksuz, bir ihtimal spekülasyonsuz ama özgür bir Düşünmeye yer açtın."[76]

26 Temmuz 1974 tarihli mektubunda Arendt, İskoçya'da vereceği Gifford Lectures'ın içeriğini Heidegger'e gönderir ve şöyle yazar: "Benim için çok önemli olanlar, Kant yorumların ve 'Özgürlük' yazındı. Hiç kimse senin gibi okuyamaz ve senden önce de okumadı. İsteme problemiyle ilgili olarak Kant'ı şimdilik bir kenara bıraktım; düşünme ve yargıda bulunmanın tersine, bana pek verimli gelmedi. Şimdi her şeyi yeni baştan düşünmem lazım. Antik Greklerin isteme ve (problem olarak) özgürlük problemini tanımadığından yola çıktım. Gerçi asıl müzakereye Aristoteles (*proaíresis*) ile başlıyorum ama sadece istemenin bağımsız bir yeti olarak tanınmadığı zaman belirli fenomenleri gösterebilmek için; ve bundan sonra Paulus, Epiktetos, Augustinus ve Thomas'tan Duns Scotus'a gidiyorum."[77]

Bundan tam bir yıl sonra, 27 Temmuz 1975'te de Heidegger'e şunu yazar: "Yargı-gücünü Ekim'e kadar bitirip bitiremeyeceğim belli değil ama kendime pek dert etmiyorum, çünkü İskoçya dersim hemen hemen hazır gibi."[78] Heidegger'in bu mektuba verdiği yanıt Arendt-Heidegger iletişiminin son mektubudur ve 30 Temmuz 1975 tarihini taşır: "Yargı-gücü zor bir meseledir."[79]

Arendt bu son dönemdeki mektuplarında hocasına duyduğu saygıyı ve şükranı açıkça ifade eder. Örneğin Heidegger'in

74. *A.g.e.*, s. 246.
75. *A.g.e.*, s. 247.
76. *A.g.e.*, s. 198; bkz. Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, Tübingen, 4. Basım, 1976. Bu eser Heidegger'in 1935 yılında Freiburg'da verdiği dersin, düşünürün kendisi tarafından 1953 yılında yayımlanmış halidir.
77. *A.g.e.*, s. 250; Arendt "Özgürlük" yazısında, Heidegger'in "Schelling'in İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine Araştırma" (1809) başlıklı dersini kastetmektedir.
78. *A.g.e.*, s. 251.
79. *A.g.e.*, s. 255.

Fransa, Le Thor'da verdiği seminerin metinlerini okuduktan sonraki tepkisi şöyledir: "Olağanüstü bir belge. Her bakımdan. Benim için özel bir anlamı var çünkü hocam olduğun Marburg dönemini hatırlattı.."[80] Bir diğer örnek de Heidegger'in 1936'da verdiği "Schelling'in İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine Araştırma" (1809) adlı dersin 1971'deki yayımını Arendt'e göndermesi üzerine yazdığı şu satırlardır: "Schelling kitabı: Onu Schelling'in özgürlük hakkındaki yazısıyla birlikte iki defa baştan sona irdeledim. Ve sanki neredeyse elli yıl önce senden okumayı öğrendiğim gibi oldum. Schelling'in düşüncelerinin o tuhaf ve derin opaklığı nasıl da saydamlaşıyor; bu hiçbir şeyle karşılaştırılamaz. Hiçkimse senin gibi okumadı ve okumuyor."[81]

Bütün bunlara karşılık Martin Heidegger'in, Arendt'in eserlerini okuduğuna dair mektuplarında hiçbir işaret yoktur. Onu öven birkaç pasaj bulunmakla birlikte, Arendt'in düşüncelerini irdeleyen veya eleştiren içeriklere hiç rastlamıyoruz. Daha ziyade, Heidegger'in kendi düşüncelerinin Arendt tarafından doğru anlaşılması durumunda öğrencisinin övgüyü hak ettiğini görmekteyiz, örneğin Heidegger'in 27 Kasım 1967 tarihinde yazdıklarındaki gibi: "Sen benim düşüncelerimin ve derslerimin iç hareketini herkesten önce kavradın. Bu, Sofist dersimden beri aynı kaldı."[82] Arendt'in Marburg'da Heidegger'den aldığı ilk ders Platon'un *Sofist* diyaloğu üzerineydi ve her iki tarafın da mektuplarda bu ortak yaşantıya atıfta bulunduğunu görüyoruz. Diğer bir örnek de Heidegger'in *Yol İşaretleri* (*Wegmarken*) ile ilgili olarak Arendt'e yazdıklarıdır: "*Yol İşaretleri* bir deneydir; onları senin *gibi* okuyan, tanımaya hazır demektir. Bunların sayısı azdır. Ama bu az olanlar yeterlidir. Onlar beklemeye muktedirdir. Bu bekleyiş ümit etmekten uçurumla ayrılmış kadar farklıdır. Umut, Yapmalıkların ve 'saadet'in inşa edilmesiyle ilgili olan bağlama aittir."[83] Arendt bu kitabı "çok yavaş ve yeniden" okuduğunu yazar.[84]

80. *A.g.e.*, s. 178.
81. *A.g.e.*, s. 235.
82. *A.g.e.*, s. 193.
83. *A.g.e.*, s. 167 vd; "Yapmalık" sözcüğü "Machenschaft" teriminin karşılığı için kullanılmaktadır. Bkz. Yusuf Örnek, "Martin Heidegger: Varlığın Anlamı Sorusunun Evreleri", *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1+2, 2017, s. 275-98 (288 vd).
84. *A.g.e.*, s. 165.

22 Haziran 1972 tarihli mektubundaysa Heidegger, Arendt'e "çalışmalarınla ilgili olarak senden haber almak isterim; yoksa bir şeyler öğrenme fırsatını bulamayacağım"[85] diye yazar ve ekler: "Enformasyon çağında okuma ve öğrenme imkânları yok edildi." Bütün mektup külliyatı içinde Martin Heidegger'in, Hannah Arendt'in çalışmalarına yönelik tek motive edici ifadesinin bu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Heidegger ile Arendt arasındaki ilişkiyi biyografik açıdan inceleyen literatürde Heidegger'in oldukça ben-merkezci bir tavır içinde olduğu dile getirilmektedir.[86]

4. Felsefi Etkileşim

Hannah Arendt ile Martin Heidegger'in ilişkisi en başından itibaren pek alışık olunmayan bir öğretmen-öğrenci ilişkisidir. Başlangıcında duygusal-kişisel yanı ağır basan, tarihsel-siyasal olayların çok belirleyici olduğu ve sonuna doğru yeniden öğretmen-öğrenci ilişkisine dönen bu ilişkinin en popüler yanı, 1920'li yılların ikinci yarısında yaşananlardır. Geçen yüzyılın en önemli düşünürlerinden olan Heidegger'in, yine aynı yüzyılın en etkili siyaset filozoflarından ve bir zamanlar öğrencisi olan Arendt ile yaşadığı duygusal ilişki kamuoyunun özel ilgisini çekmiştir.[87] İlişkinin Nasyonal Sosyalizm döneminde bir kırılma yaşadığı fakat Arendt'in 1950'li yıllarda Heidegger'e yaptığı ziyaretlerle aşıldığı ve geçmişte yaşanan duygusallığın yeniden etkili olduğu görülür. Arendt, o dönemde Heidegger'in bir hata yaptığını bilmekte, Heidegger de bunu kabul etmektedir. Arendt'in gözünde Heidegger, hem siyaset konusunda tecrübesiz hem de insanlar

85. *A.g.e.*, s. 237.

86. Bkz. Elzbieta Ettinger, *Hannah Arendt und Martin Heidegger. Eine Geschichte*, Piper, Münih/Zürih, 1995, s. 123 vd; Seyla Benhabib, s. 169 vd.

87. Bu ilişkiyi başlangıcından sonuna kadar tüm yönleriyle ele alan kapsamlı yayınlardan bazıları şunlardır: Elzbieta Ettinger, *Hannah Arendt und Martin Heidegger. Eine Geschichte*, Piper, Münih/Zürih, 1995; Antonia Grunenberg, *Hannah Arendt und Martin Heidegger. Geschichte einer Liebe*, Piper, Münih/Zürih, 2. Basım, 2006; ayrıca bkz. Daniel Maier-Katkin ve Birgit Maier-Katkin, "Love and Reconciliation: The Case of Hannah Arendt and Martin Heidegger", *Harvard Review*, Sayı 32, 2007, s. 34-48; Iain Thomson, "Thinking Love: Heidegger and Arendt", *Continental Philosophical Review*, Cilt 50, Sayı 4, 2017, s. 453-78.

arası ilişkilerde beceriksizdir.[88] Hatta Arendt, Heidegger'in yakın çevresindekilerin onu ilahlaştırmasından ve neredeyse azizlik mertebesine yükseltmesinden şikâyetçidir, çünkü ona göre bu davranışlar Heidegger'e zarar vermektedir. Hiçbir eleştiriye muhatap olmayan Heidegger bu durumda sadece kendi yazmakta ve kendi yazdığını yine kendi okumaktadır. Arendt bunu Kurt Blumenfeld'e yazdığı bir mektupta şöyle dile getirir: "Dün Heidegger'in *Özdeşlik ve Ayrım* üzerine son derece ilginç yeni çalışmasını okuyordum ama kendinden bahsederken, kendini yorumlarken sanki devasa bir eser yazmış gibi. Bunu gerçekten katlanılmaz buluyorum."[89] Dâhilerde böyle bir sorun olduğunu, aynı dertten Hegel, Fichte ve Schelling'in de mustarip olduğunu söyleyen Arendt, Heidegger'i yakın çevresinden korumak ister.

Önemli olan, Arendt'in Heidegger ile yaşadığı kişisel-duygusal ilişkiden çok, onun, Heidegger'in düşüncelerinden ne ölçüde etkilendiğini veya onun felsefesiyle ne kadar hesaplaştığını ortaya koymaktır. Bu konudaki literatür felsefe dünyasında hem Heidegger'e hem de Arendt'e olan ilginin günden güne artmasıyla ciddi boyutlara ulaşmıştır.[90] Hannah Arendt'in hocası

88. Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, s. 671.
89. *A.g.e.*, s. 477.
90. Bkz. Jeffrey Andrew Barash, "Die Auslegung der 'öffentlichen Welt' als politisches Problem. Zu Hannah Arendts Heidegger-Deutung", *Zur philosophischen Aktualitaet Heideggers*, yay. haz. Dietrich Pappenfuss ve Otto Pöggeler, Klostermann, Frankfurt am Main, 1990, Cilt 2, s. 112-27; "hatırlama" ve "unutulmuşluk" kavramlarının karşılaştırılması için Jeffrey Andrew Barash, "Martin Heidegger, Hannah Arendt ve Anımsamanın Politikası", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu Öge, Önay Sözer, Fiona Tomkinson, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002, s. 255-71 (s. 267 vd); her iki düşünürün Batı düşüncesi ve özellikle Platon'daki kökenleri için Dana Villa, "Arendt, Heidegger and the Tradition", *Social Research*, Cilt 74, Sayı 4, 2007, s. 983-1002 (s. 993 vd); felsefe dünyasında Heidegger-Arendt ilişkisine dair bulunan üç farklı görüşü özetleyen yazı için bkz. Dieter Thomae, "Hannah Arendt. Liebe zur Welt", *Hannah Arendt-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*, yay. haz. Dieter Thomae, Metzler, Stuttgart/Weimar, 2. Basım, 2013, s. 413-7 (s. 416); Heidegger'in "Birlikte-Olmak" ve "Dünya-İçinde-Olmak" kavramlarının Arendt'e etkisi için bkz. Florian Salzberger, *"Kein Mensch hat das Recht zu gehorchen". Hannah Arendts Philosophie des Umgangs im Anschluss an die Narrativitaetskonzeption ihres Spaetwerks*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2016, s. 86 vd; ayrıca muhtelif konuların karşılaştırmaları için bkz. Arturo Moteno Fuica, *Die politische Theorie Hannah Arendts. Methode, Politik, Leben*, Dr. Kovac, Hamburg, 2017, s. 71 vd; Antonia Grunenberg, "König im Reich des Denkens – oder Fürst der Finsternis? Wie Hannah Arendt das Denken Martin Heideggers

Martin Heidegger'le olan felsefi temeldeki ilişkisi, onun Marburg'daki öğrencilik yıllarına kadar geri gider. Heidegger'den ömür boyu bir şeyler öğrendiğini söylemek mümkündür ama hocasının düşüncelerini eleştirmeden kabullendiği söylenemez. Arendt'e göre Heidegger'in en önemli eseri, ilk büyük felsefi araştırması olan *Varlık ve Zaman*'dır;[91] çünkü hem bu eserin ortaya çıkış yıllarına bizzat tanıklık etmiştir hem de burada insan varlığı (*Dasein*) ile ilgili ciddi fenomenolojik bir araştırma yapılmaktadır. Arendt'in totaliter rejimlerle ilgili araştırmalarında, hocası Heidegger'den öğrendiği fenomenoloji yöntemini kullandığı söylenebilir. Arendt her ne kadar *Varlık ve Zaman*'ı hocasının en önemli eseri kabul etse de, pek çok noktada onunla aynı görüşte değildir. Örneğin, Heidegger eserinde "Ölümüne Olmak" (*Sein zum Tode*) kavramıyla insan varlığının gelecekteki ölüm gerçekliğine değinirken, Arendt "doğumluluk" (*natality*) kavramına ağırlık vermektedir.[92] Seyla Benhabib de Arendt'in, Heidegger'in "Ölümüne Olmak" kategorisi yerine "doğumluluğu", izole bir Dasein yerine "çoğulculuğu", araçsal eylem yerine de dil sayesinde konuşarak eylemde bulunmayı koyduğunu yazar.[93] Benhabib'e göre Heidegger'in düşüncesinde "eylem ve iletişim" yoktur.[94]

Arendt Heidegger'in, Dasein'ın "Fırlatılmışlığı" (*Geworfenheit*) düşüncesiyle de hemfikir değildir: "Heidegger haklı değil: İnsan dünyaya 'fırlatılmaz' (...) İnsan dünyaya getirilir, fırlatılmaz; tam da bu noktada onun sürekliliği sağlanır ve aidiyeti ortaya çıkar. Eğer dünyaya fırlatılıyorsak vay halimize."[95]

Arendt'in Heidegger'e yaptığı bir eleştiri de savaştan sonra kaleme aldığı "Varoluş Felsefesi Nedir?" başlıklı yazısındadır.

---

auseinandernahm", *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 242-56.

91. Bkz. Mildred Bakan, "Arendt and Heidegger: The Episodic Intertwining of Life and Work", *Philosophy and Social Criticism*, Cilt 12, Sayı 1, 1987, s. 71-98 (s. 76 vd).

92. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 161 vd; krş. Christina Schües, "Doğumluluğun Anlamı", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, s. 181-223.

93. Seyla Benhabib, *a.g.e.*, s. 175 vd.

94. *A.g.e.*, s. 172.

95. Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*, Piper, Münih/Berlin/Zürih, Cilt 1, 2016, s. 549 vd.

Arendt burada Karl Jaspers'i ön plana çıkarır ve onun felsefesi sayesinde Varoluş Felsefesinin "kendilikçilik"ten (*Selbsttischkeit*) kurtulduğunu yazarak Heidegger'e atıfta bulunur.[96]

Aynı şey tarih anlayışı için de geçerlidir: *Varlık ve Zaman*'daki tarih, insan varlığının tarihselliğidir. Fakat 1930'ların başından itibaren Heidegger tarihi "Takdir/Kader" (*Geschick*) olarak görmeye başlar ve onu tarihbilimin araştırmalarından farklı görür. Arendt'te ise tarihi yapan, eylemde bulunan insandır. Heidegger'de tarih, insandan bağımsız olagelen bir süreç iken, Arendt'te insanın yaptığı bir olaylar düzenidir. Arendt'e göre Heidegger'in felsefi düşüncelerinin en zayıf yanı, onun "tarihsellik" (*Geschichtlichkeit*) kavramıdır. Arendt'e göre bu tarihsellik anlayışı, Heidegger'in felsefi düşüncesinde kamusal alandaki politik boyutun açılmasını engelleyen en önemli etmendir.[97]

Arendt her ne kadar Heidegger'in *Schelling* kitabını övse de, kendi özgürlük anlayışıyla Heidegger'in özgürlük anlayışı arasında büyük fark bulunmaktadır. Heidegger'in özgürlüğü insanın özgürlüğü değil, ontolojik bir özgürlüktür. Nitekim Heidegger adı geçen Schelling dersinde şu temel cümleyi sık sık tekrarlar: "Özgürlük insanın bir özelliği değil; insan özgürlüğün sahip olduğu şey."[98] Arendt'inki ise insanın toplumsal-siyasal alanıyla ilgili bir özgürlük anlayışıdır.[99]

Arendt'in, Heidegger'in felsefi düşüncesiyle özellikle son eseri olan *Zihnin Yaşamı*'nda kısmen hesaplaştığını, aslında daha kapsamlı bir eleştiri planladığını ama buna vefatının engel olduğu-

96. Hannah Arendt, "Was ist Existenz-Philosophie?", *Sechs Essays*, Lambert Schneider, Heidelberg, 1948, s. 48-80. Ayrıca Seyla Benhabib, Heidegger'in "kendilik" düşüncesinden ötürü çoğulculuğa geçemediğini yazar (bkz. Benhabib, *a.g.e.*, s. 172); krş. Antonia Grunenberg, *a.g.e.*, s. 268.

97. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 474.

98. Martin Heidegger, *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, Niemeyer, Tübingen, 1971, s. 11.

99. İki düşünürün özgürlük anlayışlarının karşılaştırması için bkz. Sergio Belardinelli, "Martin Heideggers und Hannah Arendts Begriff von 'Welt' und 'Praxis'", *Zur philosophischen Aktualitaet Heideggers*, yay. haz. Dietrich Pappenfuss ve Otto Pöggeler, Klostermann, Frankfurt am Main, Cilt 2, s. 128-41 (s. 138 vd); Fatmagül Berktay, "Hannah Arendt: Bir İnci Avcısı", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, s. 255-71 (267 vd).

nu biliyoruz.[100] Arendt'in Heidegger'e yaptığı en önemli eleştiri, onun istenç/irade/isteme (*Wille*) kavramı üzerinden kurguladığı düşünme anlayışıdır. Heidegger'in isteme kavramı Nietzsche'ye, onun "güç istenci" (*Wille zur Macht*) kavramına geri gider. Heidegger buradan yola çıkarak tekniğin Batı uygarlığında Varolan üzerinde hâkimiyet kurduğunu ve güç sahibi olduğunu iddia eder. Heidegger bunun karşısına istenç ifadesi olmayan Düşünmeyi koyar ve bunun bir eylem olduğunu söyler.[101] Arendt'e göre istemenin böyle bir yorumu bireyin her türlü eylemde bulunma, çoğulculuk içinde siyasal tavır takınma imkânını akamete uğratır. Aslında *Zihnin Yaşamı* bu anlamda Heidegger'e karşı yazılmış bir eserdir. Arendt'in eylem teorisinin temelinde ne Nietzsche'nin "güç istenci", ne de Heidegger'in "olmaya-bırakmak" (*sein-lassen*) düşüncesi bulunur. Bu ikincisi bireye hiçbir inisiyatif bırakmaz ve onu izole bir hayata zorlar. Arendt'in dünyası ise çoğulcu bir şekilde bir arada yaşama dünyasıdır. Çoğulculuk hakkında düşünce güncesine şu notu düşer: "Kendini en katıksız biçimde sonsuza kadar giden ve kendi kendini yaratan bir rakamlar dizisi olarak gösteren çoğulculuk, aslında şeylerin çokluğunda değil, insanların ihtiyaçlarında bulunur..."[102] Martin Heidegger ise düşünmeyi eylem olarak görerek gerçek anlamda bir arada yaşayan insanların karşılıklı eylemde bulunmaları düşüncesini terk eder ve Olagelme anlamındaki Düşünmeye ağırlık verir. Arendt, Heidegger'in "düşünürce Düşünme" dediği bu spekülatif olarak adlandırılabilecek düşünce tarzının modern toplum yaşamındaki hiçbir soruya yanıt veremeyeceğini bilmektedir. Noemi Tömmel bunu şu şekilde ifade eder: "Heidegger felsefeyi Varlık sevgisi, Arendt ise politik teori, dünya sevgisi olarak anlıyordu."[103]

Martin Heidegger'in geç dönemindeki Varlık Tarihi/Olagelme düşüncesi Hannah Arendt'in anlayacağı ya da kabul edeceği bir konu değildi. Arendt, Heidegger'in geç dönem eserlerinde mistik Alman düşünürü Johann Eckhart'ın onun üzerinde büyük etkisi

100. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 691.
101. Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, çev. Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2. Basım, 2015, s. 5-7 ve s. 53-6.
102. Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*, s. 218.
103. Tatjana Noemi Tömmel, *a.g.e.*, s. 345.

olduğunu düşünmekte[104] ve onun Olagelme/Varlık Tarihi ve dile verdiği önemi benimsememektedir. Heidegger çoğulculuk, iletişim, bireyler arası ilişkiler ve kamusallık konularında hiçbir şey bilmek istemez ve bu nedenle politika alanından hep uzak kalır. 14 Mart 1974 tarihli mektubunda Arendt'e şöyle yazar: "Senden farklı olarak ben siyasete az ilgi duyuyorum. Aslında dünyadaki durum gayet açık. Tekniğin özünün hâkimiyetine dair tecrübe elbette ki hiç edinilmiyor. Her şey bir yüzeysellikte olup bitiyor. Kitle iletişim araçlarının ve kurumların inatçılığının karşısında tek olanın yapabileceği bir şey kalmadı –hele hele Düşünmenin kökeni olan Grek düşüncesinin başlangıcı hakkında hiçbir şey kalmadı."[105] Arendt mektuplarında Heidegger'in bu satırları hakkında bir yorumda bulunmaz.

İki düşünür arasındaki temel farklardan biri de Batı düşünce geleneğinden kopma fikrinde bulunur. Heidegger Grek dünyasındaki, özellikle Sokrates-öncesi dönemdeki düşünmeden kopularak "Varlık nedir?" sorusunun sorulmadığını ve bu nedenle Batı dünyasının gittikçe daha çok Varlık Unutulmuşluğuna gömüldüğünü düşünürken, Hannah Arendt gelenekten kopmayı, totaliter düşüncenin ortaya çıkmasında ve bunun en uç noktası olarak toplu imhaların yapıldığı, insanların fuzuli hale getirilerek yok edildiği toplama kamplarında görmektedir. Arendt totaliter rejimlerin temelinde yatan düşünce yapısını somut tarihsel fenomenleri içinde araştırarak antisemitizmden Sovyet diktatörlüğüne kadar sorgularken, Heidegger Descartes'ın "cogito"sunun düşünmeyi Varlıktan kopardığını ve bu nedenle matematiksel/teknik olanın Varolanlar dünyasında hâkimiyet kurduğunu düşünüyordu.[106]

Heidegger ile Arendt arasındaki bu denli derin farklılıklara rağmen her ikisini "vitalist-egzistansiyelist" olarak adlandırarak politika hakkındaki görüşlerini aynı kabul etmek, Heidegger'i Arendt'in "Messkirchli danışmanı" olarak nitelemek pek haklı görünmüyor.[107]

---

104. Elisabeth Young-Bruehl, *a.g.e.*, s. 672.
105. H. Arendt/M. Heidegger, *a.g.e.*, s. 247 vd.
106. Bkz. Antonia Grunenberg, *a.g.e.*, s. 323 vd.
107. Bkz. Richard Wolin, *Heidegger'in Çocukları: Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas ve Herbert Marcuse*, çev. H. Arslan, Paradigma Yay., İstanbul, 2012, s. 83 vd.

B. Martin Heidegger'in 1932/33 Güz Döneminde Arendt'e Yazdığı Mektup*

Sevgili Hannah!

Seni huzursuz eden söylentiler son yıllarda edinmiş olduğum tecrübelere tamamen uyan iftiralardır.

Yahudileri seminerlere davetten imtina ettiğime dair konu, benim son 4 dönemde *hiçbir* seminer daveti yapmamış olmamdan kaynaklanıyor olabilir. Yahudilere selam vermediğim ise, ileride dikkat edeceğim çirkin bir karalamadır.

Yahudilere nasıl davrandığımı açıklamak için şu gerçekleri yazıyorum:

Bu Güz Döneminde ders vermiyorum ve daha Bahardan rahatsız edilmek istemediğimi, herhangi bir çalışmayı kabul etmeyeceğimi zamanında bildirdim.

Buna rağmen gelen, acilen doktora yapmak isteyen ve bunu yapabilme kapasitesi olan, bir Yahudi. Devam eden büyük bir çalışmasıyla ilgili olarak –ki bu ne doktora ne de doçentlik tezidir– bana rapor vermek üzere her ay düzenli bir şekilde gelebilen yine bir Yahudi. Birkaç hafta önce kapsamlı çalışmasını acilen okumam için bana gönderen de bir Yahudi.

Son 3 dönemde ihtiyaç fonundan kendilerine yardım bağlattığım bursiyerler Yahudi idi. Sayemde Roma'ya gitmek üzere burs kazanan öğrenci de bir Yahudi. –

---

* Kaynak: Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Briefe 1925-1975*, s. 68-9; metnin daha önce yapılan çevirisi için bkz. Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Mektuplar 1925-1975*, s. 65-6.

Bunları "antisemitizme angaje olmak" diye nitelemek isteyen olabilir; varsın olsun.

Ayrıca ben bugün üniversiteyle ilgili konularda daha önce Marburg'da ne kadar antisemit idiysem, bugün de o kadar antisemitim; hatta Jacobsthal ve Friedlaender'in desteğini bu antisemitizmim yüzünden almış olmalıyım.

Bunun Yahudilerle olan (örneğin Husserl, Misch, Cassirer ve diğerleri) ilişkilerimle hiçbir alakası yok.

Benim seninle olan ilişkimi de zaten hiçbir şekilde etkileyemez.

Uzunca bir süredir kendimi geri çekmemin bir nedeni, bütün çalışmalarımın açıklanması mümkün olmayan bir anlayışsızlıkla karşılaşması, diğer nedeniyse öğretim elemanı olarak pek güzel olmayan kişisel tecrübeler edinmiş olmamdır. Lakin güya öğrencim diye geçinenlerden herhangi bir teşekkür ya da dürüst bir tavır bekleme alışkanlığımı zaten çoktan yitirmiş bulunuyorum.

Diğer taraftan, gittikçe zorlaşan çalışmalarımda iyi bir ruh haline sahibim ve seni içtenlikle selamlıyorum.

M.

C. Hannah Arendt: "Martin Heidegger Seksen Yaşında"*

Martin Heidegger sekseninci doğum günüyle birlikte kamusal hayata karışmasının da ellinci yıldönümünü kutladı. Platon'un bir keresinde söylediği gibi: "... Çünkü başlangıç da bir Tanrı'dır; insanların arasında kaldığı sürece o her şeyi kurtarır.[1]

Öyleyse söze hocanın 1889'da Messkirch'de doğumuyla değil de, 1919'da Freiburg Üniversitesi'nde Alman akademik dünyasına adım atıp kamusal hayata girmesiyle başlamama izin verin; çünkü Heidegger'in ünü 1927'de *Varlık ve Zaman*'ın yayımlanmasının öncesine denk düşer. Aslında bu kitabın gösterdiği alışılmadık başarının –yalnızca ilk anda yarattığı heyecan değil, bu yüzyılın yayınlarının pek azıyla karşılaştırılabilecek biçimde şaşırtıcı derecede uzun süren etkisinin de– Heidegger'in daha önceki hocalık başarısı olmadan mümkün olabileceği kuşkuludur; nitekim o zamanki öğrencileri de bunu doğrulamıştır.

---

* Kaynak: Martin Heidegger'in 80. doğum günü vesilesiyle 25 Eylül 1969'da New York'ta kaydedilen bu konuşma Bavyera Radyosu tarafından yayımlandı ve ilk kez *Merkur* dergisinde (Yıl 1969, Sayı 10) basıldı. Kitaptaki bu çeviri için temel alınan Almanca metin şudur: Hannah Arendt-Martin Heidegger, *Briefe 1925-1975*, s. 330-2. Metnin daha önce yapılmış çevirileri şunlardır: Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Mektuplar 1925-1975*, s. 177-91; "Martin Heidegger'in Sekseninci Doğum Günü Vesilesiyle", çev. Çetin Balanuye, *Heidegger*, yay. haz. Özgür Aktok ve Metin Bal, Doğu Batı Yay., Ankara, 2010, s. 117-30 [Aynı çevirinin daha önceki yayımlanışı için bkz. *Baykuş: Felsefe Yazıları Dergisi*, Sayı: 3, Alef Yay., İstanbul, 2008, s. 161-172]. Bu çevirilerden yararlanılmış olup, kullanılan karşılıklar daha önceden yaptığım Heidegger çevirilerindeki terminolojiyle uyumlu hale getirilmiştir. (Y.Ö.)

1. Platon, *Yasalar*, 775.

Bu erken şöhretin sıra dışı bir tarafı vardı; belki Kafka'nın yirmili yılların başındaki, ya da Braque ve Picasso'nun ondan on yıl kadar önceki ünlerinden de daha sıra dışı bir şey... Bu isimler de bildiğimiz haliyle genel olarak halk tarafından tanınmıyorlardı, ama yine de sıra dışı bir etkiye sahiptiler. Oysa Heidegger'in durumunda bu ünün zemini sayılabilecek elden ele dolaşan ders notlarından başka yazılı hiçbir şey yoktu. Dersler ise genel olarak tanınan metinler hakkındaydı ve dönüşerek sürüp gidecek ya da aktarılacak bir öğreti içermiyorlardı. Bir isimden fazlası yoktu aslında ortada; ama bu isim Almanya'yı baştan başa âdeta gizemli bir kral hakkındaki söylenti gibi dolaşmaktaydı. Bu bir "usta"nın etrafında yaratılan ve yine usta tarafından yönetilen (George-Çevresinde olduğu gibi) bir "inanç halkası"ndan tümüyle farklıydı. Bu tür bir inanç halkası söz konusu kişiyi bir yandan halka âşina kılarken, diğer yandan da muhtemelen yalnızca kendisine yakın cemaat üyelerinin fark edeceği biçimde onu halktan bir gizem hikâyesiyle ayırır. Heidegger örneğindeyse ortada ne bir gizem ne de bir cemaat vardı. Onun söylentisini duyanların hepsi öğrenci olmak bakımından birbirlerini tanıyorlardı; bunların bazıları arkadaş kaldılar ve sonraları orada burada klikler oluşturdular. Lakin Heidegger'le ilgili ne bir cemaatin varlığından ne de ezoterik bir aidiyetten söz edilebilir.

Peki, bu söylenti hangi kulaklara ulaşmıştı ve ne diyordu? Birinci Dünya Savaşı'ndan sonrasına denk düşen o yıllarda Alman üniversitelerinde gerçi bir isyan yoktu ama sıradan bir meslek okulu olmanın ötesine taşan misyonlarıyla tüm fakültelerde akademik eğitim ve öğretim işlerine ilişkin bir hoşnutsuzluk vardı. Bu hoşnutsuzluk, eğitimden, salt bir mesleğe hazırlanmaktan daha fazlasını bekleyen tüm öğrenciler tarafından paylaşılıyordu. Felsefe, para kazanmak için değil, daha çok kararlı bir yoksunluk yaşamak isteyen ve bu nedenle de oldukça iddialı olanların rağbet ettiği bir öğrenimdi. Bu öğrenciler dünya ya da yaşam bilgeliğiyle zerre kadar ilgilenmiyorlardı. Hayatın getirdiği tüm bulmacaları çözmeye yeltenen biri içinse dünya görüşlerinin ve onların taraflarının sunduğu zengin bir seçenekler menüsü vardı; bunlardan birini seçebilmek için de felsefe öğrenimine gerek yoktu. Öte yandan, bu öğrenciler ne istediklerini de bilmiyorlardı. Üniversi-

teler onların önüne genellikle ya Yeni-Kantçılar, Yeni-Hegelciler, Yeni-Platoncular gibi okulları ya da felsefeyi bilgi teorisi, estetik, etik, mantık gibi muntazam bölümlere ayıran eski bir felsefe disiplinini koyuyordu. Bu haliyle felsefe, iletişime konu olmaktan çok usandıran bir sıkıntı içindeki tekdüzeliğe dönüşüyordu. Zaten Heidegger ortaya çıkmadan önce de akademik işlerin bu konforlu ve kendi yörüngesindeki sağlam duruşuna başkaldıranlar olmuştu. Kronolojik açıdan bakıldığında Husserl'i ve onun "şeylerin kendisine dönelim" çağrısını görürüz; bir başka deyişle "teorilerden uzak, kitaplardan uzak", felsefeyi diğer akademik disiplinler arasındaki yerini almak üzere kesin bir bilim olarak kurmaya yönelik bir çağrıdır bu. Bu çağrı, kuşkusuz, henüz tümüyle naif ve isyandan uzak olmakla birlikte, ilkin Scheler ve daha sonra da Heidegger'in atıfta bulunacağı değerde bir yaklaşımdı. Ardından, Heidelberg'de bilinçli bir isyancı olan ve felsefe geleneğinin dışından gelen Karl Jaspers'i görürüz. Bilindiği üzre, kendisinin Heidegger'le uzun süren bir dostluğu vardı, çünkü felsefe *hakkında* yapılan akademik kuru gürültünün tam ortasında, Heidegger'in başkaldırarak hedeflediği şey, asli felsefe olarak onu etkilemişti.

Bu az sayıdaki kişinin ortak yanı –Heidegger'in sözleriyle– "öğretilmiş bir nesne ile düşüncenin bir meselesi"ni birbirinden ayırabilmeleri ve ilkine oldukça ilgisiz kalışlarıydı[2] İşte o sıralarda, gelenekte bir kırılmanın baş gösterdiğini ve "karanlık dönem"in başladığını açık ya da örtük olarak fark edenlere Heidegger söylentisi ulaştı. Bu kişiler, o günlerde felsefenin sorunlarına dair yürütülen çalışmalardaki bilgiçliği anlamsız bir oyun olarak görüyor ve akademik disipline ancak ve ancak "düşünülen mesele" ile, ya da Heidegger'in bugün aramızda olsaydı diyeceği gibi, "Düşünmenin davası" ile ilgilendikleri için katılmaya heves duyuyorlardı[3] Söylenti bu kişileri önce Freiburg'daki bir doçente, sonra da Marburg'a doğru çekti. Anlatılana göre Husserl'in yapmaya kalkıştığı işleri gerçekte tamamlayan biri vardı; bu işlerin salt akademik konular değil, insanı düşünmekle, insanın dününü ya da bugününü değil, çok eskiden beri onu düşünmekle ilgili bir mesele olduğunu bilen biriydi. Ayrıca gelenekteki kırılmayı bütünüyle görmüş olmasın-

2. Martin Heidegger, *Aus der Erfahrung des Denkens*, 1954, s. 9.
3. Martin Heidegger, *Zur Sache des Denkens*, 1969.

dan dolayı geçmişi yeniden keşfetmekte olan biri. Teknik açıdan belirleyici olan şuydu: Örneğin Platon *hakkında* konuşulmuyor veya onun ideler öğretisi anlatılmıyor, bunun yerine tek bir diyalog alınıp tüm dönem boyunca işleniyor ve sonunda bin yıllık bir öğreti yerine tamamen güncel bir problematik ortaya çıkana kadar sorgulanıyordu. Bugün bu yaklaşım bize çok olağan gelebilir çünkü artık pek çok kişi böyle yapıyor; Heidegger'den önce kimse bu işi bu şekilde yapmıyordu. Söylentinin basitçe özetlediği gibi, Düşünme yeniden hayat bulmuştu; öldüğü düşünülen geçmişin kültürel zenginlikleri yeniden dile gelmekteydi. Diğer taraftan, bu zenginliklerin geçmişte şüpheyle bakılan şeylerden tamamiyle farklı işler çıkarabileceği fark edildi. Artık kendisinden Düşünmeyi öğrenmenin mümkün olduğu bir hoca vardı.

Diğer bir deyişle gizemli kral Düşünme krallığında egemendi; aslında tamamiyle bu dünyadan ama yine de onun içinde saklı olan bu krallığın gerçekte olup olmadığı dahi bilinmiyordu ama sanılandan çok daha fazla kişiye evsahipliği yapıyordu; çünkü Heidegger'in kendi çevresindeki öğrencilerinin ve bilindik haliyle felsefe denen etkinliğin epeyce ötesine ulaşan, benzersiz ve çoğunlukla yeraltında gizli kalan etkisini başka türlü açıklamak olanaklı mıdır?

Bu yüzyılın tinsel çehresini büyük ölçüde belirleyen, varlığından haklı olarak kuşku duyulan[4] bir Heidegger Felsefesi değil, Heidegger'in Düşünmesidir. Bu Düşünme, kendine özgü burgulayıcı bir niteliğe sahipti. Bu Düşünme yakalanmak ve dile yerleştirilmek istenirse, ona derine inme özelliğini verenin "düşünmek" fiilinin geçişli (nesne isteyen) hali olduğu görülecektir: Heidegger asla bir şey "hakkında" düşünmez, o, bir şeyi düşünür. Tamamen izleyici olan bu etkinlikte Heidegger, burgulayarak derine iner; ama bunu, o boyutta daha önce bu şekilde ve kesinlikte keşfedilmemiş nihai ve güvenli bir temeli keşfetmek hatta gün ışığına çıkarmak için değil, derinlikte kalarak, yolları açmak ve *Yol İşaretleri* (*Wegmarken*) koymak için yapar.[5] Bu Düşünme kendine birtakım görevler biçebilir, "sorunlar"la uğraşabilir. Kuş-

4. Jean Beaufret'nin belirttiği gibi: *Zur Sache des Denkens*, 1969, s. 51.
5. *Wegmarken* (*Yol İşaretleri*), Heidegger'in 1929-1962 yılları arasındaki yazılarının toplandığı derlemeye verilen addır (1967).

kusuz, her zaman kimi özgün şeylerle meşgul olabilir ya da tam olarak bu tür şeylerle ilgili bir heyecan sergileyebilir. Ama onun bir hedefi olduğu söylenemez. Bu Düşünme bitmez tükenmez bir şekilde etkindir ve yolları açarken bile, daha önceden konmuş bir hedefe doğru yönelişe değil, yeni bir boyut açmaya hizmet eder. Varsın bu yollar *Orman Yolları* (*Holzwege*) olsun; ormanı seven ve kendini onun içinde güvende hisseden biri için, ormanın dışındaki bir noktaya götürmediklerinden ve "henüz yürünmemiş bir yerde âniden bittiklerinden ötürü",[6] bu orman yolları, üzerinde profesyonel felsefecilerin ve tin bilimleri araştırmacılarının cirit attığı bir problemler caddesinden çok daha uygundur. "Orman Yolları" metaforu çok temel bir noktaya işaret eder: Bu nokta ilk bakışta görüldüğü gibi, birinin bir yere varmayan bir orman yoluna girmiş olmasıyla ilgili değil, tıpkı ormandaki bir tahtacı gibi, işi ormanla olan birinin kendi açtığı yolda yürüyor olmasıyla, yolunu açma işinin bu kişi için odun kesmekten daha az kendi işi olmayışıyla ilgilidir.

Heidegger ilk kez kendi burgulayıcı Düşünmesiyle açtığı derin boyutta böyle düşünme patikalarıyla örülü muazzam bir ağ oluşturdu. Tahmin edileceği gibi, bunun dikkat çeken ve sonradan akım haline getirilen biricik dolaysız sonucu şuydu: Heidegger geleneksel Metafizik binasının çökmesine neden olmuştu. Uzunca bir süredir içinde kimsenin kendini pek de huzurlu hissetmediği bu bina, yeraltı geçitlerine yapılan kazılar nedeniyle zaten güvensiz bir temele oturtulmuş bir yapının yıkılması gibi çökmüştü. Bu tarihsel bir olgudur, hatta belki de en önemlilerinden biridir; ama tarihsel cemaatler de dahil olmak üzere herhangi bir cemaate ait olmayan bizler için bu olgu bir sorun teşkil etmez. Kant'ın belli bir açıdan kabul edilebilir biçimde "her şeyi öğüten" şeklinde nitelenebiliyor olmasının, –tarihsel rolünün tersine– Kant'ın nasıl biri olduğuyla çok az ilgisi vardır. Metafiziğin zaten eli kulağında olan çöküşünde Heidegger'in payı açısından ona ve yalnız ona borçlu olduğumuz şey, bu çöküşün, öncesinde olup bitene yaraşır biçimde gerçekleşmiş olmasıdır: Metafizik sonuna kadar *düşünülmüş* ve kendisinden sonra gelen tarafından ezilmemiştir. Heidegger'in söylediği gibi,

6. Bu satırlar Heidegger'in 1935-1946 yılları arasındaki yazılarının toplandığı *Holzwege* (*Orman Yolları*) başlıklı derlemenin önündeki nottan alınmıştır (1950).

"Felsefenin Sonu"dur bu.[7] Ama felsefe için onur anlamına gelen ve felsefenin bu onur mertebesini koruyan, kendisine derinden bağlı olan biri tarafından hazırlanmış bir son. Heidegger yaşamı boyunca seminerlerini ve derslerini filozofların metinleri üzerine verdi. Ancak ileri bir yaşta kendi metinlerinden biri hakkında bir seminer verme hevesine ve cesaretine sahip olabildi.[8]

Söylentinin peşinden giderken insanların amaçlarının Düşünmeyi öğrenmek olduğunu söylemiştim. Oysa şimdi edindikleri tecrübeyse, salt bir etkinlik olarak, ne bilgiye duyulan açlık ne de zihinsel itki ile yönlendirilen Düşünmenin, insanın diğer yetilerinin tümüne çekidüzen vermesine ve baskın bir konumda olmasına rağmen, onları pek de yöneten bir tutku haline gelememesidir. Akıl ile tutkunun, ruh ile hayatın eskiden gelen karşıtlıklarına o kadar alışmışız ki, düşünmeyle hayatta olmanın bir arada olduğu *tutkulu* bir düşünme tasarımı bizde şaşkınlık yaratıyor. Heidegger'in kendi de bu bir arada oluşu Aristoteles üzerine verdiği bir dersin başlangıcında, alışılmış bir biyografik giriş yapmaktan kaçınarak tek bir etkileyici cümleyle şöyle belirtmişti: "Aristoteles doğdu, çalıştı ve öldü." Böyle bir Düşünmenin olması gerçi bizim sonradan fark edebileceğimiz gibi, genel olarak felsefenin imkânının şartı demektir. Ama bunun tecrübesini, Heidegger'in Düşünmesi olmaksızın edinebileceğimize olan inanç, özellikle bu yüzyıl için apaçık kuşkuludur. Tutku olarak dünya-içine-doğmuş-olmanın yalın gerçekliğinden çıkarak yükselen ve "olan her şeyin içinde hüküm sürenin anlamı hakkında düşünen"[9] bu Düşünme, nihayet hayatın kendisinin sahip olabileceği kadar bir nihai amaca –bilgilere veya bilmeye– sahip olabilir. Hayatın sonu ölümdür ama insan ölüm için değil, canlı varlık olduğu için yaşar; ve o, birtakım sonuçlar elde etmek için değil, "düşünen, yani anlamlandıran bir varlık" olduğu için düşünür.[10]

Bunun sonucu olarak Düşünme, tuhaf bir biçimde kendi çıkarımlarına karşı yönelen yıkıcı ve eleştirel bir eğilimdir. Doğru,

7. Bkz. Martin Heidegger, "Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens", *Zur Sache des Denkens*, s. 61-80.
8. *Zur Sache des Denkens* başlıklı eser, "Zeit und Sein" konuşmasının tutanağını (s. 27-60) içermektedir.
9. Martin Heidegger, *Gelassenheit*, 1959, s. 15.
10. *A.g.e.*, s. 16.

filozoflar antikçağdaki felsefe okullarından beri sistem kurmaya yönelik karşı konulmaz bir eğilim sergilediler. Biz ise bugün asıl düşünülmüş olanı keşfetmek için onların kurdukları sistemleri parçalarına ayırıp sökmeye çalışıyoruz. Lakin bu eğilim, Düşünmenin doğasından değil, bambaşka ve onlar açısından meşru birtakım gereksinimlerden türer. Eğer dolaysızlığı ve tutkulu canlılığı içindeki Düşünme, kendi sonuçları açısından değerlendirilmek istenirse, o zaman Penelope'nin duvağına benzemiş olur –gün içinde dokunan duvak, ertesi gün yeniden başlayabilmek için gece olunca acımasızca sökülür. Heidegger'in her yazısı, daha önce yayımlanmış yazılara ender atıflarda bulunmakla birlikte, âdeta hep en baştan başlıyormuş ve kendisinin yarattığı dili, yani terminolojiyi devralıyormuş gibidir; ne var ki, kavramlar "yol işaretleri"dir ve yeni düşünce yolları bunlar sayesinde yönlerini bulurlar. Heidegger Düşünmenin bu özelliğine çeşitli vesilelerle dikkat çeker: "Düşünmenin davası olarak *kritik* bir sorunun ne ölçüde zorunlu ve sürekli olarak Düşünmenin kendisinin bir parçası olduğu"na vurgu yaparken; Nietzsche'ye atıfta bulunarak "her seferinde yeniden başlayan Düşünmenin iflah olmaz sürekliliği"nden dem vururken; Düşünmenin "geriye doğru adım atma karakteri" içerdiğini söylerken... Heidegger bu geri adım pratiğini *Varlık ve Zaman*'ı bir çeşit "içkin eleştiri"ye uğratırken veya Platoncu hakikatin belirli bir yorumunun "artık güvenilir olmaktan çıktığı"nı saptarken ya da genel olarak geriye dönüp baktığı kendi eseri hakkında konuşurken yapar. "Sürekli bir anımsayış"a dönüşen bu "geriye bakış" bir vazgeçme değil, düşünülmüş olanın yeniden düşünülmeye başlanmasıdır.[11]

Her düşünür, ömrü el verirse, kendi düşüncesinin somut sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalışmalıdır ve bunu yapmanın yolu da düşüncesini yeniden düşünmektir (Bunu yapan düşünür Jaspers'in şu sözünü dile getirecektir: "Ve şimdi, tam da gerçekten başlamak isterken dünyadan ayrılmak zorundasın!"). Düşünen Ben'in yaşı yoktur; düşünürlerin yalnızca düşünürken gerçek olmaları,

11. Martin Heidegger, *Nietzsche*, Neske, 1961, Cilt 1, s. 618; *Zur Sache des Denkens*, s. 61, 30, 78; William Richardson'un yayıma hazırladığı *Heidegger: Through Phenomenology to Thought* adlı esere yazdığı "Önsöz", Martinus Nijhoff, The Hague, 1963.

yaşlanmadan yaş almaları, onların hem laneti hem de lütfûdur. Düşünme tutkusu diğer tutkular gibidir: Kişinin, irade tarafından biçimlenen ve bir bütünlük olarak karakter diye adlandırdığımız nitelikleri, kişiyi bir anlamda ele geçiren ve tutsak eden tutku fırtınası karşısında bütünlüklerini koruyamaz. Düşünerek deli bir fırtınanın "içinde dikilen" ve kendisine zamanın -kelimenin tam anlamıyla- durağan göründüğü Ben, Heidegger'in dediği gibi, yalnızca yaşsız olmakla kalmaz; o aynı zamanda özgün olarak başka kalabilse de, hiçbir özelliğe sahip değildir. Düşünen Ben, bilincin kendinden başka her şeydir. Bunlara ek olarak düşünme, Hegel'in bir keresinde felsefeyle ilgili olarak dikkat çektiği gibi "yalnız bir şey"dir.[12] Bu yalnızca Platon'un söylediği anlamda "kendimle kurduğum sessiz diyalogda"[13] yalnız olmam demek değildir. Sözü edilen yalnızlık, daha çok, bu diyalogda "dile getirilemez" bir şeyin sürekli yansıyor oluşu, bu şeyin dil aracılığıyla sese dönüştürülemiyor, konuşulamıyor, aynı nedenle Düşünmenin yalnızca başkalarına değil, kendisine de iletilemiyor olmasıyla ilgilidir. Platon'un *Yedinci Mektup*'ta tanımladığı "dile getirilemez" şey muhtemelen buydu; Düşünmeyi bu ölçüde yalnız bir çabaya dönüştüren ve yine de içinden Düşünmenin serpilip kendini yenileyeceği ortamı yaratan şey. Düşünme tutkusunun en sosyal insan tipine farkında olmadan musallat olabileceğini -Heidegger örneğinde kesinlikle geçerli olmamakla birlikte- ancak yalnızlık içindeki Düşünmenin sonucunda o insanı yok edebileceğini hayal etmek zor olmasa gerek.

Düşünmenin ıstırap çekerek katlanılan bir *pathos* (tutku) olduğunu ilk ve bildiğim kadarıyla söyleyen yegâne kişi, felsefenin kaynağında hayret olduğunu bildiren Platon'du.[14] Platon hayretten söz ederken elbette sıra dışı bir şeyle karşılaştığımızda duyduğumuz şaşkınlıktan söz etmiyordu; çünkü felsefenin kaynağı olarak hayret, -belki merak için de, onun bilimlerin kaynağında olduğu söylenebilir- gündelik hayatta âşina olduğumuz, bilinen ve tanınan şeylere ilişkindir. Bu, aynı zamanda hayret duygusunun hiçbir bilgi ile sakinleştirilememesinin de nedenidir. Heidegger

12. Hegel'in Zillmann'a 1807 yılında yazdığı mektuptan.
13. Platon, *Sofist*, 263e ve *Theaitetos*, 190a.
14. Platon, *Theaitetos*, 155d.

bir keresinde tamamıyla Platon'un dediği anlamda "sade olanın karşısında hayret etme yetisi"nden söz etmiş, ama Platon'dan ayrılarak *ve bu hayret içinde ikamet etmek*[15] diye eklemişti. Bu eklemenin Martin Heidegger'in kim olduğuna ilişkin yapılacak bir sorgulamada belirleyici olduğunu düşünüyorum; çünkü umarız pek çok kişi Düşünmeyi ve onunla birlikte olan yalnızlığı tanır ama hiç kuşku yok ki, onu mesken edinmemiştir. Sade olanla ilgili hayret bu kişilere egemen olduğunda, kendilerini hayrete kaptırıp Düşünme dediğimiz uğraşın içine girer, gündelik hayhuyun gerçekleştiği, alışkanlıkla sürdürülen çeşitli yapıp etmelerin dünyasından sıkıntıyla ayrıldıklarını fark eder, kısa bir süre sonra yine oraya döneceklerini bilirler. Bu nedenle, metaforik bir ifadeyle söylenecek olursa, Heidegger'in meskenle kastettiği, insanların alışkanlıkla yaşamlarını sürdürdükleri konutlarından farklı bir yerdir; bu yerin fırtınalı olabileceği söylense de, burada sözü edilen, çağımızın fırtınalarından bir ölçüde daha metaforik bir fırtınadır. Dünyadaki diğer yerlere, gündelik koşturmacanın hüküm sürdüğü yerlere oranla düşünürün mesken edindiği yer bir "dinginlik yeri"dir.[16]

Aslında dinginliği meydana getiren ve yayan bu hayrettir; dinginlik, tüm seslere, insanın kendi sesine karşı da korunur. Düşünmenin hayretten türeyebilmesi için olmazsa olmaz koşul, dinginliğin korunmasıdır. Dinginlikte, Düşünmenin muhitindeki her şeye etki eden kendine özgü bir dönüşüm çoktan yerini almıştır. Düşünmenin dünyadan bu elini eteğini çekişiyle birlikte ona kalan, boyuna mevcut olmayan, doğrudan doğruya algılanamayan nesneler ve şeylerdir. Biriyle yüz yüzeyseniz, onu bedensel bulunuşuyla algılarsınız ama onu "düşünmezsiniz." Eğer düşünmeye kalkarsanız siz ile o kişi arasına hızla bir duvar dikilecektir; böylece gizlice doğrudan bir karşılaşma durumundan uzaklaşmış olursunuz. Düşünerek bir meseleye ya da insana yaklaşmak istiyorsak, onların doğrudan algılamanın uzağında olması gerekir. Düşünme, der Heidegger, "uzak olanla yakınlık-içine-girmek"tir.[17]

---

15. Herakleitos'un 16 numaralı fragmanının açıklanması vesilesiyle yapılan yorumda dile getirilir. Bkz. *Vortraege uns Aufsaetze*, Neske, 1967, Kısım III, s. 55.
16. Bir Parmenides yorumlanması esnasında dile getirilir. Bkz. Martin Heidegger, *Zur Sache des Denkens*, s. 75.
17. Martin Heidegger, *Gelassenheit*, s. 45.

Bu nokta, bilinen bir tecrübeyle örneklenebilir. Uzaktaki yerleri yakından görmek için uzun yolculuklar yaparız; ancak geriye dönüp baktığımızda, bu yerler tam da oradan ayrıldıktan sonra, gözümüzün önünde değilken bize yakınlaşır. Öyle ki, sanki bu yerler anlamlarını ortadan kaybolduktan sonra açarlar. İlişkinin bu tersyüz oluşu, –yani Düşünmenin yakında olanla arasına mesafe koyması ya da yakında olandan kendini çekmesi, uzakta olanıysa yakınlaştırması– Düşünmenin meskenini anlama sürecinde belirleyicidir. Düşünme içinde anımsamaya dönüşen bu geriye bakış, zihinsel bir yeti olarak Düşünme hakkındaki Düşünmenin tarihi için çok önemli bir rol oynar; çünkü geriye bakış, Yakınlık ve Uzaklığın duyularımızca algılanabilir olduğu sürece bu tersyüz oluşu sağlamaya muktedir olduğu konusunda içimizi rahatlatır.

Heidegger, kendi edindiği "mesken"den, Düşünmenin meskeninden nadiren –o da çoğunlukla olumsuz bir imayla– söz eder. Örneğin, Düşünmenin sorgulayıcı yapısının "günlük hayatın olağan işleyişine ait olmadığı"nı, ya da "acil ve hayati gereksinimleri karşılamadığı"nı, hatta "sorgulamanın kendisinin düzen dışı" olduğunu söylerken bu olumsuzluğu sezdirmiştir.[18] Lakin bu Yakınlık-Uzaklık-İlişkisi ve onun Düşünmedeki dönüşümü, Heidegger'in tüm eserine hâkim olan ve her şeyin ona göre akort edildiği temel bir nota gibidir. Mevcut Olma ve Olmama, Gizli Kalma ve Açığa Çıkarma, Yakınlık ve Uzaklığın –bunların birbirine zincirleme bağlanması ve aralarında hüküm süren ilişkilerin–, hep bilinen mevcut olmama tecrübesi olmadan mevcudiyetin, yakınlık olmadan uzaklığın ve gizli kalma olmadan açığa çıkarmanın olamayacağı türünden harcıâlem olmuş hakikat ifadeleriyle hemen hiç ilişkisi yoktur. Düşünmenin meskeni perspektifinden bakıldığında gerçekten de bu meskenin yakın çevresindeki "günlük yaşamın olağan düzeni" içinde ve insanların yapıp ettiklerinde hüküm süren, "Varlığın Çekilmesi" ya da "Varlık Unutulmuşluğu"dur: Başka bir deyişle, doğası gereği mevcut olmayana meyleden Düşünmenin konusu, bu çekilmenin sebep olduğu boşluktur. "Varlığın Çekilmesi" halinden kurtulmanın diyeti, her zaman sıradan dünya işlerinden geri çekilmekle ödenir; üstelik bu, Düşünmenin kendi dinginliği içinde tam da olağan

18. Martin Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, Niemeyer, 1953, s. 10.

dünya işlerine yönelmeye kalkıştığı vâkit ödenmesi gereken bir diyettir. Bu nedenle Aristoteles, tam da Platon'un kendisinin bu duruma canlı bir örnek teşkil ettiği sırada, filozoflara acilen siyaset dünyasına kral olmaktan vazgeçmelerini önermişti.

"Sade olanın karşısında hayret etme yetisi" en azından zaman zaman, tüm insanlarda bulunan bir beceridir ve geçmişteki ya da günümüzdeki düşünürleri diğerlerinden ayıran, onların bu hayretten hareketle düşünme yetisini, yani her seferinde kendilerine özgü Düşünmeyi geliştirmiş olmalarıdır. Ne var ki, "hayreti mesken olarak kabullenme" işi farklıdır. Bu hayli ender görülen bir şeydir ve bunu bir ölçüde belgelenmiş bir kesinlikle yalnızca Platon'da buluruz. Platon, birden fazla ve en keskin haliyle *Theaitetos*'ta bu türden bir meskenin tehlikelerini tanımlamıştır.[19] Yine aynı yerde ve ilk kez hem Thales'in öyküsünü hem de "bilge bir adam"ın nasıl da gökteki yıldızlara yönelttiği bakışlarıyla bir kuyuya düştüğüne tanık olan Trakyalı köylü kızın öyküsünü anlatır. Kız, gökyüzünü bilmeye kalkan birinin, neden önünü göremeyecek kadar kör olması gerektiğini sorgulayıp güler. Aristoteles'i de ciddiye alırsak, Thales de bir keresinde –özellikle dostları onun yoksulluğunu dillerine doladıklarında– zeytinyağı işiyle uğraşanlar arasında geniş yankı uyandıracak bir gürültüyle "bilge bir adam" için zengin olmak kolay, yeter ki zihnini buna şartlasın deyivermiş, üstelik bir de bunu kanıtlamaya çalışmıştı.[20] Ancak, hepimizin bildiği gibi, kitaplar köylü kızları tarafından yazılmıyor ve bu nedenle Trakyalı kız sonraları Hegel tarafından yüksek değerleri kavrayacak donanıma sahip olmama cehaletiyle etiketlenecektir. Bildiğimiz gibi, Platon, *Devlet*'te yalnızca şiire son vermek istememiş, üstelik bir de en azından muhafız sınıfına gülmeyi de yasaklamak istemişti.[21] Vatandaşlarının gülmesinden, düşünürün mutlak hakikate ulaşma iddiasının hafife alınmasından korktuğundan daha fazla korkmuştu. Belki de düşünürün meskeni dışarıdan görülecek olursa, bu yerin kolaylıkla Aristophanesvari bir bulutlu gugukkuşu ülkesi gibi görüleceğini anlamıştı. En azından Düşünmenin, eğer düşünür düşüncelerini yaymak istiyorsa, insanların gülüşlerini

19. Platon, *Theaitetos*, 173d-176.
20. Aristoteles, *Politika*, 1259a, 6 vd.
21. Platon, *Devlet*, 388.

defetmekten âciz olduğunu biliyordu. Platon'u ilerleyen bir yaşta Syrakusa tiranına matematik dersleri vererek –ona göre felsefeye giriş yapmanın önkoşuluydu bu– işleri yoluna koymasına yardım etmek için üç kez Sicilya'ya gidişi bunun nedenlerinden biri olabilir. Köylü kızın bakış açısından, bu maceranın Thales'in talihsizliğinden daha komik bulunacağını fark etmemişti. Aslında bunu fark etmemekte bir ölçüde haklıydı da; çünkü bildiğim kadarıyla kendisine bu esnada gülen olmamıştı, üstelik bu öyküye ilişkin gülümseme içeren bir kayıt bile olduğunu sanmıyorum. Açıkça görülüyor ki, insanlar henüz gülmenin neye yaradığını keşfetmemişti. Bu, belki de gülmeye karşı her zaman takıntılı bir düşmanlıkları olan düşünürlere onları bu açıdan çekingen bir duruşa zorladığından böyleydi. Buna karşın, aralarından bazıları gülmeye yol açan anlık nedenleri anlamak için kafa yormaktaydı.

Artık hepimiz biliyoruz ki, Heidegger de bir defasında "mesken"ini değiştirme ve insani yapıp etmeler dünyasında –o zamanki deyiş biçimiyle– "devreye girme" eğilimine teslim olmuştu. Üstelik, bu dünya söz konusu olduğunda Platon'a oranla çok daha kötü muamele görmüştü, çünkü tiran ve kurbanları bu kez denizin öte yakasında değil, kendi ülkesindeydi.[22] Heidegger'in

22. Çekilen çile bitmeye yüz tuttuğu ve her şeyden önemlisi sayısız yanlış rapor bir biçimde düzeltildiği için, bugün artık bu macera çoğunlukla bir "hata" sayılmakta olup, burada dikkate alınacak pek çok unsur vardır. Bunlar arasında Weimar Cumhuriyeti olayı vardır ki, bu olay onu izleyen o yılların korkunç arka planında o zamanın insanlarına şimdi bize olduğu gibi pembe bir aydınlık içinde görünmüyordu. Bu hatanın özü, o dönemde yaygın olan "hatalar"dan dikkate değer ölçüde farklıydı. Heidegger dışında başka kim Nasyonal Sosyalizmin, "gezegenin tamamına hâkim olan teknik ile yeniçağ insanının buluşması" olduğu fikrine vardı (*Einführung in die Metaphysik*, s. 152, yay. haz. notu)? Ola ki Hitler'in *Kavgam*'ı yerine, faşizmin –Nasyonal Sosyalistlerden farklı olarak– sık sık atıfta bulunduğu bazı İtalyan fütüristleri okumayı yeğlemiş olsun... Bu hata, Reichstag'ın yakılışından hemen sonraya denk gelen Gestapo mahzenlerini ve toplama kamplarının işkence cehennemlerini görmezden gelerek ve güya daha önemli konulara yönelerek kaçma biçiminde ortaya çıkan ölümcül hatayla karşılaştırıldığında önemsizleşiyor. Alman halk ozanı ve popüler şarkı yazarı Robert Gilbert, 1933'te olan biteni unutulmaz şu dörtlükte tanımlamıştı:

> Kimsenin kapıları bir baltayla
> çalması gerekmiyor artık
> Ulus açık seçik yarıldı
> bir salgın hastalık gibi

kendisi açısındansa olay farklıdır: 35 yıl önceki 10 hareketli, kısa ayın ardından kendi mirasının gösterdiği meskene onu geri götüren darbenin şokundan bir şeyler öğrenecek ve bu deneyimlediği şeye kendi Düşünmesinde yer bulacak kadar gençtir. Burada ortaya çıkansa iradedir; iradeyi istemek ve dolayısıyla da gücü istemek olarak irade. Modern çağda irade üzerine pek çok şey yazıldı, fakat Kant'a, Nietzsche'ye rağmen onun özü üzerine pek düşünülmedi. En azından, Heidegger'den önce kimse bunun Düşünmeye karşı nasıl konumlandığını ve onu yok edici bir biçimde etkilediğini görmedi. "Sükûnet" Düşünmeye aittir ve isteme açısından bakıldığında düşünür yalnızca görünüşte paradoks olarak der ki: "Ben istememeyi istiyorum"; çünkü "yalnızca bu yoldan giderek", yalnızca "kendimizi istemekten vazgeçirerek", "kendisi bir irade konusu olmayan Düşünmenin özüne kendimizi bırakabiliriz."[23]

Düşünürlere saygı duymaya eğilimli bizler, kendi meskenimiz dünya telaşının tam orta yeri olmasına karşın Platon'un ve Heidegger'in dünya işlerine karıştıklarında nasıl da tirana ya da Führer'e kapıldıklarını düşünmenin tuhaf, hatta çileden çıkarıcı olduğu fikrinden zorlukla kurtulabiliriz. Bunun sebebini belli bir çağın koşullarında aramak yersizdir; ve belki daha da yersizi, belli bir karakteri kendine özgü biçimlenmesinden ötürü sorumlu tutmaktır; çünkü bu, daha çok Fransızların *déformation professionelle* dedikleri türden bir şeydir; çünkü tiranca bir tutuma yatkınlık

---

[Şiir "Ulusun Yarılması" (1933), Gilbert, *Meckern ist wichtig, nett sein kann Jeder* (1950), Arani, Berlin, 1982, s. 67, yay. haz. notu].

Heidegger bu "hata"yı çok çabuk fark etti ve o zamanın Alman üniversitelerinde görülene oranla çok daha fazla riski göze aldı. Aynı şeyi, yalnızca Almanya'da değil, pek çok başka yerde Hitler, Auschwitz, soykırım ve topyekûn "imha"yı kalıcı bir topyekûn nüfus azaltma politikası olarak tartışmak yerine, kişisel tercih ve beğenilere göre bu korkunç lağım çukurunu tin bilimleri ve düşünce tarihiyle süslemek üzere Platon, Luther, Hegel, Nietzsche ve Heidegger, Jünger ya da Stefan George'ye atıfta bulunmayı seçen sayısız entelektüel ya da sözde bilim insanı için söyleyemeyiz. Gerçekliği göz ardı etmenin günümüze gelene kadar bir meslek olup çıktığı söylenebilir. Bu bir kaçıştır, ama lağım çukuru sakininin kendisini tümüyle ilgisiz hissedeceği türden bir maneviyatın derinliklerine doğru değil, kavramların ve "fikirler"in hayaletimsi dünyasına doğru bir kaçış. Bu dünya, belgelerde sabit ve deneyimlenen dünyadan epeyce uzaklara, "soyut"a doğru kaçmıştır; öyle ki, düşünürlerin görkemli fikirleri tıpkı sürekli olarak birbirinin içine giren ve birbirine dönüşen bulutlar gibi, tüm sağlamlığını kaybetmiştir.

23. Martin Heidegger, *Gelassenheit*, s. 32-4.

teorik olarak neredeyse tüm büyük düşünürlerde bulunabilir (Kant kocaman bir istisnadır). Eğer bu eğilim bu düşünürlerin yaptıklarında gösterilemiyorsa bunun tek nedeni, çok azının "sade olana hayret etmenin ötesine" yürümeye ve "bu hayreti kalıcı meskeni olarak kabul etmeye" niyetli olmasıdır.

Sonuçta, bu az sayıda düşünürü kendi çağlarının fırtınalarının nereye götürdüğünün önemi yoktur; çünkü Heidegger'in Düşünmesiyle kopan fırtına –tıpkı binlerce yıl öncesinden Platon'un eserlerinden bize doğru estiği gibi– bu yüzyıla ait değildir. Çok eski çağlardan gelmektedir ve geride bıraktığı, kendi çağına geri dönen bir mükemmelliktir –bütün mükemmelliklerde olduğu gibi.

D. Hannah Arendt:
Tabula Gratulatoria İçin Yazı*

Martin Heidegger'e

Ve eğer azgın zaman
Çok güçlü olarak başıma üşüşürse,
Ve ölümlüler arasındaki sıkıntı ve anlamsızlık
Benim ölümlü hayatımı sarsarsa,
Bırak da *sükûnet* içinde senin *derinliğini* hatırlayayım.
HÖLDERLIN

(Vurgulamalar Hannah Arendt'e aittir. Hölderlin, *Bütün Eserleri*, yay. haz. Norbert von Helligrath, Cilt 4, Berlin, 1913, s. 101)

Sekseninci doğum gününde ustanın, hocanın ve tabii ki bazıları için de dostun çağdaşları onu anıyorlar. Durup düşünüyorlar ve yaşamın bugünkü dopdolu haliyle görüntüsünün hesabını vermeyi denerken, tabii ki kendileri için, dünya için ve yaşanan çağ için ne anlama geldiğini bulmaya çalışıyorlar. Bu, yaşlılığın bir lütfû değil mi? Bu soruya herkesin kendine göre bir yanıtı vardır ve bu yanıtın tutkuyla dopdolu gerçekleşen bir hayat için –ki eser onun kanıtıdır– biraz olsun hakkaniyetli olmasını ümit eder.

Bana öyle geliyor ki, onun yaşamı ve eseri bize DÜŞÜNMENİN ne olduğunu öğretti ve yazıları bunun için bir paradigma olarak kaldı;

* Kaynak: Hannah Arendt/Martin Heidegger, *Briefe 1925-1975*, s. 192-3, 333. 80. doğum günü vesilesiyle yakın dostlarının Heidegger'e gönderdikleri kutlama mesajları arasında Hannah Arendt'in de notu vardır. Bu mesajların tamamı düşünürün ölümünden sonra yayımlanmıştır: *Dem Andenken Martin Heideggers: Zum 26. Mai 1976*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1977, s. 9.

ayrıca onun o muazzam ayak basılmamış olana cüret etmesi, daha henüz düşünülmemiş olana kendini bütünüyle açması da, davası Düşünmekten ve onun olağanüstü derinliğinden başka hiçbir şey olmayanın özelliğine uygun şekilde paradigma olarak kaldı.

Bizden sonrakilerin, eğer bizim yüzyılımız ve onun insanları akıllarına gelirse ve onlara sadık kalmak isterlerse, her birimizi kendine özgü bir şekilde savuran o yok edici kum fırtınalarını ve onların içinde her şeye rağmen bu adam ve onun eserinin mümkün olduğunu unutmamalarını dilerim.

III. Karl Jaspers – Martin Heidegger

Karl Jaspers ve Martin Heidegger'in eserleri üzerinde yoğun bir şekilde çalışan her felsefe tarihçisi bu iki düşünür arasında süregelen çelişkili bir ilişkiler bütünüyle karşılaşır. Bir yandan birbirlerinin eserlerine büyük bir saygı duyarlar, diğer yandan birbirlerini reddederler. Yarım yüzyıldan fazla süren bu karmaşık ilişki her iki düşünürün içine yuvarlandığı siyasal koşullardan beslenmiş olup, bu koşulları her biri kendine özgü bir şekilde yaşamıştır.

Almanca dilinin konuşulduğu ülkelerde pek çok kişi tarafından 20. yüzyılın en önemli filozofları olarak görülen bu iki düşünürü birleştiren ve ayıran noktalar nelerdi? Onların kişisel ve düşünsel ilişkileri hakkında pek çok spekülasyon yapıldı.[1] Jaspers'in *Martin*

1. Karl Jaspers ve Martin Heidegger'i karşılaştıran eserlerden bazıları için bkz. Frank Werner Veauthier, "Karl Jaspers-Martin Heidegger: Zur Ambivalenz der Existenzphilosophie", *Karl Jaspers zu Ehren. Symposium aus Anlass seines 100. Geburtstags*, yay. haz. Frank Werner Veauthier, Carl Winter, Heidelberg, 1986, s. 35-68; Julius I. Löwenstein, "Das Bleibende von Jaspers und Heidegger", *Karl Jaspers Today. Philosophy at the Threshold of the Future*, yay. haz. Leonard H. Ehrlich ve Richard Wisser, University Press, Boston/Londra, 1988, s. 317-40; Richard Wisser, "Aneignung und Unterscheidung: Existenzphilosophie im Kampf um die Existenz der Philosophie (Karl Jaspers und Martin Heidegger)", *Philosophy Today. Philosophy at the Threshold of the Future*, s. 341-61; Hans Saner, "Aspekte der Heidegger-Kritik von Karl Jaspers", *Martin Heidegger – Unterwegs im Denken. Symposion im 10. Todesjahr*, yay. haz. Richard Wisser, Freiburg/Münih, 1987, s. 239-58; Yusuf Örnek, "Karl Jaspers ve

Heidegger Üzerine Notlar kitabına eleştiri metni yazan bir yazar, iki filozofun birbiriyle olan ilişkisini şöyle özetler: "Aslında hayatı boyunca Jaspers için Heidegger tatsız bir bilmece olarak kaldı."[2] Gerçek olan, iki tarafın da birbiri için üzücü bir bilmece olarak kaldığıdır. Jaspers Heidegger'i hiçbir zaman anlayamadı ve pek anlamak da istemedi. Heidegger ise Jaspers'i sadece bir psikolog olarak görmekten kendini bir türlü kurtaramadı.

Bu bilmeceyi biraz olsun çözebilmek için birbirlerine yazdıkları mektupların bize yardımı dokunur mu? Heidegger ile Jaspers'in 1920-1963 dönemini kapsayan mektupları 1990 yılında Heidegger'in öğrencisi Walter Biemel ve Jaspers'in kişisel asistanı Hans Saner tarafından yayımlandı.[3] Sadece iki düşünür arasındaki kişisel ve felsefi ilişkinin değil, yaşadıkları çağın da tanıkları olan mektuplar önemlidir ama "bilmece"yi çözmeye yetmez. Her iki düşünürün eserlerinin tamamını mümkün olduğunca ele almak gerekir. Onların yaşarken yayımladıkları eserleri, ölümlerinden sonra yayımlanan yazıları, üçüncü kişilerle olan mektuplaşmaları, otobiyografik yazıları, tuttukları başucu notları, kısacası bütüncül bir izlenim edinmek için elde bulunan tüm eserleri irdelenmelidir. İleriki sayfalarda yazılanlar bu doğrultuda yapılan bir deneme niteliğindedir.

Martin Heidegger: Felsefi Dialogda Başarısızlık", *İoanna Kuçuradi: Çağın Olayları Arasında*, yay. haz. B. Çotuksöken, G. Uygur, H. Şimga, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 361-70.

2. Der SPIEGEL, Nr. 19, 1978, s. 241.

3. M. Heidegger/K. Jaspers, *Briefwechsel 1920-1963*. yay. haz. Walter Biemel ve Hans Saner, Klostermann, Frankfurt am Main, Piper, Münih/Zürih, 1990.

A. Mektuplar

Karl Jaspers ile Martin Heidegger ilk kez Edmund Husserl'in 61. doğum günü kutlaması münasebetiyle Freiburg'da karşılaştıklarında Jaspers 37, Heidegger ise 31 yaşındaydı. Jaspers bir psikiyatristti. *Genel Psikopatoloji*'nin yanı sıra *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* adlı eserini de yayımlamıştı. Bu ikincisi sayesinde Heidelberg Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'ne ekstraordinaryüs olarak atanmıştı. Heidegger ise Heinrich Rickert'in yanında doçentliğini tamamlamış olarak 1919'dan beri Husserl'in asistanlığını yapmaktaydı.

Bu karşılaşmayla başlayan ilişki, kesintilerle de olsa Jaspers'in 1969'daki ölümüne kadar sürdü. Ne Jaspers ne de Heidegger bu karşılaşma ile önce sıkı bir dostlukla başlayacağının ama sonrasında tamamen tersine dönüşeceğini, böylelikle de 20. yüzyıl felsefesindeki en ilginç ilişkilerden birinin başladığının farkındaydı. İlginç olmasının nedeni, neredeyse elli yıl sürerek o yüzyılın dünya ekonomik buhranı, Nasyonal Sosyalizm diktatörlüğü, İkinci Dünya Savaşı, atom bombası, Almanya'nın bölünmesi ve Soğuk Savaş gibi en önemli olaylarını yaşaması ve bunları yaşarken de kendi içinde değişime uğramasında yatar. Bu yaşananlarla edinilen tecrübeler her iki filozofun düşünce dünyasını etkilemekle kalmadı, aynı zamanda onların birbirlerine olan tavırlarını da değiştirdi. Başlangıçta ortak ümitleri ve projeleri vardı fakat projeler gerçekleşemeyince ümitler hayal kırıklıklarına dönüştü. Hayal kırıklıkları projelerin gözden geçirilmesine yol açtı. Yaşlandıklarında bile birbirleriyle iletişimde kalmaktan imtina etmediler. Ancak önceki on yılların biriktirdiği manevi yükler ve yitip giden

güven duygusu yeniden bir diyalog ortamını tesis etmeyi ve yüz yüze görüşmeyi olanaksız kıldı.

İki düşünür arasındaki ilişkiyi mektupların yardımıyla birkaç adımda ele almak mümkündür. Yayıma hazırlayanların verdiği bilgiye göre elde 155 mektup bulunmaktadır. 1936-1949 yılları arasındaki 13 yıl boyunca bir iletişim olmadığını, yalnızca filozofların imzalı yayınlarını karşılıklı olarak gönderdiklerini öğreniyoruz.[1]

Mektuplardaki noktaların titizlikle irdelenmesi bize Heidegger'in –herhalde yaş ve statü farkından olsa gerek– ilk dönemde Jaspers'e karşı çok mesafeli ve saygılı bir şekilde yaklaştığını gösterir. Jaspers yaşça daha büyüktür, profesör unvanına sahiptir ve iki önemli eserini yayımlamıştır. Aynı zamanda sağlık bakımından da daha zayıf olan taraftır, çünkü gençlik yıllarından beri bir akciğer hastalığından mustariptir; bu nedenle de ömür boyu çok dikkatli ve sınırlı bir hayat sürdürmek zorundadır.[2] Bundan ötürü iki genç filozofun buluşması düzensiz aralıklarla Jasperslerin Heidelberg'deki evinde gerçekleşmek zorundadır. Freiburg'dan gelen Heidegger bazen günlerce Jasperslerde kalır ve iki filozof sakin bir ortamda sohbet ederek birlikte felsefe yapma fırsatını bulurlar. Mektuplardan anladığımız kadarıyla her ikisi de başlangıçtaki bu buluşmaların anılarını çok güzel sözlerle dile getirmektedirler, örneğin 21.09.1920 tarihinde ilk mektubu yazan Heidegger'in satırlarında olduğu gibi: "... Felsefenin yeniden canlandırılmasıyla ilgili çıkış noktamızın aynı olduğu kanısındayım."[3] İkisi de önyargısız bir şekilde, birlikte felsefi düşünmenin tadına varmış olmalıdırlar. Dostluk ve içtenlik ortamındaki açıklık

1. Walter Biemel, "Bemerkungen zum Briefwechsel Heidegger-Jaspers", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 163-9; ilişkinin mahiyetiyle ilgili yazılar için bkz. André Mercier, "Some Thoughts on Jaspers and Heidegger. Their Distance and Relationship", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, s. 109-12; Arno Baruzzi, *Philosophieren mit Jaspers und Heidegger*, Ergon, Würzburg, 1999; Gian Franco Frigo, "Jaspers-Heidegger: Eine philosophisch-pathologische Beziehung?", *Karl Jaspers im Schnittpunkt von Zeitgeschichte, Psychopathologie, Literatur und Film*, yay. haz. Dietrich von Engelhardt ve Horst Jürgen Gerigk, Mattes, Heidelberg, 2009, s. 375-90.

2. Jaspers'in hastalığıyla ilgili kendi yazısı için bkz. Karl Jaspers, "Krankheitsgeschichte", *Schicksal und Wille. Autobiographische Schriften*, Piper, Münih, 1967, s. 109-42.

3. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 15.

ve dürüstlükle yapılan "Sokratesçi felsefe"[4] sayesinde karşılıklı güven, sevgi ve saygı doğmuştur. Heidegger 25.06.1921 tarihli mektubuna "Sayın Bay Profesör" diye başladığında Jaspers ona hemen şu yanıtı verir: "Umarım bana 'profesör' diye hitap etmeyi düşünmüyorsunuz. Kaldı ki epey zamandır 'felsefi' bir ilişkiyi sürdürüyoruz. Yoksa bana *bu kadar az* mı güveniyorsunuz?"[5] Heidegger Heidelberg'de Jaspers'e ilk uzun ziyaretinden sonra şu sözlerle kendini ifade eder: "23 Eylül'den beri artık benim dostum olduğunuz gerçeğiyle yaşıyorum. Bu, her şeyi sevginin içinde taşıyan bir inançtır."[6] 1920'li yılların başında Jasperslerin Heidelberg'deki evinde bir hafta kaldıktan sonra Heidegger izlenimlerini Karl Löwith'e şöyle aktarır: "Jaspers hakkında bu sefer daha sağlam bir izlenim edindim. Belli ki bir felsefe içgüdüsü var fakat tamamen biçare ve naif –temelli bir bilimsel eğitimi sadece psikiyatri ve psikolojide bulunuyor– ama bunlarda çok bağımsız; şimdi felsefeye doğru ciddi bir yönelimi var. Bunu başarabilir mi, bilmiyorum; fiziksel ve ruhsal olarak benim gibi kavramsal yoğunlaşma çalışması yapamadığını söyledi; yarım saat sonra yoruluyor ve gün boyu çalışamıyor."[7]

1920'li yıllardaki mektuplaşmadan anladığımız kadarıyla dostluk o kadar pekişmiştir ki, artık Heidegger Jaspers'ten borç para isteyebilmekte, çeşitli üniversitelere yaptığı başvurulara dair Jaspers'in görüşünü almakta ve o da her seferinde büyük bir itinayla Heidegger'in sorduğu soruları yanıtlamaktadır.[8] 24.04.1926 tarihinde Heidegger Karaorman Dağları-Todtnauberg'deki kulübesinden Jaspers'e şöyle yazar: "Gecenin geç bir saati –fırtına yükseklerde esiyor, kulübenin ahşabı gıcırdamakta; hayat ruhun önünde tertemiz, sade ve ulu bir şekilde duruyor. Böyle saatlerde burada olmanızı çok isterdim."[9] Veya Todtnauberg'den yazdığı

4. *A.g.e.*, s. 43.
5. *A.g.e.*, s. 22.
6. *A.g.e.*, s. 46.
7. M. Heidegger/K. Löwith, *Briefwechsel 1919-1973*, yay. haz. Alfred Denker, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2017, s. 64.
8. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*: Tokyo Üniversitesi, s. 48, Freiburg Üniversitesi, s. 90, Berlin Üniversitesi, s. 130; Nicolai Hartmann'a haleflik, s. 51; Marburg Üniversitesi'ndeki iktisat ordinaryüslüğü konusu, s. 87; Freiburg'daki asistanlık kadrosuna atanma konusu, s. 140.
9. *A.g.e.*, s. 63.

başka bir mektupta şu satırlar yer alır: "Sizi ve çalışmalarınızı düşünmeden geçirdiğim tek bir gün dahi yok ve birbirimizi bulmuş olduğumuz için çok memnunum."[10] Aynı şey Jaspers için de geçerlidir, çünkü kendisiyle açık ve içtenlikle konuşabildiği bir filozof meslektaş bulmuştur. Heidegger'e şöyle yazar: "Evime yine gelmekten hoşnut olduğunuz için büyük mutluluk duymaktayım. Çok güzeldi. Tekrarını ve birbirimize yakınlık ve farklılıkla açılmamızı, farklılığın yeniden yakınlaşma için kaynak oluşturmasını dilerim."[11]

Heidegger ve Jaspers, yirmili yılların Almanya'sındaki üniversitelerde okutulan "üniversite felsefesi"nden hoşnut olmayıp buna karşı bir dayanışma tavrı geliştirirler. O yıllarda felsefe bölümlerinde bilim olma iddiasıyla hâkim olan Yeni-Kantçılık ve Fenomenoloji akımlarının yenilenmesi iki genç filozofun da beslediği bir umuttur. "Profesörler felsefesi"[12] olarak okutulan akademik okul felsefesi onların gözünde hakiki felsefe değildi. Karl Jaspers tıp ve psikolojiden, yani bambaşka alanlardan geliyordu ve onun gözünde o yıllardaki en büyük filozof Max Weber'di. Heidegger ise, her ne kadar Rickert'in öğrencisi ve Husserl'in asistanı olsa da, hocalarının bilimsellik iddiasındaki felsefe anlayışından gittikçe uzaklaşıyordu. Daha Jaspers'e yazdığı ilk mektubunda kendisinin ve Jaspers'in "felsefenin yeniden canlanmasına çalıştıkları"nı[13] dile getiriyordu. İkisi arasındaki dayanışmayı ifade eden "mücadele birliği"[14] (*Kampfgemeinschaft*) sözünü ilk Heidegger kullanır. Jaspers bu ifadeyi kabul eder[15] ve her ikisi de bunu 1924'e kadar sık sık kullanır. Jaspers büyük bir coşkuyla eleştirel bir dergiyi birlikte yayımlama fikrini ele alır: "Çağın Felsefesi. Martin Heidegger ve Karl Jaspers Tarafından Eleştirel Defterler. Bunlara *sadece* ikimiz

10. *A.g.e.*, s. 67.
11. *A.g.e.*, s. 95.
12. "Profesörler felsefesi" terimini Jaspers savaştan sonraki yıllarda da kullanır. Örneğin 6.3.1948 tarihinde Hans-Georg Gadamer'e yazdığı mektubunda Alman üniversitelerindeki felsefenin durumundan şikâyet eder ve şunu belirtir: "Alman profesörler felsefesi bugünkü haliyle sona erdiğinde Alman ruhunun tabutuna çakılacak çivilerden biri olsa gerek" (Karl Jaspers, *Korrespondenzen. Philosophie*, yay. haz. Dominic Kaegi ve Reiner Wiehl, Wallstein, Göttingen, 2016, s. 338).
13. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 15.
14. *A.g.e.*, s. 29.
15. *A.g.e.*, s. 30, 32.

yazarız... Zamanın *gerçek* felsefesini, felsefi ve felsefeye karşı olan tavırları dile getiririz; felsefe profesörlerinin her biri arka arkaya ele alınır... Kötü bir dil kullanmayız ama müzakereler acımasız yapılır."[16]

Birlikte eleştirel bir felsefe dergisi çıkarma fikri gerçekleşmez. Lakin bugünden o döneme, yani otuzlu yıllara geriye dönüp baktığımızda Jaspers ve Heidegger'in eserleri sayesinde felsefenin pekâlâ canlandığını ve yeni bir felsefe akımının başladığını söyleyebiliriz. Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ı 1927'de, Jaspers'in *Felsefe*'si 1932'de yayımlandı. Felsefe tarihçileri bu iki düşünürü de çok zaman "Varoluş Felsefesi" denilen akıma dahil etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu adlandırmayı Jaspers başlangıçta kabul eder fakat Heidegger hiçbir zaman kendini bu akımın içinde görmek istemez.[17]

Akademik üniversite felsefesine karşı oluşturulan mücadele birliği yirmili yılların sonuna doğru kendine yeni bir hedef koyar: "Alman Üniversitesi"ni yenilemek. Jaspers *Üniversite İdesi* adlı eserinin ilk halini daha 1923'te yayımlamıştır. Hem Jaspers hem de Heidegger'in kafasındaki üniversite fikri, seçkinci ve aristokrat bir üniversiteydi. 24.05.1930'da Jaspers meslektaşına şöyle yazar: "Kısa süre önce konuşmuş olduğumuz aristokrat üniversiteyi oluşturma planı şimdilik ütopik. Lakin ondan tamamen vazgeçmek zorunda değiliz. Eğer Reich gerçekten bir 'Reich Üniversitesi' kurmak istiyorsa bu bir fırsat *olabilir*."[18]

Nasyonal Sosyalistlerin 1933'te iktidarı ele geçirmesiyle birlikteyse yepyeni bir durum ortaya çıkar. Husserl'in Felsefe Kürsüsünde halefi olan Heidegger Freiburg Üniversitesi'ne rektör seçilir. 27.05.1933 tarihindeki devir teslim töreninde "Alman Üniversitesinin Kendini Hâkim Kılması" başlıklı ünlü rektörlük konuşmasını yapar. Heidegger gibi Jaspers'in de üniversite reformuyla ilgili beslemekte olduğu ümitleri vardır. Heidegger

16. *A.g.e.*, s. 35 vd.
17. "Varoluş" teriminin Heidegger ve Jaspers için önemini ilk vurgulayan felsefeci Fritz Heinemann'dır. Bkz. *Neue Wege der Philosophie. Geist-Leben-Existenz. Eine Einführung in die Philosophie der Gegenwart*, Quelle & Meyer, Leipzig, 1929, s. XX.
18. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 135 vd; bkz. Hans Saner, "'Theses' on the Question of University Rejuvenation (1933). A Critical Comparison with Heidegger's 'Rectorial Address'", *Karl Jaspers*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 139-52.

Alman üniversite öğrencilerinin Alman milletiyle bütünleşmesi gerektiğini savunurken, Jaspers onların özgür bir şekilde kendilerini gerçekleştirmelerini istemektedir. Heidegger Alman üniversitelerinde "Führer İlkesi"ni kabul ederken, Jaspers aristokratik üniversite ilkesine sadık kalır. Bu görüş ayrılıklarına rağmen Jaspers ümidini yitirmediğini, Heidegger'in kendisine gönderdiği rektörlük konuşmasına cevaben yazdığı mektubunda şöyle dile getirir: "Bu yılın başında sizinle yaptığım görüşmelerden sonra felsefi düşüncelerinize olan güvenim... zamanın ruhuna uygun bu konuşmanızın özellikleriyle sarsılmaz..."[19] Bu ümitle Jaspers "Yüksek Okulların Yenilenmesi Hakkında Tezler" başlıklı yazısını, Karlsruhe'deki Eğitim Bakanlığına verilmesi beklentisiyle Heidegger'e gönderir.[20] Bu da, Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirdikten sonra Jaspers'in de daha bir süre üniversite reformuna dair ümidini koruduğunu ve Heidegger'in Nasyonal Sosyalist Parti'ye yakınlığından ötürü yaptığı önerilerin kabul göreceğine inandığını gösterir. Oysa Heidegger'in Hitler rejimiyle yaptığı işbirliği büyük bir hayal kırıklığına sebep olacaktır.

Dostluğun getirdiği güven ve saygı ortamında iki düşünürün de üzerinde hemfikir olduğu en önemli proje, birbirlerinin ana eserleri, yani Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ı, Jaspers'in *Felsefe*'si üzerinde kamuoyu önünde karşılıklı eleştiride bulunma fikriydi. Lakin bu düşüncenin 1920'li yılların başına kadar uzanan bir tarihçesi vardır:

Karl Jaspers'in 1920'li yılların Almanya'sındaki felsefe dünyasında adını duyurmasını ve Heidelberg Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne atanmasını sağlayan eseri 1919 yılında yayımlanan *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* idi ve Martin Heidegger, dostu ve meslektaşı olan Jaspers'in bu eserini titizlikle irdeleyerek düşüncelerini Jaspers'e göndermişti. Karl Jaspers ise Heidegger'in iyi niyetle yapmış olduğu eleştiriye ne bir yanıt vermiş ne de eserin ikinci baskısında herhangi bir değişiklik yapmıştı. Jaspers'in bu

19. *A.g.e.*, s. 155.

20. Bernd Weidmann, "'Liebender Kampf' und 'deutsche Universitaet'. Die gescheiterte Freundschaft zwischen Karl Jaspers und Martin Heidegger", *Prekaere Freundschaften*, yay. haz. Thomas Jung ve Stefan Müller-Doohm, Wilhelm Fink, Münih, 2011, (s. 121-43), s. 138.

duyarsızlığının Heidegger üzerinde olumsuz bir etki yaptığını düşünmek yanlış olmaz.[21]

Jaspers 1922'de yayımladığı *Strindberg ve van Gogh* adlı eserini Heidegger'e gönderir ve Heidegger buna uzunca bir mektup ile yanıt verir.[22] Fakat Jaspers buna da bir tepki vermediği gibi, 1923 yılında çıkan *Üniversite İdesi*'ni de Heidegger'e gönderir. Heidegger, Jaspers'in *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* ile *Strindberg ve van Gogh* adlı eserlerine yazdığı eleştirilere dair hiçbir geri bildirim almadığı için olsa gerek, *Üniversite İdesi* hakkında bir fikir beyan etmez. Sadece şunları yazar: "Sizin 'Üniversite İdesi'ni tekrar okudum. Zamanı gelince onunla 'dayanışma' içinde olduğumu bildireceğim. Ama henüz o kadar ilerleyemedim."[23] Yine de Heidegger bu kitabı Akademi Derneği'ne tavsiye eder ve bir akşam toplantısında okunmasını önerir.[24] Jaspers 1977'de yayımlanan *Felsefi Otobiyografi*'sinin "Heidegger" bölümünde, bu eser bağlamında yaşanan şu olayı anlatır: "Bana Freiburg'dan anlatılanlara göre Heidegger bu kitabın, bugünkü tüm önemsizlikler içindeki en önemsiz şey olduğunu söylemiş. Bir sonraki ziyaretinde bu duyumumu ona anlattım. Ona ilişkimizin karşılıklı açıklık içinde geçmesi gereken bir ilişki olduğuna dair fikrimi söyledim. Böyle bir yargıda bulunmasını kesinlikle yasaklayamayacağımı ama daha doğru olanın, bunu başkalarına söylemeden önce birbirimize söylememiz gerektiğini dile getirdim. Heidegger kesin bir dille böyle bir şey söylemediğini ifade etti. Bunun üzerine şöyle dedim: 'O halde böyle bir konu yoktur ve kapanmıştır.'"[25] Oysa Heidegger'in Jaspers'e karşı bu konuda dürüst davranmadığının kanıtı, onun 30.7.1923 tarihinde Jaspers'in bu yazısı hakkında Karl Löwith'e yazdığı mektuptur: "... 'Varoluşsal bir mutlakçılık' aracılığıyla relativizme karşı kendini koruyor fakat her türlü olumlu 'refleksiyon'un enerjisinden yoksun olarak."[26] Heidegger 1.10.1923 tarihli mektubunda da bu kitapçığı "neredeyse *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'nden geriye gidiş" olarak niteler.[27]

21. Bu konunun ayrıntıları için bkz. s. 138-42.
22. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 26 vd.
23. *A.g.e.*, s. 46 vd.
24. *A.g.e.*, s. 57 vd.
25. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, Piper, Münih, 1977, s. 97.
26. M. Heidegger/K.Löwith, *a.g.e.*, s. 99.
27. *A.g.e.*, s. 106.

Jaspers'in, Heidegger'in yaptığı eleştirilere hiçbir tepki göstermediğine paralel olarak onun yayınlarına karşı da ilgisiz kaldığını görmekteyiz. Daha *Varlık ve Zaman* basılmadan Heidegger'in ona bir elyazması verdiğini biliyoruz. 1927'de Heidegger'in bu temel eseri yayımlanır. Jaspers şöyle yazar: "Kitabınız üzerinde hâlâ *çalışmamış* olmamı hiç doğru bulmuyorum... Bunun için uygun zaman tabii ki zorlama yapmadan gelecektir. Bu sizi hayal kırıklığına uğratıyor olsa da lütfen sabırlı olunuz."[28] Oysa o uygun zaman hiç gelmez. Bir sonraki yıl Jaspers'in verdiği Hegel konulu bir seminere katılan Hans Jonas *Varlık ve Zaman* üzerine bir sunum yaptığında Jaspers Heidegger'e şu satırları yazar: "Kitabınızla ilgili olarak yaptığım eleştiri oldukça yüzeyseldi."[29] Heidegger'in bu baş eserine Jaspers ilgi duymuyordu. Otobiyografisinde *Varlık ve Zaman* ile ilgili olarak şu satırlar yer alır: "Bu eser güçlü irdelemenin parlaklığına rağmen, benim felsefe olarak arzuladığım şey açısından verimsiz görünüyordu. Benimle dostluk bağı olan bu adamın başarısından memnuniyet duyuyordum ancak okurken zevk almıyor ve duraksıyordum, çünkü içeriği, üslûbu ve düşünce tarzı bana hitap etmiyordu. Bu kitapla hesaplaşmaya ve ona karşı düşünmeye kendimi mecbur hissetmiyordum. Heidegger ile yaptığım sohbetlerle karşılaştırdığımda bu kitap beni kendine çekmiyordu. Heidegger hayal kırıklığına uğramış olmalıydı. Bir büyüğü olarak ve kendi felsefe araştırmalarımın ortasında bulunurken, onun bu eserini ayrıntılı bir şekilde okumamış ve eleştirmemiştim; oysa o, gençken kendi felsefi düşüncesinin dışına çıkarak benim *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* adlı kitabım hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmıştı. Benim daha sonraki yayınlarıma gerçek anlamda ilgi göstermemesini bu nedenle anlayışla karşılamak gerekir."[30]

Jaspers bu ilgisizliğinin Heidegger'i rahatsız ettiğinin farkındaydı. Buna rağmen Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'dan sonra gönderdiği iki yayına da aynı şekilde kayıtsız kaldı. Heidegger'in,

28. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 81.

29. *A.g.e.*, s. 102; Hans Jonas'ın sunumuyla ilgili olarak Jaspers'in düştüğü not için bkz. Karl Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, Piper, Münih, 1978, s. 26 vd.

30. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 98 vd; Jaspers'in 1954/55 yıllarında düştüğü not: "*Varlık ve Zaman*'ı okumayı sevemedim çünkü bana hitap etmiyordu –bugüne dek sadece çok az bir kısmını okudum" (K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 142).

Husserl'in doğum günü armağan kitabı için yazmış olduğu "Temelin Özünü Sürdürmesi Hakkında" yazısına Jaspers teşekkür etti fakat onu okuyamadı, "çünkü senenin başından beri gayet iyi çalışıyorum ve başka hiçbir şeyle oyalanmak istemiyorum."[31] Heidegger'in gönderdiği *Kant ve Metafizik Problemi* kitabında da durum pek farklı değildi.

1931 yılının Aralık ayında Karl Jaspers'in temel eseri olan *Felsefe* üç cilt halinde yayımlanır. Heidegger dostunu şu sözlerle kutlar: "Asıl kalıcı olan şu ki, bugün sizin bu eserinizle felsefede nihayet *gerekli* ve *tam* bir eser bulunmaktadır. Bir muzafferin açık, kararlı tavrından hareketle ve varoluşsal deneyimin zenginliğinden çıkarak konuşuyorsunuz."[32] Jaspers bu mektuba 24.12.1931'de yanıt verir ve kendini hiç de "muzaffer" hissetmediğini yazar.[33] Ama şimdi, artık her iki filozofun da ana eserleri yayımlanmış olduğuna göre, Jaspers aynı mektupta "felsefi hesaplaşma" fikrini yeniden gündeme getirir: "Ben sizin *Varlık ve Zaman*'ı, siz de benim kitabımı öyle bir irdelemeliyiz ki, yıkılmış olanın, yani [felsefenin] nüvesi, bizim 'daha önceden hemfikir olduğumuz haliyle' bu sayede yeniden parıldamaya başlayabilsin."[34]

Heidegger'in bu öneriye açık seçik bir yanıtı –en azından mektup olarak– yoktur. Lakin mektuplaşmada Heidegger'in buna hazırlandığına dair bazı işaretler bulunmaktadır, örneğin 01.07.1935'te şöyle yazar: "Çalışma masamda 'Jaspers' başlıklı bir dosya duruyor. Ara sıra içine bir kâğıt giriyor; yazmaya başlanmış mektuplar da var; *Felsefe*'nin üçüncü cildini anlamak için yapılan hesaplaşmanın ilk denemeleri. Ama daha doğru dürüst pek bir şey yok."[35] 16.05.1936'daysa şöyle yazar: "Masamın üstündeki 'Jaspers' zarfı boyuna 'kalınlaşıyor'."[36] Bu satırlardan anlaşılan o

31. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 121.
32. *A.g.e.*, s. 143; oysa Heidegger bu mektuptan iki hafta önce Löwith'e *Felsefe* ile ilgili olarak şunları yazmıştı: "Büyük eserini henüz görmedim ve kısa zamanda da okuyamayacağım. Beni pek ilgilendirmiyor da. Şu Hıristiyan dünya görüşüne dönüşü bana çok ters; üçe bölünmeyi Kant'ın sisteminin değiştirilmesinden başka türlü anlamam mümkün değil. Greklere giden verimli yolun önü bir kez daha kesilmiş. Benim yazılarımdaki asıl eğilim zaten hiçbir yerde anlaşılmamış, alınmamış ve 'Varoluş Felsefesi' etiketiyle etkisiz kılınmış" (M. Heidegger/K. Löwith, *a.g.e.*, s. 183).
33. *A.g.e.*, s. 146.
34. *Ibid.*
35. *A.g.e.*, s. 157.
36. *Ibid.*

ki, Heidegger de Jaspers ile kamuoyu önünde felsefi bir tartışmaya hazırlanmaktaydı.

Jaspers'in yaptığı felsefi diyalog önerisi ancak onun felsefesindeki iletişim kavramının ağırlığı bilinirse doğru anlaşılır. Jaspers kendi önerisini de bir polemik olarak değil, "iletişimsel bir eleştiri" olarak anlamaktadır.[37] *Felsefe*'nin ikinci cildinde iletişim konusu kapsamlı bir bölümde ele alınmaktadır.[38] Bu kavram Jaspers'in hem "varoluş felsefesi" hem de "siyaset felsefesi" için büyük öneme sahiptir. Jaspers'in felsefesinde iletişimin rolünü Heidegger doğru anlamıştı. Savaştan sonra kaleme aldığı bir mektubunda Jaspers'e şöyle yazmaktadır: "Sizin *Felsefeye Giriş* adlı eserinizde açık seçik olarak iletişimin gerçekleşip gerçekleşmemesinin düşünmeyi *nasıl yönlendirdiğ*ini şimdi tam olarak görüyorum... Aslında felsefenizin tüm sistematiğini, kuruluş ve gelişimini iletişime dair temel tecrübeden *çıkarak* kurgulamayı deneseydiniz daha iyi olmaz mıydı?"[39]

Karl Jaspers'in savaştan sonra kamuoyu önüne çıkmasının nedeni iletişim kavramına verdiği önemle açıklanabilir. Jaspers için iletişim, hakikatin kendini gösterebileceği bir tecrübe alanıdır; böyle bir diyaloğu sürdüren tarafların varoluş imkânı kendine gelebilir. Bu olanak Jaspers'in eşi Gertrud ile onun erkek kardeşi Ernst Mayer ile, daha sonraki yıllarda da Hannah Arendt ile yaşanmıştır. Jaspers ile Heidegger arasındaki ilişkiyi Jaspers'in teknik terimi olan "sevgi mücadelesi" olarak adlandırmanın ne kadar doğru olduğu tartışılır.[40] Jaspers çok sık Nietzsche'nin şu sözünü kullanır: "Hakikat iki kişiyle başlar."[41] Felsefi hesaplaşma bağlamında Nietzsche'nin "saygı duyduğuma saldırırım" sözü de Jaspers tarafından sıklıkla kullanılır.[42]

37. Richard Wisser, "Zum Briefwechsel Martin Heidegger-Karl Jaspers. Jaspers' Vision einer 'kommunikativen Kritik'", *Karl Jaspers – Philosophie und Politik*, yay. haz. Reiner Wiehl ve Dominic Kaegi, Karl Winter, Heidelberg, 1999, s. 120, 121, 130.

38. Karl Jaspers, *Philosophie*, Cilt 2, *Existenzerhellung*, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973, s. 50-117.

39. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 204; Jaspers'in buna yorumu için bkz. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 87 vd.

40. Bernd Weidmann, s. 122.

41. Friedrich Nietzsche, "Die fröhliche Wissenschaft", *Werke in drei Baenden*, yay. haz. Karl Schlechta, Hanser, Cilt 2, Münih, 7. Basım, 1973, s. 7-274 (s. 158).

42. Friedrich Nietzsche, "Ecce Homo. Warum ich so weise bin", *Werke in drei Ba-*

Savaş sonrasındaki mektupların tonu farklı olmakla birlikte felsefi hesaplaşma fikri güncelliğini korumaktadır.[43] Heidegger 10.12.1949'da Jaspers'e şöyle yazar: "Eminim ki, siz de bir zamanlar karşılıklı olarak kamuoyu önünde felsefi bir hesaplaşma yapmayı planladığımızı hatırlıyorsunuzdur. Bugün böyle bir şey her zamankinden daha büyük sansasyon yaratırdı ve sadece pek az kişi meseleyi kavrayabilirdi. Belki önemli olan da sayıları bu az olanlardır."[44]

Jaspers savaştan sonra Heidegger'in kamuoyu önünde görünmekten kaçındığını biliyordu ve kamusal alanda açık bir felsefi tartışmanın olamayacağının farkındaydı. Bunun üzerine yeni bir öneri olarak "felsefi mektuplaşma" fikrini ortaya attı.[45] "Felsefi düşünen insanların birbirleriyle içerikli olarak konuşup konuşamayacakları sorusuna bir yanıt olurdu... Biz bunu kanıtlayabilmeliydik. –Bu plan üzerine düşünebiliriz belki."[46] Bu öneriye Heidegger şöyle yanıt verdi: "Armağan olarak gelen anlardaki mektuplarla yapılacak bir tartışma öneriniz yegâne mümkün olan şey."[47] Lakin bu plan da gerçekleşmedi ve 03.04.1953 tarihinde Jaspers tarafından tek taraflı olarak "ertelendi".[48]

Jaspers-Heidegger ilişkisindeki en önemli konulardan biri, Nasyonal Sosyalizm döneminde yaşananlardır. 10 yıldan fazla bir süredir "mücadele birliği" yaptığı dostu ve meslektaşı Heidegger'in Nasyonal Sosyalist ideolojiden sadece etkilenmekle kalmayıp, kendini onunla özdeşleştirmesi, Karl Jaspers için anlaşılır gibi değildi. Jaspers 1977'de, yani her iki düşünür de öldükten sonra yayımlanan *Felsefi Otobiyografi*'sinin "Heidegger" bölümünde[49]

---

enden, yay. haz. Karl Schlechta, Hanser, Cilt 2, Münih, 7. Basım, 1973, s. 1063-160 (s. 1079).

43. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 115 vd.

44. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 193.

45. *A.g.e.*, s. 194.

46. *A.g.e.*, s. 195.

47. *A.g.e.*, s. 202.

48. *A.g.e.*, s. 214.

49. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 92-111. Jaspers'in bu otobiyografik yazıları aslında 1957 yılında Paul Arthur Schilpp tarafından hazırlanan *Library of Living Philosophers* (*The Philosophy of Karl Jaspers*, Tudor, New York, 1957) için düşünülmüş ve yazılmıştı. Fakat o yıllarda Heidegger de daha hayatta olduğu için Jaspers onunla ilgili bölümün yayımlanmasını uygun görmedi. "Heidegger" bölümü

onun Heidelberg'e yaptığı son ziyaret esnasında yaşanan bir sahneyi şöyle anlatır: "1933 Mart ayının sonunda Heidegger son kez uzun sürecek bir ziyaret için bize gelmişti. Mart ayında yapılan seçimlerde Nasyonal Sosyalistlerin zafer kazanmış olmasına rağmen biz eskisi gibi sohbet ediyorduk... Heidegger planlanandan daha erken dönmeye karar verdi. Nasyonal Sosyalist gerçekliğin hızlı gelişimini kastederek 'devreye girmek zorundayız' dedi. Ben şaşırdım ve bir şey sormadım."[50] Bu sözleriyle Heidegger Nasyonal Sosyalist harekete dahil olmak gerektiğini kastediyordu.

Martin Heidegger gerçekten de Nasyonal Sosyalist hareketin yarattığı coşkulu sarhoşluğa kapılmıştı. 03.04.1933 tarihinde Jaspers'e şu satırları yazdı: "Pek çok şey karanlık ve şüpheli görünüyor olsa da, yepyeni bir gerçekliğin içine doğru büyümekte olduğumuzu ve bir dönemin yaşlandığını hissediyorum."[51] Jaspers buna şöyle yanıt verdi: "Yaşamakta olduğumuz dönem sizi heyecanlandırıyor –beni de. Aslında onun içinde ne olduğu görülmeli."[52]

Heidegger 21 Nisan 1933'te Freiburg Üniversitesi'ne rektör seçilir ve bir hafta sonra da Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne (NSDAP) resmen üye olur. Bir yıl süren rektörlüğü sırasında bir konferans vermek üzere Heidelberg'e geldiğinde yine Jasperslerde kalır. "Heidegger'i selamlamak için yukarıdaki odasına çıktım; 'Aynı 1914'teki gibi' dedim ve 'yine o aldatıcı kitlesel sarhoşluk' diye ekleyecektim ki, daha ilk sözlerimden sonra bu durumdan memnuniyet duyarak gülümseyen Heidegger'i görünce lafım ağzımda kaldı. Bu radikal değişiklik beni olağanüstü sarstı. Başka hiç kimseyle böyle bir şey yaşamamıştım. Heidegger'in bunu hiç fark etmiyor görünmesiyse daha da sinir bozucuydu."[53]

Karl Jaspers'in gözünde Heidegger başlangıçta bir antisemit değildi[54] fakat tutkulu bir parti üyesiydi. Jaspers *Heidegger Üzerine Notlar*'da bu konuya dair pek çok noktaya değinir. Onun Hitler'e bu denli angaje olduğuna bir türlü inanmak istemez. Eski dostunun bu davranışını savaştan sonra 19.03.1950 tarihli mektubunda şöyle

1977'deki *Felsefi Otobiyografi*'de Almanca olarak ilk kez yayımlandı.
50. *A.g.e.*, s. 100.
51. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 152.
52. *A.g.e.*, s. 153.
53. K. Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 101 vd.
54. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 294 (30.10.66 tarihli not).

betimler: "Ara sıra düşündüğüm bir şeyi söylersem benim kusuruma bakmayın: Siz Nasyonal Sosyalist görüntülerin karşısında hayal kuran, ne yaptığını bilmeyen ve nasıl bir işe giriştiğini unutan bir çocuk gibiydiniz; her şeyin gerçeklikten farklı göründüğü ama hemen akabinde bir yıkıntının karşısında kendine gelen ve sürüklenip giden bir çocuk."[55] Heidegger şöyle yanıtlar: "Hayal kuran çocuk benzetmeniz tamamen doğru."[56] Rektörlüğü nasıl devralmak zorunda olduğunu Jaspers'e ayrıntılı olarak anlatır ve ekler: "Hayal kuruyor ve aslında sadece zihnimde canlandırdığım 'üniversite'yi düşünüyordum. Fakat aynı zamanda sahip olduğum makamın işleyişine, etkilenmelere, iktidar mücadelesine, bölünmelere sürüklenerek kayboldum ve eşimin dediği gibi kısa bir süre için de olsa 'iktidar sarhoşluğu'na kapıldım. 1933'ün Noelinden itibaren her şeyi daha net bir şekilde görmeye başladım ve Şubat ayında protesto ederek görevden ayrıldım; görevi devredeceğim halefimin devir teslim törenine katılmayı da reddettim... Burada anlattıklarım hiçbir şeyi affettirmez; bunlar yalnızca yıllar geçtikçe ve kötülük ortaya çıkmaya başladığında onunla doğrudan veya dolaylı olarak birlikte olmanın verdiği utancın da arttığını açıklayabilir."[57]

Heidegger'in Nasyonal Sosyalizmden umut besleyerek düştüğü hata Jaspers'te derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı; hatasını itiraf ettiğini içeren en uzun mektubu buydu. Buna benzer başka bir mektubunda da "utandığını"[58] itiraf ediyordu. Bu satırları Jaspers bir suçun itirafı olarak anlamakla birlikte yeterli bulmuyordu. Yeterli bulmamasının iki nedeni vardı: İlki, Heidegger'in kendisinin bu itirafı yapmış olmayı düşünememesi ve bunu Hannah Arendt'in girişimiyle yapmış olmasıydı; çünkü Arendt 1950 yılında Avrupa'ya yaptığı ilk seyahatinde önce Basel'de Jaspers'i, sonra da Freiburg'da Heidegger'i ziyaret etmiş ve onun suskunluğundan ötürü Jaspers'in rahatsızlık duyduğunu kendisine iletmişti. İkincisiyse, bu itirafın kamuoyu önünde yapılmamasıydı. Jaspers'in beklentisi, Heidegger'in savaştan sonra kamuoyu önünde bir

55. *A.g.e.*, s. 198; krş. Karl Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 183.
56. *A.g.e.*, s. 200.
57. *A.g.e.*, s. 200 vd.
58. *A.g.e.*, s. 196.

açıklama yapması ve özür dilemesiydi. O ise suskun kalmayı tercih etti. "1945'te sizin tarafınızdan yapılacak bir açıklamanın beklentisi içindeydim. Bekledim. Benim tarafımdan bir girişimde bulunulmasının o sırada mümkün olan her şeyi berbat edebileceğini düşündüm. 1945 Sonbaharında benim çıkardığım *Değişim*'in ilk sayısını size gönderdim. Belki de bana dile getiremeyeceğiniz şeyleri *Değişim*'de yazdıklarım ve kamuoyuna yaptığım ilk açıklamaları vesile olarak alırsınız diye düşündüm."[59]

Gerek çıkarmaya başladığı *Değişim* (*Wandlung*) dergisi gerekse Heidelberg Üniversitesi'nin yeniden açılmasıyla birlikte verdiği ilk ders olan *Suçluluk Sorunu* ile Karl Jaspers savaş sonrasında Alman kamuoyundaki en önemli fikir önderlerinden biriydi. 1948'den itibaren İsviçre'nin Basel kentinde yaşayan Jaspers ömrünün sonuna kadar Federal Almanya'nın siyasal sorunlarıyla ilgilendi ve sürekli olarak gazetelere verdiği açıklamalar, yazdığı yazılar ve kitaplarıyla hep güncel kaldı. Gerek savaş öncesi ve gerek savaştan sonra olanlar Karl Jaspers'in bir filozof olarak kamusal alanda sık sık görüşlerini bildirmesini gerektiriyordu. 03.04.1953 tarihinde Heidegger'e şöyle yazıyordu: "Felsefe ile siyaset, Platon ve Kant'tan bu yana birbirinden ayrılamaz."[60] Heidegger'in kamuoyu önünde suskun kalması, Jaspers'i bir kez daha büyük hayal kırıklığına uğrattı. 12 yıl aradan sonra kaleme aldığı 01.03.1948 tarihli mektubuna "anlaşılamaz olan"ı[61] Heidegger'in açıklamasını beklediğini yazdı ama mektubu göndermedi. 1966 yılında aynı mektuba bir ek not yazdığını görüyoruz: "Bu mektubu neden göndermediğimi artık hatırlamıyorum. Ancak bir *tahmin*de bulunabilirim: Bunda Heidegger'in siyasal tavrını ve hatasını *kamuoyu* önünde hiçbir zaman dile getirmemesi etkili oldu. Kamusallık önemliydi çünkü Heidegger 1933'te konuşmalarıyla ve yazılarıyla kamusal alandaydı. 1945'ten sonra bundan kaçınmasıysa nesnel olarak ve insanın dayanabileceği bir şey değildi."[62] Heidegger'den kamuoyu önünde bir açıklama ya da özür hiçbir zaman gelmedi. Jaspers'in kamusal

59. *A.g.e.*, s. 169; *Wandlung* (*Değişim*), Karl Jaspers, Werner Krauss ve Alfred Weber'in katkılarıyla Dolf Sternberger tarafından yayıma hazırlanan ve 1945-1949 yılları arasında yayımlanan bir dergidir.
60. *A.g.e.*, s. 213.
61. *A.g.e.*, s. 166.
62. *A.g.e.*, s. 268 vd.

şeffaflığa ne denli önem verdiğini, onun Heidegger'in 70. doğum günü vesilesiyle yazdığı şu satırlarda görmekteyiz: "1933'ten bu yana aramızda bir çöl oluştu ve bu çöl sonradan olan bitenlerle ve konuşulanlarla daha da geçilemez görünüyor. Önce kamuya mâl olan konuya bir açıklık getirmedikçe, hissiyatım odur ki, kişisel olarak buluşmak pek anlamlı olmaz. Felsefenin kendisi dile gelmeliydi."[63]

Hem otobiyografisi hem de Heidegger hakkında tuttuğu notlar, Jaspers'in daha dostluğun en iyi olduğu zamanlarında bile Heidegger'e bir güvensizlik duyduğunu göstermektedir. Örneğin Heidegger'in *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'ne yazmış olduğu eleştiri metnini Heinrich Rickert'e niçin gönderdiğine bir anlam veremez;[64] Heidegger'in mektuplarında Husserl hakkında yazdığı olumsuz satırları bilen Jaspers, onun Husserl'in doğum gününde yaptığı övgü dolu konuşmayı da anlamakta güçlük çeker;[65] Heidegger'in, Jaspers'in *Üniversite İdesi* yazısına dair Karl Löwith'e sarf ettiği sözler ve bunun gibi "Jaspers ile ben mücadele yoldaşı olamayız"[66] şeklindeki aktarımlar Jaspers'in moralini bozar. Jaspers için Heidegger'le ilgili en önemli tecrübelerden biri, onun Eduard Baumgarten hakkında 1933 yılında Göttingen'deki öğretim elemanları birliğine yazdığı referans mektubudur.[67]

Gerek "profesörler felsefesi"ne karşı gerekse felsefenin geleceğine dair sürdürülen "mücadele birliği" konusundaki sözlü ifadelere rağmen, her iki filozofun arasındaki derin uçurum en geç ana eserlerinin yayımlanmasından sonra kendini göstermiştir. Jaspers *Felsefi Otobiyografi*'sine şunları yazar: "Aksine ikimizin eserlerinin yayımlanmasıyla, gizli kalmış olan yabancılık ortaya çıktı."[68] Jaspers'in gözünde *Varlık ve Zaman* "bir bilgiler toplamı" idi.[69] *Varlık ve Zaman*'ın daha ilk yayımlanmasından itibaren bir-

63. *A.g.e.*, s. 216.
64. *A.g.e.*, s. 21.
65. *A.g.e.*, s. 125, 251 vd.
66. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 97.
67. Bu konu Jaspers'in, Freiburg Üniversitesi'ni Nazilerden Arındırma Komisyonu'na Heidegger hakkında yazdığı 22 Aralık 1945 tarihli ilk mektupta dile getirilir. Bkz. s. 132-5.
68. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 99.
69. *A.g.e.*, s. 99.

birlerinin düşünceleri arasındaki farklar bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştı. Heidegger'in üslûbu, kullandığı terimler ve düşünceleri Jaspers'e gittikçe daha anlaşılmaz gelecek ve sonraki yıllarda Jaspers bu esere dair edindiği izlenimini daha sert sözlerle ifade edecektir. Kişi olarak Heidegger'den koptukça onun düşüncelerinden de uzaklaşacaktır. Heidegger'in 1930'lardan itibaren geliştirdiği Varlık Tarihi ve Olagelme düşünceleri Karl Jaspers için anlaşılması mümkün olmayan fikirlerdi. Çıkış noktası varoluşsal iletişim olan Jaspers'in, Heidegger'in düşüncelerinin kaynağını anlaması mümkün değildi.[70]

Jaspers'in savaştan sonra tuttuğu notlarda dikkat çeken bir konu, Heidegger'in düşüncelerini gittikçe daha çok "güç", "kudret", "kudret isteği", "kudret iddiası" gibi sözlerle bir araya getirmesidir.[71] Onu "yıkıcı bir güç",[72] "bir gücün temsilcisi"[73] ve güvenilmez olarak görmektedir. Metnin pek çok yerinde kendi düşüncesini Heidegger ile karşılaştırırken[74] "manevi güçler"den[75] veya "güçler mücadelesi"nden[76] söz etmektedir. Kendi felsefesinin temelini her tek insanın varoluş imkânının gerçekleşmesinde gören Jaspers, Heidegger'in Varlık ya da Olagelme düşüncesini karanlık ve anlaşılmaz bulmaktadır.

Yukarıda sözü edilen 08.04.1950 tarihli mektubunda Heidegger şöyle yazar: "Her şeye rağmen sevgili Jaspers, ölüme ve gözyaşlarına, acılara ve dehşete, sıkıntı ve ıstıraba, topraksızlık ve sürgüne rağmen, *bu yurtsuzluk içinde* hiçbir şey olmuyor değil; bunların içinde *bir geliş gizleniyor*; bizler onun en uzaktaki işaretlerinin tecrübesini belki de hafif bir esintide edinebiliriz ve onları yakalayabilmeliyiz ki, bir gelecek için koruma altına alabilelim..."[77] Jaspers'in yanıtı: "Bunu okuduğumda korkum daha

70. Jaspers'in Heidegger'in felsefi düşüncesine karşı yaptığı özet halindeki bir eleştiri için bkz. Karl Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 137 vd.
71. *A.g.e.*, s. 75, 77, 90, 124, 126, 131, 147, 152, 165, 169, 186 vd, 213 vd, 238, 242, 294.
72. *A.g.e.*, s. 182.
73. *A.g.e.*, s. 169.
74. Karl Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 54, 72, 86, 103, 139 vd, 142 vd, 180, 194 vd, 204 vd, 209 vd, 217.
75. *A.g.e.*, 234.
76. *A.g.e.*, s. 241; krş. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 106 vd.
77. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 203.

da arttı. Düşünme yetimin bana izin verdiği kadarıyla bu katıksız bir hayalperestliktir; bizi yarım yüzyıl boyunca kandıran ve hepsi 'kendi devrinde' ortaya çıkan hayalperestlikler dizisinden biri. Siz gizli kalmış bilgilerden, duyular ötesini gösteren bir peygamber olarak veya gerçeklikten uzaklaştıran, birtakım fiksiyonlarla mümkün olanı ihmal eden bir filozof olarak mı ortaya çıkmayı düşünüyorsunuz?"[78] Jaspers'in bu dönemde yazdığı notlar arasında Heidegger'in düşüncesine dair "mistifikasyon",[79] "spekülatif mistik",[80] "felsefi spekülasyon",[81] "mistik huzur",[82] "büyüleyici cazibe",[83] "peygamberlik",[84] "sır dolu"[85] ve "büyü felsefesi"[86] gibi sıfatlar ve atıflar bulunmaktadır. Jaspers'in gerek kişisel tecrübeleri ("bana ihanet eden tek dost"[87]) gerekse Heidegger'in "anlaşılamaz" bir şekilde Nasyonal Sosyalizm ile işbirliği yapması, Jaspers'in en zor soruyu sormasına yol açar: Acaba bütün bunların, Heidegger'in felsefi düşüncesiyle bir ilgisi var mıdır?[88] "Eser olarak hakiki ama düşünenin gerçekliğindeki işlevleri sahte olan bir felsefe var mıdır? Düşünmenin pratikle ilgisi neredir? Heidegger aslında nedir ve ne yapmaktadır?"[89] Heidegger'in felsefesinin Nasyonal Sosyalizm ideolojisiyle ne ölçüde bağdaştığı, diğer bir şekilde sorulursa, Heidegger'in felsefi düşüncesinin bir diktatörlüğü onaylamak zorunda olup olmadığına dair şüpheler Heidegger literatüründe yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.[90] Özellikle *Kara Defterler*'in

78. *A.g.e.*, s. 210 vd.
79. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 216.
80. *A.g.e.*, s. 145.
81. *A.g.e.*, s. 127.
82. *A.g.e.*, s. 129.
83. *A.g.e.*, s. 56.
84. *A.g.e.*, s. 85.
85. *A.g.e.*, s. 47.
86. *A.g.e.*, s. 95.
87. *A.g.e.*, s. 92.
88. *A.g.e.*, s. 49, 218.
89. Karl Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 104.
90. Bu konu için bkz. Alexander Schwan, *Politische Philosophie im Denken Heideggers*, Westdeutscher, Opladen, 1965; Otto Pöggeler, *Philosophie und Politik bei Heidegger*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2. Basım, 1974, s. 15-70; Victor Farias, *Heidegger und der National-sozialismus*, Fransızcadan Almancaya çev. Klaus Laermann, Fischer, Frankfurt am Main, 1987; Bernd Martin, *Martin Heidegger und das 'Dritte Reich'*. Ein *Kompendium*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989; Peter Kemper, *Martin Heidegger – Faszination und Erschrecken. Die politische*

yayımlanmasından sonra eleştirel Heidegger yayınlarında bu konu daha sık gündeme gelmeye başlamıştır.[91]

Jaspers, Heidegger'in felsefi düşüncesindeki karanlık noktaları, savaş sonrasında onun derslerini dinleyecek gençler açısından sakıncalı buluyordu. Bu nedenle de Freiburg Üniversitesi'nde kurulan ve üniversiteyi Nazilerden temizlemekle görevlendirilen Arındırma Komisyonu'na verdiği 22 Aralık 1945 tarihli mektubunda Heidegger'in bir süre için üniversitede ders vermemesi gerektiğini yazdı.[92] Heidegger'in Freiburg Üniversitesi'ne geri dönmesi konusunda kararsız kalan Arındırma Komisyonu'na Karl Jaspers'ten bir referans istenmesine dair öneriyi yapan kişi bizzat

Dimension einer Philosophie, Campus, Frankfurt am Main/New York, 1990; Emmanuel Faye, "Der Nationalsozialismus in der Philosophie: Sein, Geschichtlichkeit, Technik und Vernichtung in Heideggers Werk", *Philosophie im Nationalsozialismus*, yay. haz. Hans Jörg Sandkühler, Felix Meiner, Hamburg, 2009, s. 133-56; Hugo Ott, "Martin Heidegger. Ein schwieriges Verhaeltnis zur Politik", *Heidegger. Technik-Ethik-Politik*, yay. haz. Reinhard Margreiter ve Karl Leidlmair, Königshausen & Neumann, 1991, s. 215-28; Holger Zaborowski, "*Eine Frage von Irre und Schuld?" Martin Heidegger und der Nationalsozialismus*, Fischer, Frankfurt am Main, 2010; Klaus Held, "Heidegger und das 'Politische'", *Heidegger und der Antisemitismus*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 257-68; Hermann Schmitz, "Heidegger und der Nationalsozialismus", *Heidegger und der Antisemitismus*, s. 326-41; Jacques Taminiaux, "Arendt'in Heidegger'in Politik Görüşüne Yönelik Yapısökümü", çev. Süheyla Korkmaz, *Doğumunun 100. Yılında Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2019, s. 17-55.

91. Özellikle *Kara Defterler*'in yayımlanmasından sonra eleştirel Heidegger literatüründe bu konu daha sık gündeme gelmeye başlamıştır. Bkz. Peter Trawny, *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014; Peter Trawny, "Antisemitismus und Geschichte. Zur Funktion des 'Weltjudentums' in Heideggers 'Geschichte des Seins'", *Heideggers Weg in die Moderne. Eine Verortung der "Schwarzen Hefte"*, yay. haz. Hans-Helmuth Gander ve Magnus Striet, Klostermann, Frankfurt am Main, 2017, s. 49-70; Rainer Marten, "Martin Heidegger – Zur Einheit seines Denkens", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Berlin, 2016, s. 43-58; Emmanuel Faye, "Kategorien oder Existenzialien. Von der Metaphysik zur Metapolitik", Fransızcadan Almancaya çev. Leonore Bazinek ve Ronald Voullié, *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, s. 100-21; Marion Heinz, "Seinsgeschichte und Metapolitik", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, s. 122-43; Klaus Held, "Heidegger und das 'Politische'", *Heidegger und der Antisemitismus*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 257-68.

92. Mektubun tamamını okumak için bkz. s. 132-5.

Martin Heidegger'di. Oysa mektup bu haliyle hem Heidegger'in ordinaryüs olarak emekli olmasına karşı çıkıyor hem de ders vermesini engelliyordu. Bu mektup Heidegger için büyük bir darbe ve hayal kırıklığı anlamına geliyordu. Mektubun teselli veren tarafıysa, çalışmalarını rahatlıkla sürdürmesi için bir maaş bağlanmasını önermesi ve bir süre sonra yeniden bir değerlendirme yapılmasını dile getirmesiydi. Nitekim Karl Jaspers 5 Haziran 1949 tarihli ikinci mektubunda artık Heidegger'in hem ders verebileceğini hem de tüm haklarıyla bir ordinaryüs olarak emekliye sevk edilmesi gerektiğini yazdı.[93]

Mektuplardan anladığımız kadarıyla Jaspers ve Heidegger felsefi bir tartışma ya da hesaplaşma yapma fikrini on yıllar boyunca korudular –bunun nasıl olacağını bilmeseler de... Hemen bütün mektuplarda bu konuda bir iradenin mevcut olduğunu görmekteyiz. Savaştan sonra kaleme aldığı ilk mektubunda Heidegger Jaspers'e olan bağının hiç zarar görmediğini dile getirir.[94] Jaspers'in bir konferans için Basel'e gideceğini öğrenen Heidegger 08.04.1950'de şöyle yazar: "Herhalde Freiburg'da kalmayı düşünmüyorsunuz. Ama eğer *düz* geçecekseniz, bana zamanını bildirin. Hiç olmazsa sizinle tokalaşmak için trene gelirim."[95]

İki filozof 1933'ten sonra birbirini bir daha hiç görmedi. Jaspers'in savaştan sonra 12.10.1942 ve 01.03.1948 tarihli iki mektup yazdığını fakat bunları göndermediğini biliyoruz. Savaş sonrasındaki mektuplaşmaysa, Karl Jaspers'in 06.02.1949 tarihli mektubuyla yeniden başlar ve Martin Heidegger'in 26.05.1950 tarihli mektubuna kadar neredeyse kesintisiz devam eder. 1949'da yazdığı mektuplarda Heidegger birkaç kez görüşme isteğini ifade eder.[96] İkisi arasındaki felsefi uçurumun bilincinde olan Jaspers 24.07.1952'de şöyle yazar: "Aramızdaki farklılık belli ki felsefe metinlerinin okunmasına bambaşka ölçütler koyuyor. Ama yine de, her şeye rağmen bizi buluşturan ve belki de birbirimize bağlayan bir şeyler olmalı. Aksi takdirde bir zamanlar yaşadıklarımız

93. Mektubun tamamını okumak için bkz. s. 137.
94. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 171.
95. *A.g.e.*, s. 203.
96. *A.g.e.*, s. 186 (21.9.49) ve s. 189 (23.11.49).

yaşanamazdı."[97] Heidegger bir yıl sonra, Jaspers'in 70. doğum günü vesilesiyle şunları yazar: "... Acaba düşünce yollarımızdaki bütün bu farklılıklarda, aynı dava ve ödevden ötürü yalnız kalan, temelde tanınmayan ve hiçbir zaman seçilemeyen, birbirlerine destek olan bir yakınlığı gösteren bir komşuluk bulunmuyor mu?"[98] Jaspers'in buna yanıtı sert olur, çünkü Heidegger'in susmaması gerektiğini tekrar dile getirir. Hiçbir şey olmamış gibi eski günlere dönmenin mümkün olmadığını, çünkü felsefeyle siyasetin birbirinden ayrılamaz olduğunu yazar.[99]

Jaspers'in 26.03.1963'te Heidegger'e yazdığı ama göndermediği mektubunda şunlar yazılıdır: "Sizi uzak bir uzaklıktan, sizi unutmadan, hiçbir şeyi unutmadan, hâlâ huzursuz olarak selamlıyorum; bütün görüntülere rağmen nesnel bir müzakere mümkün olabilirdi... insanca bir yeri bulabilmek için..."[100] Mektupların bize gösterdiğine göre bütün karmaşa ve olan bitene rağmen gençlik yıllarında oluşan kişisel yakınlık kısmen aynı kalır. Felsefi düşüncelerdeki farklılıklar onları hasım haline getirir ama kişiler birbirlerine sonuna kadar saygı duyar.

Gerek Jaspers gerekse Heidegger'in birbirlerinden başka pek çok kişiyle oldukça sık mektuplaştığını bilmekteyiz. Burada şöyle bir soru akla geliyor: Acaba bu iki düşünür üçüncü kişilerle olan iletişimlerinde birbirlerini ne kadar konu haline getirdiler ve aralarındaki ilişkiden bahsettiler? Karl Jaspers'in Hannah Arendt ile olan mektuplaşmasında Martin Heidegger'in önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Heidegger'in Arendt ile olan yazışmalarındaysa Jaspers'in bir dönem yer aldığını söyleyebiliriz. Fakat iki düşünür arasındaki ilişkinin sertleşmesiyle Arendt'in, Heidegger'e yazdığı mektuplarda Jaspers'in adını anmaktan imtina ettiğini düşünmek zor değildir.

Heidegger'in eşi Elfride, Elisabeth Blochmann, Rudolf Bultmann veya Karl Löwith'e yazdığı mektuplarda bazen Jaspers'in adına rastlansa da, bunların içinde onun düşünceleriyle ilgili bir ayrıntı ya da yorum yoktur.

97. *A.g.e.*, s. 209.
98. *A.g.e.*, s. 212.
99. *A.g.e.*, s. 213.
100. *A.g.e.*, s. 220.

Jaspers'in yazışmalarından örnek olaraksa, onun Gadamer'le olan mektuplaşmasını verebiliriz: Heidegger'in 60. doğum günü için hazırlanacak armağan kitabı yayıma hazırlayan Hans-Georg Gadamer, Karl Jaspers'i bu kitaba bir katkıda bulunmaya davet eder. Jaspers bu daveti, Heidegger'le olan kişisel ilişkisinin o güne dek bir katkıda bulunmak için yeterli koşula ulaşamadığını yazar ve şunları ekler: "Bazı kişilerin Heidegger'den ötürü 'sıkıntılı' olduğunu yazarsanız, bu ifadeyi zorlayarak değiştirmek istemem. Ama bu sözden hoşlandığımı söyleyemem çünkü zararsızlaştırıyor. Bunlar sıkıntı değil, ethos ile felsefenin kök saldığı derinlerdeki olaylar. İyileştirilemeyecek olandan hiçbir şey çıkmaz. Ama iyileştirme aynı derinlikte gerçekleşmeli ve üstünü örtme görüntüsünü vermemeli."[101]

Karl Jaspers hiçbir zaman Heidegger'i tam olarak anlayamadı ve bunu açıkkalplilikle ifade etti. Heidegger onun için de "tatsız bir bilmece" olarak kaldı. Örneğin 06.08.1949 tarihli mektubunda, "belli ki sizin *Varlık ve Zaman* kitabınızı ben de istediğiniz gibi anlamadım"[102] diye yazar. 12.10.1942 tarihli gönderilmeyen bir mektubunda da anlamadığını açıkça dile getirir.[103] Heidegger'in gönderdiği *Orman Yolları* (*Holzwege*) başlıklı kitabıyla ilgili şunları yazar: "Bu kitapta eski yüksek düzeyinizi gözler önüne seriyorsunuz. Beni şimdiye kadarki eserlerinizden daha fazla heyecanlandırdı. Ama aslında neyi amaçladığınızı söyleyebilmem mümkün değil."[104] Heidegger de teknik konusunda Jaspers ile hemfikir olmadığını 21.09.1949 tarihli mektubunda yazar, fakat mektubunda bu konuda bir ayrıntı yoktur.[105] Heidegger'in, Jaspers'in eserleriyle ilgili düşüncelerini 2014'ten beri yayımlanmakta olan ve kamuoyunda *Kara Defterler* olarak bilinen felsefi not defterlerine yazdığını artık öğrenmiş bulunuyoruz.[106]

101. K. Jaspers, *Korrespondenzen. Philosophie*, s. 340 vd.
102. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 178
103. *A.g.e.*, s. 164 vd.
104. *A.g.e.*, s. 195.
105. *A.g.e.*, s. 186 vd.
106. Bkz. s. 144-52.

B. Karl Jaspers'in Eserlerindeki Heidegger

1. Yayımlanmış Eserler

Karl Jaspers yayımladığı eserlerinde Heidegger'e hemen hiç atıfta bulunmaz. Heidegger'in kendisine gönderdiği eserleriyle ilgili olarak da ona teşekkür etmenin dışında bir geri bildirimde bulunmadığını ve bu durumun iki düşünürün arasında bir soğukluğa neden olduğunu da biliyoruz.[1] Jaspers'in genel olarak felsefesinin kalbi sayılabilecek "Varoluş Aydınlanması", düşünürün Heidegger'in "Dasein Analitiği"ne ilgi duymasına yol açmış olmakla beraber yayımlanan eserlerinde bu iki içerik arasında herhangi bir karşılaştırma bulunmamaktadır. Bu konuda yegâne atfı, *Genel Psikopatoloji* adlı ilk kapsamlı eserinin 1946 yılındaki 4. basımında görmekteyiz: Heidegger'in Dasein Analitiğindeki egzistansiyelleri "katı bir bilgi" olarak gören Jaspers, onun çabalarını "*felsefi* yönden hatalı bir yol" olarak niteler.[2] Jaspers'in sağken yayımlayamadığı, *Felsefi Mantık*'ın bir parçası olan *Kategoriler Öğretisi*'nde Dasein Analitiğine bir atıf bulunmaktadır.[3]

Jaspers en önemli eseri olan *Felsefe*'de Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ına sadece bir kez, o da "Dünya" bölümünde bir dipnotta atıfta bulunur.[4] Geç dönem eserlerinden birinde Heidegger'in Tö-

---

1. Karl Jaspers'in kitaplığında bulunan Heidegger kitaplarının bir listesi ve bunların hangilerinin Jaspers tarafından okunduğunu görmek için bkz. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, Piper, Münih, 1978, s. 327 vd.
2. K. Jaspers, *Allgemeine Psychopathologie*, Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 9. Basım, 1973, s. 649.
3. K. Jaspers, *Nachlass zur Philosophischen Logik. Kategorienlehre*, yay. haz. Hans Saner ve Marc Haenggi, Piper, Münih/Zürih, 1991, s. 62 (Dipnot).
4. K. Jaspers, *Philosophie*, Cilt 1: *Philosophische Weltorientierung*, Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973, s. 66 (Dipnot).

ren Dersi *Metafizik Nedir?*'e bir atıfta bulunarak, onun, "niçin hep Varolan var da, Hiç yok?" sorusunu Schelling'den alarak farklı bir şekilde müzakere ettiğini ve bu soruyu Metafiziğin temel sorusu haline getirdiğini yazar.[5]

2. "Martin Heidegger Hakkında Notlar"

Karl Jaspers'in 1928'den itibaren düzenli olarak Martin Heidegger hakkında not tuttuğunu ve bunları kamuoyu önünde yapmayı planladıkları felsefi tartışma için biriktirdiğini biliyoruz. 1978 yılında Hans Saner tarafından yayımlanan Jaspers'in notları bazen Heidegger'e hitaben olmak üzere, çoğunlukla kısa kısa yazılmıştır.[6] Belli ki bunları günü geldiğinde derleyip toparlamak niyetindedir. Jaspers'in savaşa kadar tuttuğu notlar sınırlı sayıdadır. Anlaşılan o ki, vermekte olduğu seminerlerde konu Heidegger'e gelince Jaspers de düşüncelerini bu not dosyasına aktarmaktadır. Örneğin *Varlık ve Zaman* hakkında tuttuğu notlarda araştırma ile felsefe arasında Heidegger'in hiçbir fark görmediğini,[7] onun "ontolojik sistem"[8] yarattığını yazmakta, Heidegger'in felsefesi için çok çarpıcı bir ifade kullanmaktadır: "İletişimsiz-dünyasız-tanrısız."[9] Bu felsefe Jaspers'e göre "yeni bir pozitivizm"dir.[10] İlk dönemde Heidegger'in kendisine gönderdiği Tören Dersi *Metafizik Nedir?* metnini yoğun bir şekilde irdelediğini görmekteyiz. "Heidegger'in kelime oyunları kafa karıştırıcı."[11]

Jaspers notlarının pek çok noktasında Heidegger'in güçlü yanlarını da dile getirmektedir. Örneğin onun felsefe tarihiyle ilgili yorumlarını öyle değerlendirir: "Verimli bir yorumcu."[12] Eserlerinde "büyüleyici bir cazibe"[13] olduğunu teslim eder. Heidegger'in üslûbunda ve yazdığı içeriklerdeki felsefi derinliğin farkındadır

5. K. Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*, Piper, Münih, 2. Basım, 1963, s. 409 (Dipnot).
6. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1978.
7. *A.g.e.*, s. 30.
8. *A.g.e.*, s. 32.
9. *A.g.e.*, s. 31.
10. *A.g.e.*, s. 34.
11. *A.g.e.*, s. 37.
12. *A.g.e.*, s. 56.
13. *Ibid.*

fakat yine de bir şeylerin eksikliğini hissetmekte, onun bir şeylerin sözünü verdiğini, vaat ettiğini, fakat bu beklentinin karşılanmadığını dile getirmektedir, örneğin 1954/55'te yazılan şu paragrafta olduğu gibi: "Felsefi derinlik gerçek anlamda hissediliyor. Böylece de Heidegger –eyyamcı rasyonalizmin dünyasında– bugün etkili bir filozof. Dövüyor, sarsıyor. Ama sonra: Hiçbir şey söylemiyor –bir operasyon öğretmiyor –bir vizyon ortaya atmıyor –itinalı bir şekilde inşa edilmiş bir dilin düzenli biçimlerinin kaosuna sürüklüyor –son dayanak ve rehber olan dil –oysa bu dilde kastedilen yok, ya da varoluşsal anlamda olamıyor."[14]

Jaspers'e göre Heidegger'in vaat eden, beklenti uyandıran ama bir türlü sonuca ulaştırmayan felsefe yapma tarzı ona nihilist bir karakter kazandırmaktadır, çünkü bütün düşünme adımlarının sonunda varılan bir nokta yoktur. Örneğin Heidegger'in *Orman Yolları* (*Holzwege*) başlıklı eserine Jaspers'in düştüğü not şöyledir: "Aldatmaca gibi: Bir vaat, ama bağlantı noktası: Hiçlik. Beklenti ve hayal kırıklığı; veya: Bir çeşit nihilizm ifadesi."[15] Jaspers Heidegger'in üslûbunda "nihilist bir kibir"[16] saptaması yapar. Başka bir notu da benzer ifadeyi taşır: "Heidegger'in yeni yazıları aslında bir hazırlığın hazırlığı, tüm Batı'ya yönelik, 'hissettiği' mutlak anlamda yeni bir şeyin hazırlığı."[17] Jaspers'in sezgisi onu yanıltmaz: Heidegger Olagelme olarak Varlığın aynı Sokrates-öncesi dönemdeki gibi yeniden kendini göstereceğini düşünmektedir. Bu beklenti onun Varlık Tarihi düşüncesinin temelidir; çünkü tarih Heidegger'e göre Varolanı araştıran tarih biliminden tamamen farklı olarak Varlığın kendini göstermesi ve geri çekmesidir. Varlık-Unutulmuşluğunun ortadan kalkması ancak Varlığın kendini yeniden armağan etmesiyle olur. Heidegger'i bir beklentiye sevk eden düşünce budur.[18]

14. *A.g.e.*, s. 118 vd.
15. *A.g.e.*, s. 60.
16. *A.g.e.*, s. 41; Gerhard Krüger'e yazdığı 15.4.39 tarihli mektubunda Jaspers aynı ifadeyi kullanır. Bkz. Karl Jaspers, *Korrespondenzen. Philosophie*, yay. haz. Dominic Kaegi ve Reiner Wiehl, Wallstein, Göttingen, 2016, s. 422.
17. *A.g.e.*, s. 65.
18. Heidegger'in Varlık Tarihi kavramı için bkz. Martin Heidegger, *Beitraege zur Philosophie (Vom Ereignis)*, GA (*Gesamtausgabe*) 65, Klostermann, Frankfurt am Main, 1989, s. 227 vd; *Besinnung*, GA 66, 1977, s. 62, 68, 223, 358; *Die Geschichte des Seyns*, GA 69, 1998, s. 26 vd, 45, 94, 136, 213; *Über den Anfang*, GA 70, 2005, s.

Oysa bu düşünce Jaspers'e göre "hayali"dir[19] ve Heidegger'in "felsefi spekülasyon"[20] yaptığını yazar. Onu bir türlü konumlandıramamasının nedeni budur. Heidegger ne bir bilim adamıdır ne de bir filozof. "Kimdir Heidegger?", "konuşan kim?" sorularını sıklıkla sorar.[21] Heidegger'in Olagelme/Varlık Tarihi düşüncesini Jaspers gibi bir bilim insanının, ama aynı zamanda bilimlerin sınırlarının bilincinde olan bir filozofun anlaması mümkün değildir. Onun gözünde Heidegger bir dogmatiktir ve spekülatif felsefe eğilimlidir. Varlık Tarihini bir hayal ürünü, mistifikasyon, bir şeyin müjdecisi olarak niteler. Heidegger bir şeyin hazırlığını yapmaktadır ama neyin hazırlığı olduğu belli değildir.[22] Heidegger'in felsefe ile "peygamberliği" karıştırdığını yazar.[23]

Notların birkaç yerinde Jaspers kendi felsefesini Heidegger'inkiyle karşılaştırmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri aşağıdaki nottur: "Benim Heidegger'den farkım: 1. Yepyeni bir şey ortaya atma iddiasında -gnostik olarak Varlık Tarihi sürecini görüyor. Ben *philosophia perennis*in benimsenmesiyle yaşıyorum; yenilenmeye, ilerlemeye ve kesintiye değer atfetmiyorum. 2. Heidegger terk ediyor. Ben bu benimsemeyle temel bir tavrı, temelli bir sağduyuyu ve bilgiyi korumak, yenilemek istiyorum... 3. Heidegger bilimleri tanımıyor -zorla tekniğin doğaüstü olmasından bahsediyor. Ben bilimleri insan onurunun koşulu olarak benimsemek ve her ikisini de tanımak istiyorum. 4. Heidegger çoğunlukla sezdiği bir şeye hazırlıyor. Bense gelenekle aktarılan içeriklerle yaşıyorum."[24] Başka bir yerde şu çarpıcı karşılaştırmayı yapan da yine Jaspers'tir: "Belki de Heidegger'in eseri benimkinden çok daha önemlidir -bana öyle geliyor ki, ben hakikati bulma konusunda ondan daha samimiyim."[25]

92, 171 vd, 179; *Das Ereignis*, GA 71, 2009, s. 168, 251, 266, 275; *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)*, GA 95, 2014, s. 3, 65 vd; *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939-1941)*, GA 96, 2014, s. 131; *Anmerkungen I-V (Schwarze Hefte 1942-1948)*, GA 97, 2015, s. 253, 382.

19. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, s. 123.
20. *A.g.e.*, s. 127.
21. *A.g.e.*, s. 124.
22. *A.g.e.*, s. 219.
23. *A.g.e.*, s. 236.
24. *A.g.e.*, s. 72.
25. *A.g.e.*, s. 86.

3. Jaspers'in Freiburg Üniversitesi'ne Martin Heidegger Hakkında Yazdığı Resmî Mektuplar

a. Birinci Mektup: Heidelberg, 22 Aralık 1945[26]

Pek Sayın Bay Oehlkers!

15 Aralık tarihli mektubunuz bana bugün ulaştı...

Mektubunuzun ana sorusunu hemen yanıtlayacağım. Heidegger ile eskiye dayanan dostluğum konusunda kişisel olana dokunulmak kaçınılmazdır –ayrıca benim yargımın olası sıkıntısını gizlemek için gereklidir de. Konuyu karmaşık bulmakta haklısınız. Tüm karmaşık şeylerde olduğu gibi burada da konu basit ve önemli olana indirgenmelidir ki, bu sayede karmaşıklığın çalılığına dolanılmasın. Bazı önemli noktaları ayrı olarak dile getirmeme izin veriniz:

1. Güvendiğim dostların dışında herkese karşı sessiz kalabilmeyi ümit etmiştim. Bu sayede 1933 yılındaki korkunç hayal kırıklığından sonra güzel anılara sadık kalmaya kararlıydım. Aslında bu kolay da oldu çünkü Heidegger 1933'teki son görüşmemizde kendisi için zor sorularda sustu veya özellikle Yahudiler konusunda muğlak yanıtlar verdi; 10 yıl boyunca gerçekleştirdiği düzenli ziyaretlerini de sürdürmediğinden, birbirimizi bir daha görmedik. Gerçi yayınlarını sonuna kadar bana gönderdi ama benim 1937 ve 1938'de kendisine gönderdiklerimi aldığına dair bilgi vermedi. Aslında artık rahatlıkla susabileceğimi ümit ediyordum. Ama siz şimdi Bay Dietze'nin vekili olarak bana yalnızca resmî bir soruyu yöneltmekle kalmıyorsunuz, aynı zamanda Heidegger'in de isteği üzerine benim fikrimi öğrenmek istiyorsunuz. Bu da beni zorluyor.

2. Kamuoyunda bilinenlerin dışında, bana başka bazı olayların bilgisi aksettirildi ki, bunlardan ikisini size aktarmayı yeterince önemli buluyorum:

Heidegger Nasyonal Sosyalist rejimin emriyle Göttingen'deki Öğretim Elemanları Birliği'ne Baumgarten hakkında bir referans mektubu yazdı; uzun yıllar önce bu mektubun bir kopyası benim elime geçti. İçinde şu cümleler bulunuyor: "Baumgarten burada her halükârda bir Nasyonal Sosyalist olmaktan başka her şeydi.

26. Kaynak: M. Heidegger/K. Jaspers, *Briefwechsel 1920-1963*, s. 270-4.

Kendisi gerek akrabalık gerekse manevi açıdan Max Weber'in etrafındaki liberal-demokrat entelektüel çevredendir. Benim yanımda başarısız olunca, önce Göttingen'de çalışmakta olan, fakat sonra oradan da işine son verilen Yahudi Fraenkel ile yoğun ilişki içindeydi. Onun aracılığıyla kendine Göttingen'de bir iş buldu... Kendisine dair nihai bir yargıda bulunmak tabii ki doğru olmaz. Daha kendini geliştirebilir. Lakin Nasyonal Sosyalist Parti'nin bir parçası olabilmesi için daha epey bir deneme süresi beklenmeli." Günümüzde artık nefrete alışmış durumdayız; bu ölçü olarak alındığında o gün benim bu satırları okurken nasıl dehşete düştüğümü tahmin etmek mümkün değildir.

Felsefe Bölümünde Heidegger'in asistanı Dr. Brock Yahudiydi. Atanması esnasında Heidegger bu gerçeği bilmiyordu. Nasyonal Sosyalist uygulamalardan ötürü Brock kadrosunu terk etmek zorunda bırakıldı. Brock'un bana o zamanlar şifahen bildirdiklerine göre Heidegger kendisine karşı dürüst davranmış. İyi niyetle hazırlanan belgeler sayesinde onun İngiltere'ye gitmesini sağlamış.

Yirmili yıllarda Heidegger bir antisemit değildi. Gereksiz kullanıldığı anlaşılan "Yahudi Fraenkel" sözü onun 1933'te en azından bazı bağlamlarda antisemit olduğunu gösterir. Bu konuda sadece çekingen bir tavır takınmakla kalmadı. Başka vakalarda antisemitizmin onun vicdanına ve tabiatına aykırı olduğunu unutmamak gerektiğini tahmin etmek zorundayım.

3. Heidegger sadece felsefi dünya görüşünün içeriği açısından değil, aynı zamanda kullanmakta olduğu spekülatif araçlar açısından da önemli bir güçtür. Algıları ilginç denebilecek felsefi bir organa sahiptir ama bana kalırsa alışılmışın ötesinde bir şekilde eleştirel olmayıp gerçek bilimlerden uzaktır. Bazen sanki nihilizmin ciddiyeti ile bir büyücünün mistik ilmi bir araya gelmiş gibi etkili olur. Dile olan hâkimiyetinin akışı esnasında bazen felsefi düşüncenin damarını gizli ve olağanüstü bir biçimde yakaladığı söylenebilir. Benim görebildiğim kadarıyla bu konuda Almanya'daki çağdaş filozoflar arasında bunu yapabilen tek kişi belki de odur.

Bu nedenle isteyeceği şekilde çalışabilmesi ve yazabiliyor olması ivedilikle arzulanan ve talep edilen bir durum olmalıdır.

4. Günümüzde tek tek bireylerle ilgilenirken kaçınılmaz bir şekilde içinde bulunduğumuz durumun tamamı göz önünde bulundurulmalıdır.

O takdirde Nasyonal Sosyalizme yardımcı olanların sorumlu tutulması kaçınılmaz hale gelir. Bunu yapan az sayıdaki profesörden biri de Heidegger'dir.

Kendi iç dünyasında Nasyonal Sosyalist olmayan sayısız insanın kadrolarından uzaklaştırılmasının sıkıntısı bugün çok ilerlemiş durumda. Heidegger'in bundan etkilenmemesi halinde, hiçbir zaman Nasyonal Sosyalistler gibi davranmamış olup da şimdi görevinden uzaklaştırılarak sıkıntıya düşen meslektaşlarımız buna ne diyeceklerdir? Alışılmışın dışında gösterilmiş tinsel başarı, çalışmaları sürdürebilmeye imkân vermeyi haklı çıkarabilir ama görevde kalmayı ve öğretime devam etmeyi değil.

İçinde bulunduğumuz durumda gençliğin eğitimine büyük bir sorumlulukla eğilmek şarttır. Tam bir öğretim özgürlüğü hedeflenmelidir fakat hemen uygulanmamalıdır. Kendi özünde hür olmayan, diktatörce ve iletişimsiz görünen Heidegger'in düşünce biçimi bugünkü öğretim düzeninde yıkıcı olurdu. Benim görüşüme göre düşünce biçimi, saldırganlığı başka yöne çevrilebilecek politik yargıların içeriğinden daha önemlidir. Kendi içinde bir yeniden doğuş gerçekleşmezse –ki kanımca bu, oluş halindedir– bence bugün için böyle bir öğretmen, kendi iç dünyasında neredeyse savunmasız kalmış bir gençliğin önüne getirilemez. Gençlik önce bağımsız düşünme yeteneğini kazanmalıdır.

5. Tabiatı itibariyle Heidegger'in apolitik olduğuna dair kişisel özrü bir yere kadar kabul ediyorum; onun kendi kafasındaki Nasyonal Sosyalizmin gerçeklikle hiçbir alakası yoktu. Ama burada öncelikle Max Weber'in 1919'daki sözünü hatırlatmak isterim: Dünya tarihinin çarkına ellerini sokanlar paramparça olurlar. İkinci olarak şöyle sınırlandırmalıyım: Heidegger hiç kuşkusuz Nasyonal Sosyalist önderlerin gerçek güçlerinin ve hedeflerinin farkında değildi. Kendi iradesine izin verileceğine inanması, bunun kanıtıdır. Lakin konuşma tarzı ve eylemleri, Nasyonal Sosyalist görüntülerle belirgin bir akrabalık göstermektedir ki, bu da onun hatasını anlaşılır kılmaktadır. O, Bäumler ve Carl Schmitt Nasyonal Sosyalist hareketin manevi zirvesine oynayan çok değişik

yapılardaki profesörlerdi. Boşuna. Bunlar Alman Felsefesinin itibarını felakete uğratmak için bütün zihinsel yeteneklerini ortaya koydular. Buradan da kötülüğün trajedisinin doğmuş olduğu konusunda sizinle hemfikirim.

Nasyonal Sosyalist bloğun karşısına geçen zihniyetteki değişimin motiflerini o günün şartlarında aramak gerekir. 1934, 1938, 1941 yılları temelden farklı basamaklardır. Bana kalırsa zihniyet değişikliği 1941'de olduysa neredeyse anlamsızdır ve radikal olarak 30 Haziran 1934'ten sonra gerçekleşmediyse de pek az değerlidir.

6. Söz konusu vaka gerçekten önemli görüldüğü takdirde ve eğer istenirse alışılmamış vakalar için alışılmamış bir düzenleme yolu bulunabilir. Bu nedenle benim önerim şudur:

a) Kendisinin bilinen başarılarından ve daha yeni eserler vereceği beklentisinden ötürü Heidegger'in felsefi çalışmalarını sürdürebilmesi ve eserlerini yayımlayabilmesi için kişisel bir emekli maaşının bağlanması.

b) Ders vermesinin birkaç yıl için askıya alınması. Daha sonra, bu zaman zarfında gerçekleşen yayınlarının ve akademik ortamın yeniden gözden geçirilmesi. Bundan sonra eski akademik öğretim özgürlüğünün tamamen verilebilmesine cesaret edilip edilemeyeceği sorusu, üniversite idesine karşı ve tehlikeli olan fikirlerin manevi olarak saygın kimseler tarafından temsil edilmesi hali de akılda tutularak sorulmalıdır. Bu duruma ulaşılıp ulaşılamayacağı, siyasal olayların akışına ve kamusal manevi hayatın gelişimine bağlıdır.

Elbette ki Heidegger için yapılacak istisnai bir düzenlemenin reddedilerek, ona genel düzenlemeler çerçevesinde herhangi bir imtiyaz sağlanmasını adaletsiz addederim.

Böylelikle mutlaka bir sürü olası yanlış anlamaya sebebiyet verecek fikrimi kısaca ifade etmiş oldum. Heidegger'i bu mektupla ilgili olarak bilgilendirmek isterseniz 1, 2 ve 6. noktaları, ayrıca 3. noktanın son paragrafını kendisine göstermeye sizi yetkili kılıyorum.

Bu kısa emredici üslûbu lütfen bağışlayınız. Sizin görüşlerinizi dinleyebilseydim daha sonra konuyu her yönüyle tartışmayı tercih ederdim. Bu artık olmaz...

Şahsınıza ve muhterem eşinize benden ve eşimden saygılar.

Karl Jaspers

(elyazısıyla ek)
24/12 Araya bir Pazar günü girdiği için mektup burada kaldı. Heidegger'le olan ilişkimden ötürü bu yanıtı yazmaktan affımı rica etmeyi düşündüm. Yanıt verme ya da vermemenin her ikisi de benim doğama aykırı. Sonunda resmî bir mercinin, ama her şeyden önce Heidegger'in talebi ağır bastı. Artık mektup gidebilir.

Hans-Georg Gadamer 9.10.1946 tarihli mektubuna düştüğü notta Jaspers'in Freiburg Üniversitesi'ni Nazilerden Arındırma Komisyonu'na Heidegger'le ilgili yazdığı mektubun "taktik açıdan uygun olmadığını", çünkü Heidegger'in mali açıdan sıkıntı çektiğini ve Jaspers'in de sadece "emekli maaşı" önerdiğini yazar. Jaspers'in 8.11.1946'da yazdığı cevap şöyledir: "Heidegger'le ilgili mesajınıza üzüldüm. Onun mali sıkıntıya girmesi benim için düşünülemeyecek bir şeydi. Bu konuda bütün taraflar hemfikir; aslında söz konusu olan yalnızca bürokratik, yani hukuki bir yolun bulunması."[27]

Jaspers savaştan sonra manevi açıdan bir boşluk ve çöküntü yaşayan Alman gençliğinin karşısına Martin Heidegger'in hoca olarak çıkmasını en azından bir süreliğine istememiştir. Fakat bu göreve gelmesini istemediği tek kişi Heidegger değildir. Örneğin Hermann Glockner'le ilgili yargısı da buna benzerdir. Frankfurt Üniversitesi, Felsefe Fakültesi Dekanı Paul Kirn, fakültede münhal olan felsefe kürsüsüne yapılacak atamayla ilgili olarak adaylardan biri olan Herrmann Glockner'e dair Karl Jaspers'in fikrini sorar. Jaspers'in, Heidegger hakkında yazdıklarına benzer cümleleri kullandığını görüyoruz. Glockner'in 1933 yılında Heidelberg'deki Nazilerle işbirliğini eleştirir ve şöyle yazar: "Didaktik olarak becerikli, tarih bilgisi zengin olsa da, gençliğimizin yeni eğitimini düşündüğümde, felsefenin onun tarafından temsil edilmesini vahim buluyorum."[28]

27. Bkz. K. Jaspers, *Korrespondenzen: Philosophie*, s. 336.
28. *A.g.e.*, s. 355.

b. İkinci Mektup: Basel, 5 Haziran 1949[29]

Freiburg Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Gerd Tellenbach

Sayın rektör,

Profesör Martin Heidegger felsefedeki başarılarıyla günümüz dünyasında en tanınmış filozoflar arasındadır. Almanya'da onu geçecek hiç kimse yoktur. Neredeyse gizli, en derin sorularla temas eden, yazılarında doğrudan fark edilen felsefe yapma tarzı onu bugünün felsefe açısından fakir dünyasında eşsiz bir şahsiyet yapmaktadır.

Onun tinsel düzeyini ve yeteneğini kabul eden Avrupa ve Almanya için, Heidegger gibi bir insanın rahat çalışabilmesini, eserlerine devam etmesini ve onları yayımlayabilmesini sağlamak bir görevdir.

Bu ancak Heidegger'in ordinaryüs profesör olarak emekliye ayrılmasıyla mümkündür. Bu takdirde ders verme hakkını –görevini değil– elde eder. Böylece öğretim elemanı olarak yeniden etkin hale gelir.

Bunun kabul edilebilir hatta arzulanabilir olduğunu düşünmekteyim. Gerçi üniversitenin özgür yapısına yabancı olsa da, tinsel düzeyi olan her şeyin konuşulabileceğini savunan üniversite idesinden bir süreliğine sapılabileceği ilkesini 1945'te yazdığım mektubumda dile getirmiştim; çünkü Nasyonal Sosyalizm sebebiyle eleştirel düşünme yeteneği zayıflayan gençliği her türlü eleştiriden uzak bir düşüncenin karşısına hemen çıkarmamak gerekirdi. Almanya'da bugüne kadarki gelişmeler sayesinde bu ilkeye artık tutunmamam gerekiyor. O zamanki mektubumun öngörüsüne istinaden, Heidegger'in yeniden görevine dönmesi birkaç yıl geçtikten sonra gözden geçirilmeliydi. Artık bunun için zamanın olgunlaştığını düşünüyorum. Kanımca Alman Üniversitesi Heidegger'i bir köşede bırakamaz.

Bu nedenle Heidegger'in emekli profesör haklarını alması için yapılan müracaatı samimiyetle destekliyorum.

En derin saygılarımla
Karl Jaspers

29. Kaynak: M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 275-6.

C. Martin Heidegger'in Eserlerindeki Jaspers

1. Dünya Görüşlerinin Psikolojisi'ne Eleştiri

Karl Jaspers 1908-1915 yılları arasında Heidelberg'deki Psikiyatri Kliniğinde çalıştı. Klinikte pratiğin yanı sıra teorik bilgisini de artırarak Husserl'in fenomenoloji yönteminden ve Dilthey'ın anlamaya ağırlık veren psikolojisinden yararlandı. 1913 yılında ilk önemli eseri olan *Genel Psikopatoloji*'yi yayımladı. Klinik şefi Nissl'in psikiyatri alanındaki doçentlik teklifini kabul etmedi ve aynı yıl Heidelberg'de, Wilhelm Windelband'ın yanında psikoloji alanında doçentliğini kazandı. Böylelikle artık tıp fakültesinden felsefe fakültesine geçmiş oluyordu.

Ataması yapıldıktan sonra öncelikli olarak karakter ve yetenekler, deneysel psikoloji, duyusal psikoloji, hafıza psikolojisi gibi konularda dersler verdi. Heidelberg'de onu en çok etkileyen kişi Max Weber'di. Onun gerçekliği anlama konusundaki çabası, ideal tip teorisi ve din sosyolojisi alanındaki yazıları Jaspers üzerinde kalıcı etki yaptı. Bütün çabası insanı ve onun eylemlerini anlamak olan tin bilimlerinin (*Geisteswissenschaften*) tarih içindeki evrimi Jaspers'in felsefeye gittikçe daha çok eğilmesine yol açtı. Sosyal psikoloji, din psikolojisi, ahlak psikolojisi gibi alanlarda verdiği dersler arasında en çok yoğunlaştığı alan dünya görüşlerinin psikolojisi oldu. Bu başlığı taşıyan kitabını 1919 yılında yayımladı ve bu sayede felsefe fakültesinde ekstraordinaryüs profesör kadrosuna atandı. Felsefi otobiyografisinde Jaspers bu kitabını "bilmeden beni felsefeye götüren yol" diye tanımlar.[1]

1. K. Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, Piper, Münih, 1977, s. 32.

Yine Jaspers'in nitelemesine göre *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* kitabı, "modern varoluş felsefesinin en erken yazısı"dır.[2] Gerçekten de Jaspers'in 13 yıl sonra yayımlanacak üç ciltlik *Felsefe* adlı temel eserinin ikinci cildi olan *Varoluş Aydınlanması*'nda dile getirilen bütün temel problemler bu eserde zikredilmiştir: İnsanın özgür olarak kendini yaratması, sınır durumlar (ölüm, acı, suç, mücadele), varoluş imkânı, sevgi gibi konular bu kitapta ilk kez irdelenir. Jaspers'in bu eseri, onun ileride genişleteceği düşüncelerinin temelini oluşturmuştur.

1919 yılında yayımlanan *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* ile Jaspers o zamanki akademik felsefe dünyasının dikkatlerini kendi üzerine çekti. Heidelberg'de Windelband'dan boşalan kürsüye atanan Heinrich Rickert *Logos* dergisine uzun bir yazı yazarak kitabı temelden eleştirdi.[3] Karl Jaspers'in Kant sonrası eleştirel felsefe geleneğine bağlı kalmakla birlikte "psikolojik tali yol"a girdiğini yazdı.[4] Rickert'e göre Jaspers Kant'ın ideler öğretisini psikolojiye uyarlamaya çalışmaktaydı. Jaspers'in eserinin bir çeşit dünya görüşleri felsefesi ile değer felsefesi karışımı olduğunu yazan Rickert, bir dünya görüşleri öğretisinin hiçbir zaman psikolojinin konusu olamayacağını, onun ancak değer felsefesinin konusu olabileceğini iddia etti. "Dünya görüşlerine dair soruların bilimsel açıklığı yalnızca bilimsel olarak açıklanan bir değer bilincinden kazanılabilir; bunu ise hiçbir psikoloji yapamaz."[5]

Dünya Görüşlerinin Psikolojisi'ne kapsamlı bir eleştiri yazan diğer kişiyse Martin Heidegger'dir. O yıllarda yeni tanıştığı meslektaşının eserini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Heidegger eleştiri metnini Jaspers'e ve hocası Rickert'e gönderir fakat yayımlamaz. Bu eleştirinin yayımlanması Jaspers öldükten sonra onun asistanı Hans Saner tarafından Heidegger'in izni alınarak 1973 yılında gerçekleşir.[6] Heidegger'in bu eleştirisinin, onun Jaspers'in genel olarak felsefesi hakkındaki görüşlerini büyük ölçüde belirlediğini söyleyebiliriz. Heidegger, Jaspers'in bu eserinin merkezindeki

2. *A.g.e.*, s. 33.
3. H. Rickert, "Psychologie der Weltanschauungen und Philosophie der Werte", *Karl Jaspers in der Diskussion*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1973, s. 35-69.
4. *A.g.e.*, s. 95.
5. *A.g.e.*, s. 97.
6. M. Heidegger, "Anmerkungen zu Karl Jaspers' *Psychologie der Weltanschauungen*", *Karl Jaspers in der Diskussion*, s. 70-100.

konunun "varoluş" ve onun içinde bulunduğu "sınır durumlar" olduğunu doğru bir biçimde saptayarak en çok Jaspers'in daha sonraki felsefesinde anahtar kavram haline gelen "varoluş" üzerinde durur. Jaspers'e göre insan her ne kadar yaşamı bir bütün olarak göremese de, onu gözlemleyerek bir varoluş bilinci yaratabilmektedir. Heidegger, Jaspers'in bu "yaşam" kavramını belirsizliğinden ötürü eleştirir. Ona göre Jaspers'in "gözlemleme yöntemi" yaşama dair fenomenleri kavramlaştırmak için yeterli değildir. Gözlemleme yönteminin amacının neyi elde etmek olduğunu sorar ve bu yöntemin yeterince açık olmadığını yazar.[7]

Heidegger bu eleştirisinde, Jaspers'in Max Weber ile Kierkegaard'dan etkilendiğini yazar ve Max Weber'in sosyolojide kullandığı kavramsal yapının Jaspers tarafından psikolojide ve belirli bir felsefe anlayışında uygulanıp uygulanamayacağını sorgular.[8] Hocası Rickert'e yazdığı 27.1.1920 tarihli mektubunda Heidegger kitabı şu sözlerle eleştirmektedir: "Bana kalırsa bu kitapla, tam da pek çok şey sunduğu, her taraftan bir şeyler öğrendiği ve zamanın akışına karşı çıktığı için en sert bir şekilde mücadele edilmeli. Henüz kısmen çok az detaylandırılmış ve kanımca çok erken yayımlandığını göz ardı edersek, bu kitap ilkesel olarak tümüyle hatalı. Jaspers kendi görme ve yorumlama konumunun, ondan talep ettiği radikal bir temellendirmeyle ilgili ödev bilincinin farkında değil."[9] Hocası Heinrich Rickert'e yazdığı satırlardan anladığımız kadarıyla Heidegger bu kitap eleştirisini *Göttingische Gelehrte Anzeiger* dergisinde yayımlamayı planlar fakat bu dergi yeteri kadar yer vermediği için metni kısaltarak göndermek istemez. Jaspers kendisinden istediği için bir öğrencisinin daktilo etmesini sağlar ve Jaspers'e gönderir. "Jaspers'in eline geçmesiyle yazı amacına ulaşmış demektir."[10]

Jaspers'in ciddiye aldığı tek eleştiri, Heidegger'in bu yazısıdır.[11] Heidegger'e şöyle yazar: "Okurken hep ileriye gitme gücünü görüyor fakat oraya kendimin zaten ulaştığını görerek hayal kırıklığına

7. *A.g.e.*, s. 37.
8. *A.g.e.*, s. 41.
9. M. Heidegger/H. Rickert, *Briefe 1912-1933*, yay. haz. Alfred Denker, Klostermann, Frankfurt am Main, 2002, s. 49.
10. *A.g.e.*, s. 56.
11. M. Heidegger/K. Jaspers, *Briefwechsel 1920-1963*, s. 30.

uğruyordum... Bazı yargıları adil bulmadım... Gençler arasındaki 'filozoflar' içinde hiç kimse beni sizin kadar ilgilendirmiyor. Eleştiriniz bana iyi gelebilir. İyi geldi de, çünkü gerçekten derinleşmeme yol açtı ve beni rahat bırakmadı."[12] Heidegger teselli ederek şöyle yanıt verir: "Bu eleştiride size birkaç yerde adil davranmadığımı Husserl de söyledi; bu benim için en azından yardım elini uzatmayı *denediğim*in kanıtıdır. Benim belki de hiç farkında olmadan yazdığım herhangi bir öneriden yararlanabiliyorsanız bu eleştiri amacına ulaşmış demektir."[13] Bir sonraki mektubundaysa, bir tehlikeyle ilgili olarak Jaspers'e şu uyarıda bulunur: "Beni asıl korkutan, kitabınızın çok okunup ondan çok yararlanılmasının yanı sıra, tam da bu nedenle onun içindeki asıl kendine özgü felsefi etkileme imkânının günümüzün felsefe şırıltısı içinde ne görünecek ne de kavranacak olmasıdır."[14]

Heidegger'in bu nesnel eleştirisine Jaspers bir tepki göstermez; teşekkür eder fakat bir yanıt vermez. Eleştiriyi enine boyuna irdeleyip karşı argümanlar da üretmez. 30 yıl sonra kaleme aldığı *Felsefi Otobiyografi*'sinde bu konuda şöyle yazar: Bu eleştiri "bana haksız görünüyordu; onu üstünkörü okudum, içimde hiçbir şey kıpırdamadı. Onun önerdiklerinden farklı yollara gidiyordum. Ama bu eleştirinin üstüne düşmeyi, onu irdelemeyi ve bir tartışmayla açıklığa kavuşturmayı da canım istemedi; böyle bir tartışmada iradenin, sorgulamanın ve talep etmenin yabancılığı olacaktı; çünkü o zamanlar, felsefe/i çabalarım daha doğum aşamasındayken zorlanıyordum ve onlara gıda vermeyecek şeylerden uzak durmaya çalışıyordum. Bundan dolayı Heidegger'i hayal kırıklığına uğratmış olmalıyım."[15] Kendi elyazmasına sonradan düştüğü bir notta Jaspers şunları yazmaktadır: "Bugünkü düşünceme göre benim tepki göstermeyişim Heidegger'i o zaman sarsmış olmalı. Şikâyetçi olmadı; dolaylı yoldan dahi şikâyetçi olmadı. Ama şimdi bana öyle görünüyor ki, onun düşünce yolunu birlikte yürümediğim için, onun açısından bir 'yabancılaşma' hâsıl oldu."[16] Jaspers'in 1960'lı

12. *A.g.e.*, s. 23.
13. *A.g.e.*, s. 24; bkz. Heidegger'in Löwith'e 23.3.20 tarihli mektubu: "Jaspers'in kitabı, üzerinde uzun süre çalışınca sıkıyor" (M. Heidegger/K. Löwith, *Briefwechsel 1919-1973*, s. 17).
14. *A.g.e.*, s. 29.
15. K. Jaspers, *Philosophische Autobiographie*, s. 95.
16. M. Heidegger/K. Jaspers, *a.g.e.*, s. 225.

yılların başında düştüğü diğer bir nottaysa *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'yle ilgili şu satırlar yer alır: "Heidegger'in yazılarına eğilmek hiç içimden gelmedi. *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'ne yaptığı eleştiriyi dahi hiçbir zaman sonuna kadar okumadım. Beni ilgilendirmiyordu. Bana sıkıcı geliyordu."[17]

2. Diğer Eserler

a. Yayınlar: 1931-1951 yılları arasında Heidegger'in çok önemli birkaç eseri yayımlandı. Bunlar arasında *Hölderlin ve Edebiyatın Özü*, *Platon'un Hakikat Öğretisi* ve *Orman Yolları*'nı sayabiliriz. Bu son eser düşünürün "Sanat Eserinin Kökeni", "Dünyaya Bakış Çağı", "Nietzsche'nin 'Tanrı Öldü' Sözü" ve "Anaksimandros'un Sözü" gibi yazılarını içermektedir. Karl Jaspers'in adı, ne bu eserlerde ne de Heidegger'in 30'lu yıllarda yaptığı konuşmalarda geçer.

b. Felsefe Araştırmaları: Olagelme düşüncesinin gelişim safhasında, yani 1935-1944 yılları arasında Heidegger Varlık Tarihi üzerine yedi büyük felsefi araştırma yazar. Bu araştırmaların hepsi düşünürün ölümünden sonra yayımlanmıştır. Bunların ilki *Felsefeye Katkılar (Olagelme Hakkında)* başlığıyla Heidegger'in 100. doğum yılı olan 1989'da yayımlanır. Bugüne kadar altısı yayımlanan bu felsefi araştırmalarda Jaspers'in adı sadece üç kez, onlar da ontoloji, Varoluş Felsefesi ve Dasein kavramı bağlamlarında geçer.[18] Adını çok fazla anmamakla birlikte, Jaspers'in kullandığı teknik terimleri tırnak içine alarak eleştirel tavrını sürdürdüğü de gözden kaçmaz. Bu terimler şunlardır: "Varoluş" ve "varoluşsal",[19] "Çağrı",[20] "Varoluş Felsefesi",[21] "Transendens",[22] "Felsefi İnanç"[23]

17. K. Jaspers, *Notizen zu Martin Heidegger*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1978, s. 225.

18. M. Heidegger, GA (*Gesamtausgabe*) 65, *Beiträge zur Philosophie* (*Vom Ereignis*), Klostermann, Frankfurt am Main, 3. Basım, 2003, s. 205, 337; GA 69, *Geschichte des Seyns*, s. 9.

19. M. Heidegger, GA 65, s. 87, 218; GA 66, *Besinnung*, s. 100, 144; GA 69, s. 30, 149; GA 70, *Über den Anfang*, s. 32, 67, 194; GA 71, *Das Ereignis*, s. 47, 152 vd, 255, 293.

20. M. Heidegger, GA 67, *Metaphysik und Nihilismus*, s. 26, 53; GA 69, s. 55; GA 71, s. 255.

21. M. Heidegger, GA 65, s. 234, 337; GA 66, s. 145; GA 67, s. 89, 95; GA 70, s. 143; GA 47, *Nietzsches Lehre vom Willen zur Macht als Erkenntnis*, s. 255 vd.

22. M. Heidegger, GA 65, s. 24, 216; GA 69, s. 55.

23. M. Heidegger, GA 65, s. 79, 280; GA 67, s. 135; GA 71, s. 194.

ve 'Kaplayıcı Varlık."[24] Hiçbir yerde felsefi bir tartışmaya girmez ve bunlar çoğunlukla değinme şeklindedir. Bazen de kaba bir şekilde eleştirir: Örneğin Jaspers'in ontolojiye yaptığı eleştiriyi "yüzeysel"[25] bulur; bu eleştiri "büyük bir kargaşa içinde Varlık ve Varolan hakkında boş konuşmaktır."[26] Veya Jaspers'in Dasein kavramını kendi *Varlık ve Zaman* eserindeki Dasein ile karşılaştırdığında onu "en ruhsuz vasatlaştırma"[27] olarak görür.

c. Dersler: 1932 yılının Bahar Döneminde Heidegger "Batı Felsefesinin Başlangıcı" başlıklı bir ders verir. Burada kendi "Varoluş" anlayışını Kierkegaard ve Jaspers'inkiyle karşılaştırır. Jaspers'in "Varoluş, kendisi ve transendens ile ilişkide olandır" tanımında bir problem görür ve "ilişkide olma"nın ne anlama geldiğini sorar. Jaspers'in "Varoluş imkânı" kavramının yanıltıcı olduğunu yazar.[28]

Heidegger 1936 Bahar Döneminde verdiği "Schelling'in İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine Araştırma (1809)" başlıklı dersinde Nicolai Hartmann ve Karl Jaspers'in ontoloji anlayışlarını eleştirir. Jaspers'le ilgili yargısı şöyledir: "Genel olarak bir ontoloji imkânını reddediyor, çünkü ontolojiden şimdiye kadar anlaşılanları ve donuk kavramların oradan oraya itilip kakılmasını anlıyor."[29]

Heidegger 1936/37 Güz Döneminde "Nietzsche: Sanat Olarak Güç İstenci" başlıklı dersinde Alfred Baeumler ile Karl Jaspers'in Nietzsche anlayışlarını eleştirir. Eski dostu hakkında şöyle yazar: "Gerçi Jaspers Nietzsche'nin öğretisine daha etraflıca eğilmekte ve burada onun çok önemli bir düşüncesinin yatmakta olduğunu görmektedir. Lakin Jaspers bu düşünceyi –her ne kadar Varlık hakkında konuşsa da– Batı felsefesinin temel sorusuna doğru ve böylelikle de onun güç istenci öğretisiyle gerçek anlamdaki birlikteliği yönünde ilerletmez."[30] Açıkça görülüyor ki, Heidegger Jaspers'in 1936'da yayımlanan kapsamlı Nietzsche kitabı[31] üzerinde

24. M. Heidegger, GA 65, s. 217; GA 66, s. 282, 393; GA 69, s. 140.
25. M. Heidegger, GA 65, s. 205.
26. *Ibid.*
27. M. Heidegger, GA 69, s. 9.
28. M. Heidegger, GA 35, *Der Anfang der abendlaendischen Philosophie*, s. 82-8.
29. M. Heidegger, GA 42, *Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit (1809)*, s. 111.
30. M. Heidegger, GA 43, *Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst*, s. 26.
31. K. Jaspers, *Nietzsche. Einführung in das Verstaendnis seines Philosophierens*, Walter de Gruyter, Berlin/Leipzig, 1936.

ayrıntılı bir şekilde çalışmıştır. 1940 yılının ikinci trimesterinde verdiği "Nietzsche: Avrupa Nihilizmi" dersinde "K. Jaspers'in Nietzsche kitabının temel eksikleri"ni bir dipnotta toparlar.[32]

3. Kara Defterler[33]

Heidegger'in 2014 yılından beri 2700 sayfa tutan ve 7 cildi yayımlanan *Kara Defterler*'inin,[34] düşünürün Jaspers'le olan ilişkisine yeni bir ışık tuttuğunu görmekteyiz; çünkü Heidegger de Jaspers gibi on yıllar boyunca Jaspers'in felsefesiyle ilgili pek çok düşüncesini kaleme almış ve günün birinde yapılması planlanan hesaplaşmada kullanmak üzere biriktirmiştir.

Defterlerdeki üslûbunu "aforizmalar" ya da "hayata dair bilgelikler"[35] olarak görmek istemeyen Heidegger'in felsefe notlarını yayıma hazırlayan Peter Trawny, bu üslûbu "20. yüzyılın felsefesinde benzersiz"[36] olarak niteler. Metinler üzerinde yapılacak dikkatli bir çözümleme, Jaspers'in izlerinin birbirinden farklı olarak iki dönemde ele alındığını gösterir: İlk dönem, ilişkinin başlangıcından savaşın sonuna kadar uzanırken, ikinci dönem 1945'ten sonraki yılları kapsamaktadır.

a. Birinci Dönem (1931-1945)

Düşüncelerindeki değişimlerden ötürü Heidegger'in 1930'lardan itibaren bütün çağdaşlarından ve bu arada Jaspers'ten de

32. M. Heidegger, GA 48, *Der europaeische Nihilismus*, s. 28; krş. GA 100, s. 61.
33. Bu bölüm yazılırken aşağıdaki makaleden yararlanılmıştır: Yusuf Örnek, "Karl Jaspers in den Schwarzen Heften Martin Heideggers", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 5, 2018, s. 63-77; *Kara Defterler* ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Yusuf Örnek, "Martin Heidegger'in Kara Defterlerindeki 'Antisemitizm'", *Baykuş: Felsefe Yazıları*, Say Yay., İstanbul (yayımlanacak).
34. Bu 7 cilt Frankfurt'taki Vittorio Klostermann Yayınevi'nde yayımlanmıştır:
GA 94, *Überlegungen II-VI* (1931-1938), 2014
GA 95, *Überlegungen VII-XI* (1938/39), 2014
GA 96, *Überlegungen XII-XV* (1939-1941), 2014
GA 97, *Anmerkungen I-V* (1942-1948), 2015
GA 98, *Anmerkungen VI-IX* (1948/49-1951), 2018
GA 99, *Vier Hefte I und II* (1947-1950), 2019
GA 100, *Vigiliae und Notturno* (1952/53-1957), 2020
35. M. Heidegger, GA 95, s. 274.
36. *A.g.e.*, yayıma hazırlayanın "Sonsöz"ü, s. 448.

uzaklaşmaya başladığını söylemek yanlış olmaz. Pek çok yerde kendini Karl Jaspers'ten ve Varoluş Felsefesinden ayrı tutar. "Jaspers –herhalde benim şu anki yegâne çabama (Varlık Sorusu) en uç karşıt olarak çıkmayı başardı. Oysa onun ile benim 'felsefe'mizin 'Varoluş Felsefesi' diye adlandırılması bu çağın düşüncesizliğinin en etkileyici kanıtıdır."[37] Heidegger kendisi ile Jaspers arasında "felsefi bilgiçlik" ve "dünya görüşleri skolastiği"ne karşı "ortak bir nokta" saptadığını yazmaktadır. Bu ortak nokta "Düşünmenin uzak ve en uzak koşuludur; bu koşul en uç karşıtlıklara izin verir ve Jaspers'in düşüncesinin 'Metafiziğin' *nihayetine* ait olduğuna götürür; Jaspers'in, kendisinden önce hiçbir düşünürün ihtiyacı olmadığı kadar 'Metafiziğe' *ihtiyacı vardır* –'Varoluş' için. 'Metafizik' olmasaydı tamamen boş bir 'psikoloji'ye dönerdi –belki de *buna rağmen* öyledir." Ve Heidegger bu en uç karşıtlık içinde ortak noktayla ilgili kendi pozisyonunu şöyle yazar: "Benim çabam, Metafizik olarak 'Metafiziğin' *aşılmasıdır* –ve bu doğrultuda yapılan sorgulama temel koşuldur."[38]

Bu çok önemli noktada o, Jaspers'in felsefesinde "Varlık Sorusu"nun nerede olduğunu sorar ve *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'nin, Jaspers'in ana eseri olan *Felsefe*'yi "belirlediği"ni iddia eder. Bu nedenle de Jaspers "Varlığın Anlamı" sorusunu sormamaktadır. Böylelikle Jaspers Metafiziğin, yani Varolan sorusunu sorarak onun Varolanlığını Varlık sanan Batı Felsefesinin "nihayetinde" kalmaktadır. "Onun 'düşünme'sine yapılacak en sert itiraz, içinde gerçek anlamda *tek bir* düşünürce *soru* bulunmayan kapsamlı yazarlığıdır... Böyle olmasına karşın bu çabanın ciddiyeti diğer bütün bilgiçliği aşsa bile, yine de bir dünya görüşleri skolastiğinden ibarettir."[39]

1938/39'da yazılmış olan *Düşünceler VIII*'de Heidegger şunu vurgular: "'Varoluş Felsefesi'yle hiçbir alakam yok. (...) Buna karşılık Karl Jaspers'in görüş ve düşüncelerindeki ciddiyetle tabii ki alakam var; onun *Felsefe*'si ile benim *Varlık ve Zaman*'daki sorgulamamın arasında bir uçurum kadar fark olsa bile, ona duyduğum saygı ve şükranı etkilemeyeceği bir gerçektir."[40]

37. M. Heidegger, GA 94, s. 399.
38. *A.g.e.*, s. 399 vd.
39. *A.g.e.*, s. 400.
40. M. Heidegger, GA 95, s. 170 vd.

Heidegger'e göre Varoluş Felsefesi "özne"yi "etik" açıdan sadece bir kişilik olarak görmeyip onu "özne"ye yapılan "çağrı"nın hizmetine sokan bir çeşit "Yeniçağ Felsefesi"dir. Talep edilen "iletişim" bu "özneciliğin" bir teyididir.[41] Bu öznecilik sebebiyle "Varoluş Aydınlanması" Varlık Sorusuna ait olan Dasein Analitiğiyle karşılaştırılamaz. "Gerçek anlamda sadece Jaspers tarafından detaylandırılan 'Varoluş Felsefesi' pek çok bakımdan doğrudan doğruya yeniçağ düşüncesi içinde görülebilir."[42]

1939-1941 yıllarında yazılan *Düşünceler XIV*'te benzer bir ifade yer alır: "Yalnızca Jaspers tarafından kurulan ve yaratılan 'Varoluş Felsefesi' ortasını Varoluş Aydınlanmasında, anahtar taşını da Metafizikte bulur; ön planındaysa (bilimsel) dünya yönelimi vardır. 'Varoluş Felsefesi' bir öznellik Metafiziğidir. (...) Aynı bütün 'Metafizik'te olduğu gibi 'Varoluş Felsefesi'nde de Varlık sorusu sorulma derecesine ulaşamaz; tamamen tanınmayan ve anlaşılmayan olarak kalır. Oysa Varlık Sorusu demek, Varlığın Hakikatinin sorgulanması demektir."[43]

Heidegger'in gözünde Jaspers gerçekten de Varoluş Felsefesinin kurucusudur. Üç ciltlik *Felsefe* yayımlandıktan sonra Heidegger yeni bir felsefenin kurulmakta olduğunu ve onu kuran kişinin de bunu kendi Varoluşunda denemekte olduğunu düşünmekte, bu nedenle Jaspers'in felsefesini kişisel bir psikoloji olarak görmektedir.[44] Heidegger'e göre Jaspers'in "Varoluş Aydınlanması", filozofun kendi Varoluş imkânından gerçekleştirdiği duygular ve düşünceler bütünüdür. Jaspers'in "varoluşsal düşünme"si Heidegger tarafından düşünürce bir düşünme olarak kabul edilmez ve bir çeşit psikolojiye indirgenir. *Kara Defterler* "telaşlı 'varoluşsal' çabalar" veya "histerik Varoluş çabası"[45] gibi çok sayıda aşağılayıcı ifadeyle doludur. Heidegger'in gözünde "Varoluş" sözcüğü Varoluş Felsefesi tarafından "fena halde karmakarışık edilir... ve kötüye kullanılır."[46] Her ne kadar Heidegger Jaspers'i Varoluş Felsefesinin

41. *A.g.e.*, s. 35.
42. *A.g.e.*, s. 36.
43. M. Heidegger, GA 96, s. 213.
44. Başka bir yerde Heidegger Jaspers'in felsefesini "varoluşsal psikoloji" olarak adlandırır. Bkz. GA 98, s. 339.
45. M. Heidegger, GA 94, s. 47, 75.
46. M. Heidegger, GA 95, s. 346 vd.

kurucusu olarak tanısa ve ona saygı duysa da, bunlar onun eleştirel yaklaşımını değiştirmez. Heidegger'e göre Varoluş Felsefesi, "içinde Varlık *Sorusu*nun olmadığı bir Varlık lakırdısı"dır.[47] 1949 yılında yazdığı *Notlar VII*'de şu ifadeyi kullanır: "Sadece *tek* bir 'Varoluş Felsefesi' var: Karl Jaspers'in felsefi düşüncesi. Sadece *tek* bir 'Varoluşçuluk' var: Jean-Paul Sartre'ın yazarlığı. Fransızlarda hakiki bir Jaspers var: Gabriel Marcel."[48]

Jaspers'in, Varoluş Felsefesine ait teknik terimleri kullanışı konusunda Heidegger hiç mutlu görünmez. Jaspers'in terminolojisine ait olan "Kendilik",[49] "Kesin Bilinebilirlik",[50] "Genel Bilinç",[51] "Başarısızlık/Sonuçsuzluk",[52] "Şifre",[53] "Çağrı",[54] "Kaplayıcı Varlık"[55] gibi terimler Heidegger'in notlarında sık sık kullanıldığında Jaspers ya sert sözlerle eleştirilir ya da alay edilir. Bu münferit eleştirel notlar onun, örneğin Jaspers'in şifre idesine yaptığı eleştirideki gibi polemik ifadelerle dile getirilir: "Şifre yazısı (tüm akıldışı eşelemelerde olduğu gibi) hep hesaplayıcı tasarlamanın karşıtıdır."[56] Başka bir yerde şöyle yazar: "Her şey kavranır, hiçbir şey düşünülmez. Hatta kavranamaz olan bile kavranır. Bunun için şifre yazısı teorisi vardır."[57] Heidegger'e göre boş bir teori olan şifre düşüncesi Jaspers'e göre Metafiziğin merkezini oluşturmaktadır. Jaspers'in Basel Üniversitesi'nde 1961 yılında verdiği son dersin başlığının *Transendensin Şifreleri* olduğunu hatırlamak yeterlidir.

Heidegger pek az yerde kendi varlık düşüncesi ile Jaspers'in varoluşsal düşüncesi arasında karşılaştırma yapmaktadır: "Varlık ne bir 'araştırma' objesidir (...) ne de 'şifreleme' nesnesi."[58] Şu ifade

47. Krş. "'varoluş felsefesi'nin gülünç hali" (GA 94, s. 19); "'varoluş felsefesi' lakırdısı" (GA 94, s. 32); "'varoluş felsefesi' hakkındaki bitmez tükenmez, can sıkıcı ve bilgiden yoksun boş laf" (GA 95, s. 424); GA 100, s. 63, 175, 180, 210.
48. M. Heidegger, GA 98, s. 150.
49. M. Heidegger, GA 94, s. 2.
50. *A.g.e.*, s. 34.
51. *A.g.e.*, s. 69.
52. *A.g.e.*, s. 503; krş. GA 100, s. 62, 248.
53. *A.g.e.*, s. 73, 503; GA 97, s. 358, 488.
54. M. Heidegger, GA 96, s. 105; GA 100, s. 20, 58.
55. M. Heidegger, GA 97, s. 292.
56. *A.g.e.*, s. 358.
57. *A.g.e.*, s. 488; krş. "oradan oraya şifreler" (GA 94, s. 73).
58. M. Heidegger, GA 94, s. 503.

de dikkat çekicidir: "Biri 'sonuçsuzluğu' (*Scheitern*) Metafiziğin içeriği ve nesnesi yapar... ve bununla da insanın ahlaklılığına 'çağrıda bulunur' –diğeriyse *bütün* Metafiziği... aşmak isterken *başarısızlığa* (*Scheitern*) *uğrar*. Her ikisi de farklı temelden çıkan özde farklı bir zorunluluk."[59]

1949/50 yıllarında büyük olasılıkla Arendt'in ziyaretinden sonra defterine düştüğü bir notta Heidegger, herkesin, kendisinin düşüncelerindeki değişiklikle uğraştığını, ama kimsenin "Jaspers'in pozisyonundaki farkı" sorgulamamasından yakınır: "Onun 1919'daki *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* ile 1932'deki *Felsefe*'si bir karşılaştırılsın bakalım... Benim düşüncemde Jaspers'in 'Felsefe'sinden tamamen farklı şeyler tamamen farklı şekilde düşünülüyor. Bunun böyle olması onun anlamını ve rolünü azaltmaz."[60]

b. İkinci Dönem (1945-1957)

Savaştan sonraki dönemde Heidegger'in o zamana kadarki nispeten daha nesnel olan eleştirel tonunun değiştiği görülür. Jaspers ve onun Varoluş Felsefesiyle ilgili kullandığı sözler gittikçe daha sert, tersinmeci (ironik) ve alaycı bir hal alır. *Bütün Eserler*'inin 97. ve 98. ciltleri pek çok örnekle doludur. Heidegger'in notlarındaki tonun sertleşmesinin nedeni, Jaspers'in savaştan sonra Freiburg Üniversitesi Nazilerden Arındırma Komisyonu'na Martin Heidegger ile ilgili yazdığı mektubun içeriğinde yatmaktadır.[61] Jaspers'in mektubunu kısmen okuma izni olan Heidegger bunu "*Düşünme*ye ihanet"[62] olarak algılar. Ocak 1946'da yazdığı bir notta şu ifadeleri kullanır: "*Karl Jaspers* benim hakkımda bana *sadece birkaç* 'parçası' gösterilen gizli bir raporda... benim düşüncelerimde 'üniversite idesine düşmanca ve tehlikeli' bir şeyler bulunduğunu yazıyor."[63]

Gerçekten de Jaspers akademik anlamda öğretim üyesi olarak Heidegger'i tehlikeli görmekteydi. Heidegger'in Varlık Tarihi araştırmaları henüz yayımlanmamıştı ama belli ki Jaspers, Heidegger'in düşüncelerindeki evrimin farkındaydı ve onun gittikçe daha ka-

59. M. Heidegger, GA 96, s. 105.
60. M. Heidegger, GA 98, s. 234.
61. Mektubun tamamını okumak için bkz. 132-5.
62. M. Heidegger, GA 97, s. 61.
63. *Ibid.*

ranlık, mistik bir görüşe sahip olduğunu düşünmekteydi. Jaspers bu nedenle eski dostunu "büyücü" olarak nitelemeye mecbur kalmıştı.[64]

Bu tarihten itibaren Jaspers'in adı *Kara Defterler*'de saldırgan bir üslûpla zikredilir: Heidegger *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'ne geri döner ve Jaspers'in felsefesini bir psikoloji olarak gördüğünü ifade eder: "Acaba Jaspers hiç felsefi bir düşünceyi düşündü mü, şüphe etmeye başlıyorum –yoksa eskiden beri hep felsefenin bir 'psikoloji'sini mi yaptı? (...) Bunun 'felsefe' ve hatta *Düşünme* olduğuna ciddi olarak inanılıyor mu?"[65] Heidegger'e göre Jaspers'in yaptığı en üst düzeyde bir psikolojidir ama felsefe değildir –kendisinin anladığı anlamdaki Düşünme ise hiç değildir.

Jaspers Freiburg Üniversitesi'ne yazdığı mektubunda Heidegger'in düşüncesini "tehlikeli" addederken, Heidegger de Jaspers'in felsefi düşüncesini "Düşünme için bir tehlike" olarak görmekte ve şöyle yazmaktadır: "Jaspers, boyuna 'felsefe yapıyor', üstüne üstlük kötü bir şekilde; ama hiç düşünmüyor ve bunu hiçbir zaman da öğrenmeyecek. 1920'lerdeki dönemde felsefe-bilgiçliğinin karşısına 'içerikli' olanı koyarken bundan olumsuz bir fayda sağlamıştı. Ama bununla birlikte yaptığı, tarihdışı bir akıl yürütmeydi. Önünde sonunda hepsi gelip 'psikoloji'ye varıyor. Artık onunla bir hesaplaşmaya girişmenin hiçbir anlamı yok. Onun '*Felsefe*'sinde Düşünmenin karşısına çıkabilecek düşünülmüş bir şey yok."[66]

Nicolai Hartmann'ı da "felsefi bilgiçliğe" dahil eden Heidegger, Jaspers ile ilgili olarak şunu sorar: "Birisi çıkıp da her bir cildi bin sayfa olan dört ciltlik bir eser yayımlayacağını başarısız olmak için dillendirirse bu ne demektir?"[67] Kastettiği, Jaspers'in dört ciltlik *Felsefi Mantık* adlı eseri ve başarısızlık/sonuçsuzluk (*Scheitern*) kavramıdır. Heidegger alay ederek konunun üstüne gider: "Felsefe şimdi artık inanmaya-değer olanla tatmin olmakta ve düşünmeye

64. Jaspers'in mektubunun bu satırlarını Heidegger görmüş olmalıdır. 1949/50 döneminde şöyle bir not yazar: "Günümüzde birileri soğukkanlı ve davaya uygun bir şekilde düşünmeyi ve düşündüğünü söylemeyi denerse ona *büyücü* adını takıverirler" (GA 98, s. 238).
65. M. Heidegger, GA 97, s. 62.
66. *A.g.e.*, s. 208.
67. *A.g.e.*, s. 242.

değer olanı terk etmekte. Düşünmeye yapılan ihanet bir *Felsefi Mantık* ile örtülmekte."[68]

Jaspers'in 1948 yılında yayımladığı *Felsefi İnanç* başlıklı konuşma dizisi de Heidegger tarafından sert bir dille eleştirilir. "Kim 'felsefi inanç' vaazı veriyorsa, Düşünmenin tecrübesini edinmemiş demektir."[69] Jaspers'in felsefi inanç düşüncesi felsefi düşünceyi bir taraftan vahiy inancına karşı, diğer taraftan bilime dair duyulan safdil boş inanca karşı korumayı amaçlamaktadır. Heidegger'in gözünde felsefi inanç bir "vaaz"dır. Jaspers'in üslûbunu "vaaz" olarak niteleyen tek kişi Heidegger değildir. Heidegger bu benzetmeyi Bultmann'dan almış olmalıdır; çünkü Bultmann 14.12.1932 tarihli mektubunda Jaspers'in *Zamanın Manevi Durumu* adlı eseriyle ilgili şunları yazar: "Bu kitabın benim üzerimde bir çeşit tövbe vaazı etkisi yaptığını inkâr edemem. Ve bana öyle geliyor ki, pek çok okuyucuda da onları uyandırma ve derin düşünmeye çağırma konusunda aynı etkiyi yaptı."[70] Oysa Heidegger hiçbir yerde Jaspers'in bilimlere bağlanan boş inanç hakkındaki düşüncelerine ilişkin bir şey yazmaz.[71] "Felsefe imanın hizmetine giriyor; Düşünme de felsefe yapma olarak felsefi inanca dönüşüyor."[72] "İmandan Hıristiyanlıktaki Hıristiyan inancı anlaşılırsa, o zaman 'felsefi inanç', imanın karmakarışıklığı ve Düşünmenin reddi anlamına gelir."[73] Felsefi inanç düşüncesi nedeniyle Heidegger Jaspers'i, "Musevi-Hıristiyan bir kilise babası"na benzetir.[74] İlginç olan, Heidegger'in Jaspers'in "sınır" kavramına hiçbir yerde değinmemesidir; çünkü Jaspers'in felsefesinde sınır bilinci olmadan bilimlerden varoluşsal felsefeye ve oradan da transendensin şifrelerine geçişi anlamak mümkün değildir.

Savaştan sonraki dönemde Jaspers kamuoyu önüne çıkmakta ve gittikçe daha çok siyaset filozofu kimliğini kazanmaktadır. Jaspers'in "manevi durum", "suçluluk sorunu", "tinsel değişim"

68. *A.g.e.*, s. 353.
69. *A.g.e.*, s. 258.
70. M. Heidegger/R. Bultmann, *Briefwechsel 1925-1975*, yay. haz. Andreas Grossmann ve Christof Landmesser, Klostermann, Frankfurt am Main, 2009, s. 187.
71. Krş. M. Heidegger, GA 98, s. 350.
72. M. Heidegger, GA 97, s. 314.
73. *A.g.e.*, s. 282.
74. M. Heidegger, GA 98, s. 191.

konularındaki düşüncelerini Heidegger sert bir dille eleştirir. Jaspers'in otobiyografik yazıları ele alındığında kendisinin *Zamanın Manevi Durumu* adlı eserine Heidegger'in nasıl bir tepki gösterdiğini okuyamıyoruz. 29.08.1932 tarihli mektubunda Heidegger Rudolf Bultmann'a bu kitapçığı okuyunca dehşet içinde kaldığını yazar ve şunu ekler: "... Jaspers'in böyle bir şey yazmasına üzüldüm."[75] 1946 yılında yazılmış olan *Notlar II*'de Heidegger daha önce yazdıklarıyla tutarlı olarak şöyle yazmaktadır: "*Zamanın Manevi Durumu* hakkında boş konuşanlar en kör olanlardır, çünkü yapamadıklarını düşünemezler, çünkü buna güçleri yetmez ve bunun tecrübesini hiç edinmemişlerdir."[76]

Jaspers'in Alfred Weber, Gerhard Knauss ve Dolf Sternberger ile birlikte çıkardığı *Değişim* (*Wandlung*) dergisi hakkında da iğneleyici bir ifade kullanır: "Çaresizliği örgütleyen pek çok dergiden birinin adı da 'Değişim'; daha doğru olarak bunun adının (bayatlamış olanların örgütlediği) *uyuşma* olması gerekirdi."[77] Derginin içeriğini *düşünmenin çürümesi*[78] olarak niteler ve Marburg'dan eski arkadaşı Rudolf Bultmann'ın da derginin yazarlarından biri olduğunu öğrenince şu tersinmeci (ironik) satırları yazar: "Oradakiler 'manevi durum'a ilgi duyduklarından, aydınlanmalarına yardımcı olmak adına şunu saptamış olalım: Fenomenolojik yapıbozumun zorunlu kıldığı 'fırlatılmışlığı' 1926 yılında *Varlık ve Zaman*'ın baskı provalarına göz atan Jaspers burun kıvırarak bütünüyle reddetti. Ama insan 'değişebilir', 'filozof' da öyle; Hıristiyan-*teolojik* olmasa da Hıristiyan-duygusal olabilir ve tanımadığı düşünmenin

75. M. Heidegger/R. Bultmann, s. 179; Heidegger'in Bultmann'a 29.8.32 tarihli mektubu: "Bu hatası üç cilt ile telafi edilebilir mi, ciddi şüphe duyuyorum. Ama belki de ben yanılıyorum" (s. 179).

76. M. Heidegger, GA 97, s. 127; bkz. Heidegger'in 1936'da Karl Löwith'e mektubu:"... Aslında hâlâ *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* ile başladığı yerde duruyor –herşey felsefenin psikolojisi..." (M. Heidegger/K. Löwith, *a.g.e.*, s. 186); krş. Heidegger'in Blochmann'a yazdığı 30.3.33 tarihli mektubu: "Jaspers'te geçirdiğim günler benim için çok önemliydi. Gerçek anlamda olan bitenlerden etkilenmeden ya da onun hakkında bilgi sahibi olunmadan zamanın manevi durumu hakkında yazı yazılabileceğini gördüm" (M. Heidegger/E. Blochmann, *Briefwechsel 1918-1969*, yay. haz. Joachim W. Storck, Deutsche Schillergesellschaft, Marbach, 2. Basım, 1990, s. 61).

77. *A.g.e.*, 87 vd.

78. *A.g.e.*, s. 135.

reddinden hayat bulan 'başarısızlık'tan bir din yapabilir."[79] Oysa bu satırların yazarı olan Heidegger 2 Ocak 1927'de Jaspers'in evinden eşine yazdığı mektupta şunları dile getirmişti: "Jaspers benim eserim üzerinde çalışıyor ve her baskı provasından sonra daha hayranlık duyuyor; ama her şeyden önce bunun arkasında nasıl bir çalışma olduğunu görüyor."[80]

Kara Defterler'den anlaşıldığı kadarıyla Martin Heidegger, tuttuğu notların bazılarını Jaspers'e yazdığı mektuplarda kullanmıştır.[81] Ayrıca Heidegger'in, Jaspers'in savaş sonrasında yazdığı bütün eserlerinden haberdar olduğunu görüyoruz. *Felsefi Mantık*, *Felsefi İnanç*, *Felsefeye Giriş*, *Çağımızda Akıl ve Karşı-Akıl* gibi eserler hakkında dağınık da olsa fikir beyan etmiştir. 1950 yılında Jaspers'le olan ilişkisi hakkında şunları yazar: "Jaspers'le olan ilişkim hakkında ne kadar çok soruya muhatap oluyorum! Bu iki ismin herkesçe bilinen bağı açısından görüldüğünde bunda hayret uyandıracak bir şey yok. Oysa bu tarihbilimsel bir sorudur. İstediği kadar detaylı olsun, bu soruya verilecek tarihbilimsel yanıt hiçbir şey söylemeyecektir. Batı Felsefesini nasıl bir şekilde değersizleştirdiği ve böylelikle de Düşünmeyi yok ettiğine dair Jaspers'in en ufak bir fikri bulunmuyor. Buna karşılık istediği kadar 'akıl' savunmasını vaaz etsin, hiçbir faydası dokunmaz."[82]

4. Sonuç

Heidegger'in otuzlu ve kırklı yıllarda verdiği derslere, seminerlere, yaptığı konuşmalara ve yayımladığı eserlere bakıldığında, düşünürün bu yıllarda hangi filozoflar üzerinde çalıştığı kolaylıkla görülebilir. 1930'dan itibaren Heidegger'in felsefi düşünceleri yeni boyutlar kazanırken, "fenomenolojik yapıbozum" bağlamında Platon, Aristoteles, Descartes, Leibniz, Kant, Schelling, Hegel ve Nietzsche ile felsefi hesaplaşmalar yapmaya başlar. Metafiziğin en dip noktasına ulaşabilmek için bu yapıbozumu en tepeden

79. *A.g.e.*, s. 199.
80. Gertrud Heidegger (yay. haz.), *"Mein liebes Seelchen!" Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride 1915-1970*, Deutsche Verlagsanstalt, Münih, 2005, s. 146.
81. M. Heidegger, GA 98, s. 229; ayrıca bkz. Heidegger'in Jaspers'e 8.4.1950 tarihli mektubu, Heidegger/Jaspers, *a.g.e.*, s. 203 (Not 3).
82. M. Heidegger, GA 98, s. 377.

aşağıya doğru kat kat, yani Nietzsche'den Platon'a kadar geriye gidecek şekilde düşünür. Batı Felsefesinin bu en önemli düşünürleriyle girdiği felsefi hesaplaşma Heidegger'in çağdaşlarını ikinci planda bırakması anlamına gelmektedir. Nitekim Dilthey, Husserl ve Hartmann gibi filozofların tamamı ikinci derecedeki aktörler olarak kalmıştır.

Karl Jaspers ismi, Heidegger'in birinci derecede hesaplaşmaya değer gördüğü Batı Felsefesi düşünürleri arasında yer almaz. Buna rağmen Jaspers, çağdaşları arasında Heidegger'in ciddiye aldığı tek felsefi şahsiyettir. Heidegger çok erken bir tarihte Jaspers'in *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*'ne ilgi duymuş ve onu ayrıntılı bir şekilde eleştirmiştir; fakat onun gözünde Jaspers bir düşünür değil, Varlık Sorusunu sormayı ihmal etmiş bir filozoftur. Belki Heidegger'in küçümseyerek ifade ettiği bir "felsefe uzmanı" değildir ama düşünür de değildir. Karl Jaspers'i ne kadar ciddiye aldığını *Kara Defterler*'deki notlar göstermektedir. Bu notlar içinde Batı Felsefesinin yukarıda sayılan en önemli düşünürlerinin yanı sıra Karl Jaspers'ten daha çok atıfta bulunulan hiçbir filozof yoktur. Jaspers'in düşüncelerine yaptığı atıflar, bazen bir polemik bazen de alaycı bir ifade şeklindedir. Fakat bütün bunlar göstermektedir ki, Heidegger savaşın sonuna kadar Jaspers'le kamuoyu önünde felsefi bir tartışma düşüncesini ciddiye almıştır. Jaspers'e yaptığı atıfların sayısının çokluğu başka türlü açıklanamaz.

Freiburg Üniversitesi'nin 1946 yılında Heidegger'i uzaklaştırma kararını almasında Jaspers'in etkili olmasıyla birlikte Heidegger'in bu düşüncesinden vazgeçtiğini görüyoruz. Ve bu noktada psikolojik bir sorun ortaya çıkıyor: Açıkça görülüyor ki, Heidegger, Jaspers'in yazdığı olumsuz mektuptan ötürü derin bir kırgınlık yaşamıştır. O andan itibaren *Kara Defterler*'deki ifadeler saldırgan bir üslûpla yazılır. Ne kadar derin bir felsefi düşünceye sahip olursa olsun, Heidegger gibi bir düşünürün de bir çeşit duygusallığın ve hıncın etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Karl Jaspers'in felsefesini bir psikoloji olarak niteleyen Heidegger'in kendisi belli ki psikolojinin konusu olabilecek takıntıdan kendini koruyamamıştır.

D. Felsefi Karşılaştırma Yapabilme Olanağı

Karl Jaspers ile Martin Heidegger'in felsefi düşüncelerini karşılaştırmayı istemek, felsefe tarihçilerine çekici gelebilir. Her ikisi de aynı yüzyılda yaşamış Alman filozofu olmakla birlikte, gerek çıkış noktalarındaki gerekse yaşantılarındaki farklılıklar nedeniyle bambaşka yollara gitmiş ve birbirlerinden uzak düşmüşlerdir.

Karl Jaspers'in tıp ve psikoloji üzerinden felsefeye giden yolu, ömür boyu süren sağlık sorunları, Yahudi eşi nedeniyle Nasyonal Sosyalist rejim esnasında karşılaştığı hayati sorunlar onu Heidegger'den farklı bir insan ve düşünür tipi olarak karşımıza çıkarır. Heidegger'in felsefeye giden yoluysa, teoloji ve fenomenolojiden geçer. Dağlarda ve ormanlarda yaptığı yürüyüşler, yalnızlığı sevmesi, rektörlük dönemindeki tecrübeleri ve hataları, rektörlükten istifa ettikten sonraki yıllarda Nasyonal Sosyalist ideolojiye karşı muhalefeti, savaştan sonra her iki oğlunun da Rusya'da savaş esiri olması, üniversiteden dışlanması ve kamuoyundan geri çekilerek suskunluğa bürünmesi, Heidegger'i Jaspers'in tam karşı kutbuna koyar.

Her iki düşünür de art arda yayımlanan eserlerinden sonra kamuoyu önünde felsefi bir tartışmanın hiçbir zaman mümkün olamayacağını anlar. Heidegger'in "Esas Ontolojisi"ne karşılık Jaspers'in "Kaplayan Varlık Ontolojisi", Heidegger'in "Işıma/*Aletheia*" olarak anladığı Hakikate karşılık Jaspers'in "Varoluşsal" Hakikati, Heidegger'in Batı Felsefesini yapıbozuma tâbi tutmak istemesine karşılık Jaspers'in o geleneği benimsemek, içselleştirmek istemesi ve nihayet Heidegger'in kamusallığı bir vasatlık olarak aşağılamasına karşılık Jaspers'in iletişim anlayışından ötürü

bizzat kamusallığa adım atarak siyaset yazarı olması ve diğer pek çok farklılık, iki çağdaş düşünür arasındaki uçurumu gözler önüne sermek için yeterlidir.

Yirmili yıllardaki dostluk bu farklılıkları aşmak için yeterli gelmemiş ve yaşadıkları dönemde felsefi bir hesaplaşma mümkün olamamıştır. Karl Jaspers'in *Martin Heidegger Hakkında Notlar*'ı ve Martin Heidegger'in *Kara Defterleri* bu diyalog için samimi bir hazırlığı göstermekte, aynı zamanda felsefe tarihçilerine de karşılaştırmalar yapabilmeleri için malzeme sunmaktadır.

Felsefe literatüründe belirli konularda yapılmış kısmi Jaspers-Heidegger karşılaştırmaları bulunmaktadır.[1] Bütüne dair bir söz söyleyebilmek için her iki filozofun da ana düşüncelerine hâkim olmak şarttır. Martin Heidegger'in *Bütün Eserler*'inin yayını birkaç cilt haricinde büyük ölçüde tamamlanmıştır. Karl Jaspers'in eserlerinin tamamı uzun yıllar önce yayımlanmış olup, *Bütün Eserler*'i kapsamında yeniden yayımlanmaktadır. Önemli olan, her ikisinin büyüklüğünü ayrı ayrı görebilmektir. Ancak bu mümkün olduktan sonra ikisini birleştiren ve ayıran felsefi düşünceleri serimlemek doğru olacaktır. Jaspers ile Heidegger arasındaki ilişki sadece siyasal görüşleri ve angajmanları açısından görüldüğünde bu iki büyük düşünürün felsefi düşüncelerinin içeriklerindeki zenginliğin göz ardı edilme tehlikesi bulunmaktadır ki, bu da hiç kuşkusuz felsefe tarihi yazarları için arzulanan bir durum değildir.

Jaspers'e göre bir filozofun hayatı ile felsefesini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Filozof yazdığı felsefeyi yaşar; yazdığı felsefe, onun dışında bir nesne değildir. Yaşadığı neyse, felsefesi de odur. Bu özellik Jaspers'e göre büyük filozofların hepsinde

1. Oswald O. Schrag, "Jaspers and Heidegger. Hermeneutics of Religion", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 113-20; Leonard H. Ehrlich, "Being and Truth. Heidegger vis-a-vis Jaspers", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, s. 121-38; Richard Wisser, *Karl Jaspers: Philosophie in der Bewaehrung. Vortraege und Aufsaetze*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1995, s. 185-98; Daniel Morat, *Von der Tat zur Gelassenheit. Konservatives Denken bei Martin Heidegger, Ernst Jünger und Friedrich Georg Jünger 1920-1960*, Wallstein, Göttingen, 2. Basım, 2008, s. 361-80; Martina Roesner, "Von Jerusalem nach Athen und zurück. Das Verhaeltnis von Offenbarungsglauben und Vernunftdenken bei Martin Heidegger und Karl Jaspers", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 3, Wallstein, Göttingen, 2016, s. 73-88.

görülür. "Felsefe kendini hayatın, yargıda bulunmanın, eylemde bulunmanın gerçekliğinde kanıtlar –ruhun en dip noktasına kadar –evin her köşesine kadar –tüm iletişim biçimlerinde. Konuyu kişiden ayırmak felsefede değil, bilimlerde alışılagelmiş bir şeydir. Filozof hayatının sonunda ve yaşarken ne olduğunu ve ne yaptığını göstermelidir... Kendini saklamak aslında felsefeyle bağdaşmaz."[2] Jaspers'e göre bir filozofun nasıl bir insan olduğu, onun eserinden bellidir çünkü filozofun yazdığı ile yaşadığı, birbiriyle çakışır.

Bunun tam tersiyse Heidegger için söz konusudur. Heidegger'de Düşünme, Varlığı düşünen düşünürce Düşünmedir. Yaşam ise insan varlığının dünya içindeki ilişkilerinin bütünüdür. Ve bu anlamdaki Düşünmeyle ilgisi yoktur. Düşünürün yaşadığı hayat ile düşüncelerinin nesnesi, yani düşünmeye sevk eden, tamamen farklı şeylerdir. Düşünme ile hayat çakışsaydı, o zaman o Düşünme hakiki Düşünme olmaz, Heidegger'in gözünde Varolanlar düzeyinde kalan bir felsefi görüş olurdu. Oysa Heidegger'e göre Düşünme, Varlık tarafından yönlendirilen ve Varlığı düşünen Düşünmedir.

İşte temeldeki bu farklılıktan ötürü iki filozofun birbirine felsefi anlamda yaklaşması mümkün olmadı. Felsefe tarihinde yapılacak her türlü Jaspers-Heidegger karşılaştırması yüzeysel kalmak durumundadır; çünkü düşüncelerinin derinliğinde yatan problemleri, yani onları felsefi düşünceye sevk eden özgün konuları kendi temellerinde karşılaştırmak mümkün değildir.

2. K. Jaspers, *Notizen zu M. Heidegger*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1978, s. 259 vd.

Sonsöz

20. yüzyılın iki büyük Alman filozofu Martin Heidegger ve Karl Jaspers'in öğrencisi olarak onları çok iyi tanıma fırsatını elde eden ve ömrünün sonuna kadar da ilişkisini sürdüren yegâne filozof Hannah Arendt idi. Her iki düşünürün ortak başka öğrencileri olsa da, hiçbiri onlarla ilişkiyi bu yoğunlukta ömür boyu devam ettirmedi; çünkü Arendt bir siyaset filozofu olarak üne kavuştuktan sonra da Jaspers'in 1969'daki ve kendisinin 1975'teki ölümüne kadar hem Jaspers'in hem de Heidegger'in öğrencisi olmayı sürdürdü. Mektuplar buna açık seçik tanıklık ediyor.[1]

Her iki filozof da Arendt'in üniversite öğreniminden sorumluydu. Gerçi Arendt önce Marburg'da Heidegger'in yanında öğrenime başladı, fakat doktora tezini Heidelberg'de Jaspers'in gözetiminde verdi. Marburg'daki yıllar Heidegger'in *Varlık ve Zaman* üzerine

1. Üç filozofu ele alan kapsamlı bir çalışma yoktur. Çeşitli yönlerini kısmen karşılaştıran önemli yazılardan bazıları için bkz. Leonard H. Ehrlich, "Heideggers Seinsdenken aus der Sicht von Arendt und Jaspers", *Karl Jaspers' Philosophie. Gegenwaertigkeit und Zukunft*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 2003, s. 107-14; Hans Saner, "Denkbilder im Spannungsfeld von Einsamkeit und Kommunikation. Zu den Metaphern des Philosophierens bei Karl Jaspers, Hannah Arendt und Martin Heidegger, *Einsamkeit-Kommunikation-Öffentlichkeit*, yay. haz. Anton Hügli, Dominic Kaegi ve Reiner Wiehl, Schwabe, Basel, 2004, s. 51-70; Antonia Grunenberg, "Arendt, Heidegger, Jaspers: Thinking Through the Breach in Tradition", *Social Research*, Cilt 74, Sayı 4, 2007, s. 1003-28; Babette Babich, "Jaspers, Heidegger and Arendt on Politics, Science and Communication", *An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts*, Cilt 4, Sayı 1, 2009, s. 1-19; Herbert Csef ve Edeltraud Donner, "Gefühl und Vernunft im Konflikt: Zum Beziehungsgefüge der Existenzialphilosophen Karl Jaspers, Hannah Arendt und Martin Heidegger", *Internationale Zeitschrift für Philosophie und Psychosomatik*, Sayı 1, 2018, s. 1-15.

çalıştığı dönemken, Heidelberg'deki zamansa Jaspers'in *Felsefe*'yi yazdığı yıllardı. Doktora tezini yazarken her iki hocasının ders ve seminerlerinde kullandığı yöntemlerden yararlanmıştı.

Karl Jaspers büyük ölçüde kendi felsefesini yaşayan bir filozoftu. Onun insan varoluşuyla ilgili çözümlemeleri Arendt'i çok etkilemişti. Seminerlerinde işlediği Nietzsche, Kierkegaard ve Schelling gibi filozofların hayatları, bir varoluş imkânının gerçekleşmesi ya da sonuçsuz kalması olarak değerlendiriliyordu. Jaspers'in kronik hasta olarak "sınır durumda" yaşadığı varoluşsal hayatı Arendt'in üzerinde ömür boyu kalıcı bir etki yaptı. Fakat Arendt en son eseri *Zihnin Hayatı*'nı yazarken artık Karl Jaspers yoktu.

Heidegger'in Düşünme Yolu ve üslûbu Jaspers'inkinden çok farklıydı. Onun gözünde Jaspers'in yaptığı, insan varoluşuyla ilgili en üst düzey bir psikolojik çözümlemeydi. Heidegger önce Varlığın Anlamı, sonra da Varlığın Hakikati sorularını sordu. Metafiziğin dilini ve düşünce yapısını aşmak için zamanla gittikçe daha ağdalı bir dille spekülatif diye nitelenebilecek bir düşünce tarzına yöneldi. Onun felsefesinin savaş sonrası dönemde bu doğrultuda gelişimi Arendt'e çok yabancıydı ama, Jaspers'in ölümünden sonra konuşabileceği, felsefi konularda danışabileceği yegâne kişi Heidegger'di. Jaspers'in yanındaki rahatlığı Heidegger'de bulmasıysa mümkün değildi. Özellikle *Zihnin Hayatı*'nı yazarken Heidegger'e Kant, Schelling ve başka filozoflara dair sorular sorduğunu, Heidegger'in de bunlara yanıt verdiğini mektuplarda görüyoruz. Arendt için Karl Jaspers kişiliğiyle ve yaşanan olaylar karşısındaki duruşuyla "gerçek bir eğitici"yken, Heidegger düşünce tarihini mükemmel bir şekilde okuyan ve herkesten farklı yorumlayan bir "öğretmen" olarak kaldı.[2]

Jaspers'in aydınlık ve bağımsız düşünce tarzı Arendt'in felsefi görüşleri üzerinde çok etkiliyken, onun Heidegger'in felsefesinden de etkilenmiş olduğu konusu çok tartışmalıdır. Kesin olan, Arendt'in Heidegger'e sevgiyle, Jaspers'eyse sevgi, saygı ve güven duygusuyla bağlı kaldığıdır. Arendt her iki hocasına da sonuna kadar içtenlikle bağlı kalmıştır. Jaspers'e yazdığı son kutlama mektubundaki şu sözü bunu çok güzel ifade etmektedir: "*Sada-*

2. Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*, Cilt 1, Piper, Münih/Berlin, 2016.

kat hakikatin işaretidir."[3] Aynı metinde yazdığı şu ifadeyle yaşları ilerlemiş olan her iki hocasını da kastediyor gibidir: "Zamanın ötesinde tamamlanmak, filozofların ve düşünürlerin iyi bildiği bir şeydir."[4] Arendt hocalarını, yaşadıkları çağın ötesinde tamamlanmış olarak görüyordu. Karl Jaspers'i filozof, Martin Heidegger'i de düşünür olarak.

Mektuplardan Arendt'in iki hocası Jaspers ile Heidegger arasında kalarak sıkıntı yaşadığını ama her ikisinden de çok şey öğrendiğini anlıyoruz. Karl Jaspers'ten "aydınlığı, aklı ve iletişimi", Martin Heidegger'dense "düşünmeyi ve burgulayıcı sorgulamayı". İki hoca, bir öğrenci ama üç filozof arasındaki ilişkiyi Martin Heidegger'in 1950'de Arendt'e yazdığı şu sözler en iyi şekilde ifade eder: "Sen-Hannah, 'Jaspers ile Heidegger' arasındaki *asıl* 'Ve' sadece sensin."[5] Heidegger'in bu saptaması doğrudur. Lakin arkadaşlık konusunda bir "dâhi" olarak nitelenen Hannah Arendt, Jaspers ile Heidegger'i barıştıramaz. Ne Heidegger'in kamuoyu önünde özür dilemesini sağlayabilir ne de Jaspers'in öfkesini dindirmeyi becerebilir. İki hocası arasındaki uçurum günden güne derinleşir. Jaspers'in tavrı yıllar içinde daha da sertleşirken, Heidegger de Nasyonal Sosyalizm dönemiyle ilgili olarak Jaspers'in ve Arendt'in beklediği özür ve pişmanlık sözlerini kamuoyu önünde hiç dile getirmez. Arendt'in, Jaspers'in ölümünden sonra Heidegger ile olan ilişkisinde bir rahatlama olduysa da, yıllar içinde ondan gittikçe uzaklaşır.

Mektuplar çoğunlukla ortak yaşantıları dile getirseler de, bu üç büyük ismin, yaşadıkları çağı aşacak düşünceleri hakkında da bir fikir verirler. Hannah Arendt'in totaliter düşünceye karşı verdiği mücadele, insanlara duyduğu sevgi ve güven, onun dünyayı daha çok sevmesine yol açar. Karl Jaspers'in hayatı, bütünüyle bir varoluş aydınlanması ve iletişim iradesi olarak adlandırılabilir. Onun felsefi düşüncelerinin vardığı nokta, insanların kişisel varoluş ve

3. Hannah Arendt, "85. Doğum Gününde Karl Jaspers İçin", *Erinnerungen an Karl Jaspers*, yay. haz. Klaus Piper ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1974, s. 311-5 (s. 314); krş. Kurt Sontheimer, *Hannah Arendt. Der Weg einer grossen Denkerin*, Piper, Münih/Zürih, 5. Basım, 2013, s. 30.

4. *A.g.e.*, s. 312.

5. H. Arendt/M. Heidegger, *Briefe 1925-1975*, yay. haz. Ursula Ludz, Klostermann, Frankfurt am Main, 4. Basım, 2013, s. 110.

toplumsal birey olarak özgürleşmesidir. Martin Heidegger'in Varlığın Anlamı sorusunu soran insanın çözümlemesinden başladığı Düşünme Yolunda vardığı yer ise, Düşünmenin Varlık tarafından olagetirildiğine inanmasıdır. Heidegger Varlık Sorusunu sormayı ihmal eden yeniçağ insanını nasıl bir tehlikenin beklediği hakkında öngörülerde bulunan acımasız bir uygarlık eleştiricisi olarak görünür.

Üç filozofun varlık, dünya sorunları, hayat ve siyaset konularındaki tüm görüşleri, yukarıda kısaca ifade edilen bu genel anlayış ve yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Bu temel yaklaşımın ve tavrın mektuplardaki satırlara da yansıdığını görmekteyiz: Arendt'te "dünya sevgisi", Jaspers'te "varoluşsal özgürlük", Heidegger'deyse "Düşünme" olarak. Felsefe tarihine mâl olan bu üç büyük düşünürün bıraktığı eserlerin Batı felsefesi geleneğinden ne denli etkilendikleri, birbirleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ve nihayet kendilerinden sonra gelecek felsefeci nesillerini nasıl etkilediklerinin araştırılması, felsefe tarihçilerinin görevi olacaktır.

Hayatlar ve Eserler

1883
23 Şubat: Karl Jaspers Oldenburg'da dünyaya gelir.

1889
26 Eylül: Martin Heidegger Messkirch'te dünyaya gelir.

1901-1908
Jaspers önce Heidelberg ve Münih'te hukuk, sonra Berlin, Göttingen ve Heidelberg'de tıp tahsili yapar.

1906
14 Ekim: Johanna Arendt Hannover'de dünyaya gelir.

1909
Arendt ailesi Königsberg'e taşınır.
Jaspers tıp tahsilini bitirerek Dr. med. unvanını alır.

1909-1915
Jaspers Heidelberg'deki psikiyatri kliniğinde çalışır.

1909-1911
Heidegger Freiburg'da Katolik teolojisi tahsili yapar.

1910
Jaspers Gertrud Mayer ile evlenir.

1911
Heidegger 1911/12 Güz Döneminde Fen Bilimleri Fakültesine geçer ama Heinrich Rickert'in yanında felsefe tahsiline devam eder.

1913
Arendt'in babası ve büyükbabası aynı yıl içinde vefat eder.
Jaspers psikoloji dalında doçent olur ve *Genel Psikopatoloji* eserini yayımlar.
Heidegger *Psikolojizmde Yargı Öğretisi* konulu teziyle felsefe doktorasını tamamlar.

1914
Ağustos'ta I. Dünya Savaşı başlar. Heidegger askere alınır.

1915-1923
Heidegger *Duns Scotus'ta Kategoriler ve Anlamlar Öğretisi* başlıklı teziyle doçent olur ve 1923 yılının Güz Dönemine kadar Freiburg Üniversitesi'nde doçent unvanıyla ders verir.

1916
Jaspers'in psikoloji dalında ekstraordinaryüs profesör olarak Heidelberg'de atanması yapılır.

1917
Heidegger Elfride Petri ile evlenir.

1918
Heidegger askerden terhis olur.

1918-1923
Heidegger Edmund Husserl'in asistanı olarak Freiburg'da çalışır.

1919
Jaspers'in *Dünya Görüşlerinin Psikolojisi* adlı eseri yayımlanır.
Heidegger "Katoliklik Sistemi"ne veda eder.
Heidegger'in oğlu Jörg doğar.

1920
Jaspers Heidelberg'de ekstraordinaryüs felsefe profesörü olarak atanır.
Heidegger'in oğlu Herrmann doğar.
8 Nisan: Jaspers ile Heidegger Freiburg'da Husserl'in 61. doğum günü kutlamasında karşılaşırlar.

1922
Jaspers *Strindberg ve van Gogh* adlı eserini yayımlar.
Jaspers Heidelberg'de ordinaryüs profesör olarak felsefe kürsüsüne atanır.
Heidegger Todtnauberg'deki kulübeyi inşa eder.

1923
Jaspers *Üniversite İdesi* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Marburg Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ekstraordinaryüs olarak ders vermeye başlar.

1924
Güz Dönemi: Arendt Marburg Üniversitesi'nde felsefe (anadal), Protestan teolojisi ve Grek filolojisi öğrenimine başlar.
Kasım: Hannah Arendt ile Martin Heidegger arasında aşk ilişkisi başlar.

1926
Arendt 1926 Bahar Döneminde Jaspers'in yanında okumak üzere Heidelberg'e, Güz Döneminde Husserl'i dinlemek üzere Freiburg'a taşınır ve yeniden Heidelberg'e döner. Hans Jonas aracılığıyla Hans Blumenfeld'i tanır ve siyonizm hakkında bilgi edinmeye başlar.
Heidegger Marburg'da ordinaryüs profesör olarak atanır.

1927
Heidegger'in *Varlık ve Zaman* adlı eseri yayımlanır.

1928
Arendt Jaspers'in yönetimindeki felsefe doktorasını tamamlar. Konu: *Augustinus'ta Aşk Kavramı.*
Heidegger Husserl'in halefi olarak Freiburg Üniversitesi'ndeki felsefe kürsüsüne atanır.
Heidegger'in, Husserl'in 70. doğum günü vesilesiyle hazırlanan armağan kitabına gönderdiği *Temelin Özünü Sürdürmesi Hakkında* başlıklı yazısı yayımlanır.

1929
Hannah Arendt Günther Stern (Anders) ile evlenir.
Heidegger Freiburg'da Tören/Başlangıç Dersini verir: *Metafizik Nedir?*
Heidegger ile Ernst Cassirer Davos'ta tartışır.
Heidegger'in *Kant ve Metafizik Problemi* başlıklı eseri yayımlanır.

1930
Heidegger Bremen'de "Hakikatin Özünü Sürdürmesi Hakkında" başlıklı konuşmasını yapar.

1930-1933
Arendt gazetecilik yapar. Rahel Varnhagen üzerine çalışmaya başlar.

1931
Jaspers'in *Çağın Manevi Durumu* adlı eseri yayımlanır.

1933
Arendt Gestapo tarafından geçici olarak tutuklanır. Serbest kaldıktan sonra Prag üzerinden Paris'e kaçar.
Jaspers üniversite yönetiminden uzaklaştırılır.
Mart sonu: Heidegger Jasperslerin Heidelberg'deki evini son kez ziyaret eder.
21 Nisan: Heidegger Freiburg Üniversitesi'ne rektör seçilir.
3 Mayıs: Heidegger Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne üye olur.
27 Mayıs: Heidegger'in rektörlük konuşması: "Alman Üniversitesinin Kendini Hâkim Kılması"
Heidegger Berlin'deki üniversitenin felsefe ordinaryüslüğü davetini reddeder.

1933-1937
Arendt muhtelif siyonizm çalışmalarına katılır.

1934
Arendt Dünya Siyonist Örgütü'ne üye olur.
27 Nisan: Heidegger rektörlükten istifa eder.

1935
Arendt 3 aylık bir süre için Filistin'e gider.
Jaspers *Akıl ve Varoluş* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Freiburg'da "Sanat Eserinin Kökeni" başlıklı konuşmasını yapar.

1936
Günther Stern (Anders) ABD'ye iltica eder.
Arendt Heinrich Blücher ile tanışır.
Jaspers'in *Nietzsche* kitabı yayımlanır.
Heidegger'in Jaspers'le olan mektuplaşması sona erer.

1936-1938
Heidegger ölümünden sonra yayımlanacak olan *Felsefeye Katkılar (Olagelme Hakkında)* adlı eserini yazar.

1936-1940
Heidegger verdiği Nietzsche ve Hölderlin derslerinde Nasyonal Sosyalist Parti ideolojisiyle hesaplaşır.

1937
Arendt ile Stern (Anders) boşanırlar.
Arendt'in Alman vatandaşlığı iptal edilir.
Jaspers'in üniversiteyle ilişkisi kesilir ve zorunlu olarak emekliliğe ayrılır.
Jaspers'in *Descartes* kitabı yayımlanır.

1938
Jaspers'in *Varoluş Felsefesi* adlı eseri yayımlanır. Bundan sonra yayın yapması yasaklanır.

1940
Arendt Heinrich Blücher ile evlenir.
Arendt Güney Fransa'da (Gurs) 5 hafta gözaltında tutulduktan sonra eşiyle birlikte Portekiz'e kaçar.

1941
Arendt ve Blücher çifti gemiyle New York'a gelir.

1941-1952
Arendt New York'ta yayımlanan bir gazetede köşe yazarlığı yapar; ayrıca muhtelif Yahudi yayın organlarına yazılar yazar. *Commission on European Jewish Cultural Reconstruction* adlı örgütte çalışır.

1942
Dünya Yahudi Örgütü'nün Cenevre Temsilciliği Yahudilerin kitle halinde öldürüldüğü hakkında rapor verir.

1944
Heidegger askere alınır.

1944-1946
Arendt Schocken Yayınevi'nde yönetici olarak çalışır.

1945
Arendt Amerika'da çeşitli dergilerde deneme yazarlığı yapar.
Jaspers Amerikalılar tarafından Heidelberg Üniversitesi'nde ders vermek üzere yeniden görevlendirilir.
Heidegger'in ders vermesi işgal kuvvetleri tarafından yasaklanır.

1946
Jaspers *Suçluluk Sorunu* başlıklı dersini verir ve Almanya'da kolektif suç konusunu tartışmaya açar. *Genel Psikopatoloji* ve *Üniversite İdesi* adlı eserlerinin genişletilmiş yeni basımları yayımlanır.
Jaspers Freiburg Üniversitesi'ndeki Nazilerden Arındırma Komisyonu'na Heidegger hakkında düşündüklerini yazar ve Heidegger'in profesörlüğü 1950 yılına kadar askıya alınır.
Heidegger Jean Beaufret'ye *Hümanizm Üzerine* mektubunu yazar.

1947
Jaspers *Goethe Ödülü*'ne layık görülür. Lozan Üniversitesi tarafından "onursal doktor" unvanı verilir.
Jaspers'in *Hakikat Hakkında* adlı eseri yayımlanır.
Heidegger'in *Platon'un Hakikat Öğretisi, Hümanizma Mektubu* ile birlikte yayımlanır.

1948
Arendt'in *Altı Deneme* adlı eseri yayımlanır.
Jaspers'in *Felsefi İnanç* adlı eseri yayımlanır.
Jaspers Basel Üniversitesi'nin davetini kabul eder ve İsviçre'ye taşınır.

1949
Jaspers *Tarihin Kökeni ve Amacı* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Club Bremen'de dört konuşma yapar: "Şey", "Zorlama", "Tehlike", "Dönüş."

1949-1950
Hannah Arendt savaştan sonra ilk kez *Jewish Cultural Reconstruction* adına Kasım 1949 ile Mart 1950 arasında Avrupa'ya gelir. Jaspers'i Basel'de, Heidegger'i Freiburg'da ziyaret eder.
Heidegger'in *Orman Yolları* adlı eseri yayımlanır.

1950
Arendt 1973 yılına kadar tutacağı ve ölümünden sonra *Düşünme Güncesi* adıyla yayımlanacak olan notlarını tutmaya başlar.
Jaspers'in *Felsefeye Giriş* ile *Çağımızda Akıl ve Karşı-Akıl* adlı eserleri yayımlanır.

1951
Arendt'in *Totalitarizmin Kökenleri* adlı eseri yayımlanır.
Aralık: Arendt ve Heinrich Blücher ABD vatandaşlığına kabul edilir.
Heidegger Darmstadt'ta "İnşa Etmek, İkamet Etmek, Düşünmek" başlıklı konuşmasını yapar.

1953
Jaspers'e Heidelberg Üniversitesi tarafından "onursal doktor" unvanı verilir.
Heidegger Münih'teki Akademide "Teknik Hakkında Soru" başlıklı konuşmasını yapar.

1953-1956
Arendt Princeton, Notre Dame, California/Berkeley, Chicago Üniversitelerinde konferanslar ve dersler verir.

1955
Arendt İtalya, Yunanistan ve İsrail'e seyahat eder, İtalya'da konferans verir.
Jaspers'in *Schelling* kitabı yayımlanır.
Heidegger Fransa'da "Nedir Bu Felsefe?" başlıklı konuşmasını yapar.

1957
Jaspers *Büyük Filozoflar* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Todtnauberg'de "Metafiziğin Onto-Teolojik Yapısı", Freiburg'da "Düşünmenin Temelleri" ve "Dilin Özünü Sürdürmesi" başlıklı konuşmalarını yapar.

1958
Arendt'in *İnsanlık Durumu* ile *Rahel Varnhagen: Yahudi Bir Kadının Hayatı* adlı eserleri yayımlanır.
Arendt Avrupa seyahati esnasında Bremen, Zürih ve Münih'te konferanslar verir.
Jaspers Alman Yazarlar Birliği'nin verdiği Barış Ödülünün sahibi olur ve Arendt törende övgü konuşmasını (*laudatio*) yapar.
Jaspers *Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Fransa'da "Hegel ve Grekler" başlıklı konuşmasını yapar.

1959
Arendt Hamburg kentinin verdiği *Lessing Ödülü*'nü alır.
Jaspers *Erasmus Ödülü*'nü alır. Ayrıca kendisine Paris ve Cenevre Üniversiteleri tarafından "onursal doktor" unvanı verilir.

Heidegger Münih'te "Hölderlin'in Yeryüzü ve Gökyüzü" başlıklı konuşmasını yapar.
Heidegger doğduğu yer olan Messkirch'ten "onursal vatandaşlık" unvanını alır.

1960
Jaspers *Özgürlük ve Yeniden Birleşme* adlı eserini yayımlar.
Heidegger'in *Nietzsche* adlı eseri yayımlanır.
Heidegger Baden-Württenberg Eyaleti tarafından verilen *Hebel Ödülü*'ne layık görülür.

1960-1961
Arendt Columbia, Northwestern, Wesleyan Üniversitelerinde konferanslar ve dersler verir.

1961
Arendt *The New Yorker* gazetesinin muhabiri olarak Kudüs'teki Eichmann Davası'nı izler.
Arendt'in *Geçmiş ile Gelecek Arasında* adlı eseri yayımlanır.
Jaspers Basel Üniversitesi'nden emekli olur.

1962
Arendt geçirdiği trafik kazası nedeniyle bir süre hastanede kalır.
Jaspers *Vahiy Açısından Felsefi İnanç* adlı eserini yayımlar.
Heidegger ilk Yunanistan seyahatine çıkar.
Jaspers'e Basel Üniversitesi tarafından "onursal doktor" unvanı verilir.

1963
Arendt'in *Eichmann Kudüs'te: Kötülüğün Sıradanlığı* ile *Devrim Hakkında* adlı eserleri yayımlanır.
Jaspers *Oldenburg Vakfı Ödülü*'ne layık görülür. Oldenburg'un "fahri hemşehrisi" kabul edilir.

1963-1967
Arendt Chicago Üniversitesi'nde profesör olarak ders verir.

1964
Jaspers'in *Nicolaus Cusanus* kitabı yayımlanır.
Heidegger ikinci kez Yunanistan seyahatine çıkar.

Heidegger Paris'te "Felsefenin Sonu ve Düşünmenin Görevi" başlıklı konuşmasını yapar.

1965
Jaspers'in *Felsefi Düşünmenin Küçük Okulu* ile *Umut ve Endişe* adlı eserleri yayımlanır.

1966
Jaspers *Almanya Nereye Gidiyor?* adlı eserini yayımlar.
Heidegger Le Thor'daki ilk seminerini verir. Bu seminerler 1968, 1969 ve 1973 yıllarında Zaehringen'de tekrar edilir.
Heidegger *Der Spiegel* dergisine mülakat verir. Bu mülakat onun ölümünden sonra yayımlanır.

1967
Arendt New School for Social Research'e profesör olarak atanır.
Arendt *Sigmund Freud Ödülü*'ne layık görülür.
Arendt'in *Hakikat ve Siyaset* adlı eseri yayımlanır.
Jaspers İsviçre vatandaşı olur.
Jaspers *Almanya Nereye Gidiyor'a Yanıt* ile *Talih ve İrade* adlı eserlerini yayımlar.

1968
Arendt'in *Karanlık Çağın İnsanları* adlı eseri yayımlanır.
Jaspers *Benimseme ve Polemik* adlı eserini yayımlar.

1969
Jaspers *Kışkırtmalar* adlı eserini yayımlar.
26 Şubat: Karl Jaspers vefat eder.

1970
31 Ekim: Heinrich Blücher vefat eder.
Arendt'in *Şiddet Hakkında* ve *Sivil İtaatsizlik* adlı eserleri yayımlanır. "Kant'ın Siyaset Felsefesi" başlıklı dersini verir.

1971
Arendt'in *Yalan ve Siyaset: Pentagon Belgeleri Hakkında Düşünceler* adlı eseri yayımlanır.

1972
Arendt Toronto/Kanada'da "Hannah Arendt'in Eseri" adlı konferansa katılır.

1973
Arendt Aberdeen Üniversitesi/İskoçya'da Gifford Lectures kapsamında *Zihnin Hayatı* adlı eserinin ilk kısmı olan "Düşünme"yi sunar.

1974
Mayıs: Arendt Gifford Lectures kapsamında *Zihnin Hayatı* adlı eserinin ikinci kısmı olan "İsteme"yi sunar, fakat 10 Mayıs'taki kalp krizi nedeniyle ders yarım kalır.

1975
Arendt Avrupa kültürüne yaptığı katkılardan ötürü Danimarka tarafından verilen *Sonning Ödülü*'ne layık görülür.

Arendt Heidegger'i son kez ziyaret eder.
4 Aralık: Hannah Arendt New York'ta vefat eder.
Heidegger'in *Bütün Eserler*'inin ilk cildi (*Fenomenolojinin Temel Problemleri*, GA 24) yayımlanır.

1976

26 Mayıs: Martin Heidegger vefat eder.

Kitapta Geçen İsimler

Anders (Stern), Günther (1902-1992): Edmund Husserl'in yanında 1923'te doktorasını yaptı. Heidegger'e olan yakınlığından ötürü doçent olması 1925 yılında Theodor W. Adorno tarafından engellendi. 1925'te Marburg'da Hannah Arendt'i tanıdı ve 1929'da onunla evlendi. 1933'te Almanya'yı terk etti. 1936'da New York'a geldi ve oradaki New School for Social Research'te dersler verdi. 1950'de Avrupa'ya döndü. 1956 yılında *İnsanın Eskimişliği* adlı kitabını yayımladı.

Baeumler, Alfred (1887-1968): Dresden'de ve Berlin'de profesör. Nasyonal Sosyalist ideolojinin en önemli filozoflarından biriydi. Nietzsche'nin eserlerini yayıma hazırladı. 1923'te yayımladığı *18. Yüzyıl Estetik ve Mantığından Yargı-gücünün Eleştirisi'ne Kadar İrrasyonellik Problemi* en önemli eseridir.

Baumgarten, Eduard (1898-1982): Felsefeci ve sosyolog. Savaştan sonra Stuttgart, Mannheim ve Freiburg'da ders verdi. Yirmili yıllarda Jaspers'le tanışıklığı vardı. 1964'te *Max Weber* kitabı yayımlandı.

Beaufret, Jean (1907-1982): Filozof ve edebiyatçı. Sartre'ın etkisiyle Heidegger'e mektup yazarak hümanizmin anlamını sordu. Heidegger kendisine mektupla yanıt verdi. Düşünürün bu mektubu *Hümanizm Üzerine* başlığıyla yayımlandı. Savaştan sonra Heidegger ile tanıştı ve dost oldular.

Benjamin, Walter (1892-1940): Filozof ve yazar. Paris'teki sürgün döneminden beri Hannah Arendt'in arkadaşı. Arendt onun ABD'ne iltica etmesine çalıştı. Fransa-İspanya sınırında intihar etti. Bir kültür eleştirmeni, deneme yazarı olarak Benjamin estetik teorisi ve edebiyat üzerine çok sayıda eser verdi. Türkçeye çevrilen eserleri arasında *Pasajlar* ve *Estetize Edilmiş Yaşam* bulunmaktadır.

Blochmann, Elisabeth (1892-1972): Marburg'da Paul Natorp'un öğrencisi oldu. 1930'dan itibaren Halle'deki Pedagoji Akademisinde profesör olarak ders verdi. 1933'te üniversiteyle ilişkisi kesilince 1934'te İngiltere'ye giderek Oxford'da çalıştı. 1952-1960 arasında Marburg'da pedagoji profesörüydü.

Heidegger'in eşi Elfride Petri'nin okul arkadaşı olduğu için Heideggerlerin ömür boyu dostu olarak kaldı.

Blumenfeld, Kurt (1884-1963): Siyonizmin öncülerinden. Hannah Arendt'in bir dönem yakın dostuydu.

Blücher, Heinrich ("Monsieur") (1899-1970): 1919'da Alman Komünist Partisi üyesiydi. Paris'te sürgündeyken 1936'da Hannah Arendt'i tanıdı ve onunla 1940'da evlendi. 1950'den itibaren New York'daki New School for Social Research'te felsefe ve sanat dersleri verdi. 1952'den 1968'e kadar Bard College'da felsefe hocalığı yaptı.

Brock, Werner G. (1901-1974): Heidelberg'de Jaspers'in yanında felsefe okudu ve Göttingen'de Georg Misch'in yönetimindeki çalışmasıyla doçent unvanını aldı. 1931-1933 yıllarında Heidegger'in asistanı olan Brock'un üniversiteyle ilişkisi kesilince Heidegger'in desteğiyle İngiltere'ye iltica etti ve Cambridge'te dersler verdi. 1951'den itibaren Freiburg'da, 1959'dan itibaren de Jaspers'in davetiyle Basel'de hocalık yaptı. Heidegger hakkında İngilizcede ilk ve en kapsamlı yazılardan biri, Brock'un şu eserinde yayımlanmıştır: *An Introduction to Contemporary German Philosophy*, Cambridge, 1935.

Bultmann, Rudolf (1884-1976): Marburg'da teoloji profesörü. 1921'den emekli olduğu 1951'e kadar Yeni Ahit Kürsüsünün sahibiydi. Nasyonal Sosyalizme karşı olmasına rağmen Heidegger'le olan dostluğu bozulmadı. Marburg'daki evinde Heidegger'le birlikte "Graeca Seminerleri"ni verdi. Teolojinin mitoslardan arındırılmasıyla ilgili akımın kurucusu olarak bilinir. Bazı eserleri: *Vahiy ve Selamet* (1941), *İnanmak ve Anlamak* (4 cilt, 1933-1965).

Cassirer, Ernst (1874-1945): Marburg'da Hermann Cohen ve Paul Natorp'un yanında doktorasını yaptıktan sonra 1919'a kadar Berlin'de, 1933 yılına kadar da Hamburg'da profesör olarak görev yaptı. Yahudi olmasından ötürü 1933'te Almanya'yı terk etti ve çeşitli ülkelerde mülteci olduktan sonra 1941'de ABD'ne yerleşti. Yale ve Columbia Üniversitelerinde ders verdi. En önemli eserleri şunlardır: *Sembolik Formlar Felsefesi* (3 cilt, 1923-1929), *Öz Kavramı ve İşlev Kavramı* (1910), *Yakın Çağın Felsefe ve Biliminde Bilgi Problemi* (3 cilt, 1906-1920). 1930 yılında Davos'ta düzenlenen toplantıda Martin Heidegger ile Kant üzerine tartıştı.

Cohen, Hermann (1842-1918): Yahudi-Alman filozof. Marburg Yeni-Kantçılık Okulu'nun kurucusu. En önemli eserleri: *Kant'ın Tecrübe Teorisi* (1871), *Kant'ın Etiği Temellendirmesi* (1877), *Felsefe Sistemi* (1902).

Dibelius, Martin (1883-1947): Protestan teolojisi profesörü. 1915'ten itibaren Heidelberg'de öğretim üyesi. 1927/28 yıllarında Heidelberg Üniversitesi Rektörü. Hannah Arendt onun öğrencisi oldu. En önemli eseri *Erken Hıristiyanlık Edebiyatının Tarihi*'dir (2 cilt, 1926).

Dietze, Constantin von (1891-1973): İktisat profesörü. Ziraat, siyaset, ekonomi ve teoloji alanlarında faaliyet gösterdi. Nazi karşıtı olduğu için Nasyonal Sosyalizm döneminde toplama kampına gönderildi. Savaştan sonra Freiburg Üniversitesi'nin yeniden kurulmasında çalıştı.

Dilthey, Wilhelm (1833-1911): Heidelberg'de Kuno Fischer'in, Berlin'de Leopold von Ranke ve Adolf Trendelenburg'un öğrencisi oldu. Basel, Kiel ve Breslau'dan sonra Berlin'de Lotze'nin halefi olarak felsefe kürsüsüne atandı. En önemli eserleri: *Tinsel Bilimlere Giriş* (1883), *Hermenutiğin Doğuşu* (1900).

Eichmann, Adolf (1906-1962): II. Dünya Savaşı'nda Yahudilerin toplama kamplarına ulaştırılmasından sorumlu olan Nazi subayı. Savaştan sonra kaçtığı Arjantin'de İsrail Gizli Servisi tarafından yakalanarak 1960 yılında Kudüs'e getirildi, yargılandı ve 1962'de ölüme mahkûm edildi.

Fink, Eugen (1905-1975): Husserl ve Heidegger'in yanında 1929 yılında doktorasını yaptı. 1930-1938 yılları arasında Husserl'in asistanıydı ve Nasyonal Sosyalizm yıllarında ona sadık kalan az sayıdaki kişiden biriydi. 1946'da Freiburg'da doçent oldu ve orada 1971 yılına kadar profesör olarak ders verdi. Freiburg'da 1966/67 Güz Döneminde Heidegger ile birlikte Herakleitos üzerine seminer verdi.

Fraenkel, Eduard (1888-1970): Klasik filolog. Kiel ve Göttingen'de ders verdikten sonra 1931'de Freiburg'da ordinaryüs profesör oldu. 1933'te İngiltere'ye gitti ve Oxford'da Latin Filolojisi üzerine dersler verdi. Heidegger'in 16.12.1933 tarihinde Göttingen'deki öğretim üyeleri birliğine yazdığı referans mektubunda "Yahudi Fraenkel" olarak belirttiği kişi.

Friedlaender, Paul (1882-1968): Klasik filolog ve arkeolog. 1920-1932 yılları arasında Marburg'da profesör. Heidegger ve Bultmann'la birlikte *Graeca Seminerleri*'ni verdi. 1935'te Halle'deki üniversiteyle ilişkisi kesildi ve tutuklandı. Sachsenhausen Toplama Kampı'ndan eski dostu Rudolf Bultmann'ın yardımıyla kurtuldu ve 1939'da ABD'ne iltica etti. Baltimore ve Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nde ders verdi. En önemli eseri 2 cilt olarak 1928 ve 1930 yıllarında yayımlanan *Platon*'dur.

Gadamer, Hans-Georg (1900-2002): Marburg'da Paul Natorp'un derslerine girdi ve Nicolai Hartmann'ın gözetiminde doktorasını tamamladı. 1923'te Heidegger'le tanıştı ve onun yanında doçent unvanını kazandı. 1938'de Leipzig Üniversitesi'nde profesör ve 1945'te üniversitenin rektörü oldu. 1947'de Heidelberg'e giderek Karl Jaspers'in halefi oldu ve orada 1968'e kadar ders verdi. Emekli olduktan sonra çok sayıda konferans vermek için ABD ve İtalya'ya gitti. En önemli eseri olan *Hakikat ve Yöntem* 1960 yılında yayımlandı.

George, Stefan (1868-1933): Şair. Berlin'deki felsefe ve edebiyat öğrenimini tamamlamadı. Genç yaştan itibaren şiire olan merakı onu Fransa ve Almanya'nın tanınmış edebiyatçılarıyla bir araya gelmesini sağladı. Dante, Shakespeare, Baudelaire üzerine yazılar yazdı. Bir grup yazarla birlikte 1892-1919 yılları arasında *Sanat Yaprakları* adında bir dergi çıkardı. Eski Hellas'a öykünen manevi bir Germania'yı hayal ediyordu. Zamanın ünlü ressam, şair, edebiyat yazarları ve entellektüelleriyle birlikte oluşturduğu gruba "George-Çevresi" adı verildi.

Gilbert, Robert (1899-1978): Alman müzisyen, şarkı yazarı ve şair.

Glockner, Hermann (1896-1979): Heidelberg'de 1930 yılında profesör oldu. 1933'te Giessen Üniversitesi'ndeki felsefe kürsüsüne Ernst von Aster'in halefi olarak atandı. 1964'te emekliye ayrıldı. Hegel'in *Bütün Eserler*'ini yayıma hazırladı.

Hartmann, Nicolai (1882-1950): Marburg'da Hermann Cohen'in yanında doktorasını ve doçentliğini tamamladı. 1922'de Marburg'da Paul Natorp'un halefi oldu. Köln, Berlin ve Göttingen'de profesör olarak çalıştı. Yeni Ontolojinin yaratıcısı. En önemli eserleri: *Etik* (1926), *Ontolojinin Temellenmesi Üzerine* (1935), *Olanak ve Gerçeklik* (1938), *Gerçek Dünyanın Kurulumu* (1940).

Heidegger, Hermann (1920-2020): Tarihçi. Martin Heidegger'in oğlu ve düşünürün *Bütün Eserler*'inin yayımlanmasından 35 yıl boyunca sorumlu olan kişi.

Heidegger, Jörg (1919-2019): Mühendis. Martin Heidegger ile Elfride Heidegger'in ilk oğlu.

Heidegger (Petri), Elfride (1893-1992): 1916'da nişanlandığı Martin Heidegger ile 1917'de evlendi. 1919'da ilk oğlu Jörg, 1920'de ikinci oğlu Hermann dünyaya geldi. 1922'de Todtnauberg'deki kulübe inşasını planladı ve yaptırdı. 1933'te Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'ne üye oldu ve aktif olarak çalıştı. Savaştan sonra eşinin rahat bir şekilde çalışabilmesi için büyük çaba gösterdi; birlikte Fransa, Yunanistan ve Sicilya'ya seyahat ettiler. 1969'da yaşlılıklarını rahat geçirebilmek amacıyla Freiburg'daki evi yaptırdı.

Heinemann, Fritz (1889-1970): Filozof. 1930-1933 yıllarında Frankfurt'ta, Nasyonal Sosyalist Almanya'yı terk ettikten sonraysa Oxford'da ders verdi. En önemli eserleri şunlardır: *Felsefenin Yeni Yolları* (1929) ve *Odysseus veya Felsefenin Geleceği* (1939).

Herrmann, Friedrich-Wilhelm von (1934): Eugen Fink'in yanında doktorasını ve doçentliğini tamamladı. Heidegger'in 1976'daki vefatına kadar onun kişisel asistanlığını yaptı. Emekli olduğu 2000 yılına kadar Freiburg'da ders verdi. Husserl ve Fink üzerine çok sayıda çalışması vardır. Heidegger'in *Bütün Eserler*'ini yayıma hazırlayanların başında gelir.

Husserl, Edmund (1859-1938): Fenomenolojinin kurucusu. 1916'dan itibaren Freiburg'da profesör olarak çalıştı. Heidegger'in yeteneğini oldukça erken keşfetti ve onu 1919'da asistan olarak aldı. Emekli olunca Heidegger'i halefi olarak üniversiteye önerdi ve kürsüsünün Heidegger'e geçmesinde önemli rol oynadı. Yahudi olması nedeniyle 1933'ten itibaren ders vermesi yasaklandı. En önemli eserlerinden bazıları: *Mantık Araştırmaları* (2 cilt, 1900/1901), *Kartezyen Meditasyonlar: Fenomenolojiye Giriş* (1931).

Jacobsthal, Paul (1880-1957): Arkeolog. 1912'den itibaren Marburg'da ders verdi. 1933'te üniversiteyle ilişiği kesilince İngiltere'ye iltica etti ve Oxford'da ders verdi.

Jaspers, Gertrud (1879-1974): Karl Jaspers'in eşi. Yahudi bir ailenin kızı olan Gertrud Mayer 1910 yılında Jaspers ile evlendi ve filozofun 1969 yılındaki ölümüne kadar sadık bir hayat arkadaşı oldu. Karl Jaspers, felsefi düşüncelerinin önemli bir kısmını eşiyle olan felsefi iletişimine borçlu olduğunu dile getirir. Savaşın son günlerinde eşinin deporte edileceğini öğrenen Jaspers, Nazilerin deportasyon için gelmeleri halinde önce eşini, sonra kendini öldürmek için hazırlık yaptı fakat Amerikan askerlerinin Heidelberg'i ele geçirmesiyle her ikisinin de hayatı kurtuldu.

Jonas, Hans (1903-1993): Edmund Husserl, Rudolf Bultmann ve Karl Jaspers'in öğrencisi oldu. Bultmann'ın yönetiminde *Gnosis Kavramı* başlıklı doktora tezini yazdı. 1933'te önce İngiltere, sonra Kanada'ya gitti ve 1955'te ABD'ne iltica etti. New York'daki New School for Social Research'te ders verdi. 1979 yılında yayımladığı *Sorumluluk İlkesi: Teknoloji Uygarlığı İçin Bir Etik Denemesi* eseriyle büyük ün kazandı.

Kaiser, Joseph H. (1921-1998): Hukukçu. 1952'den itibaren Freiburg'da ders verdi.

Kirn, Paul (1890-1965): Tarihçi. 1935-1959 yılları arasında Frankfurt'ta Ortaçağ Tarihi dersleri verdi.

Köhler, Lotte (1919-2011): Hannah Arendt'in yakın arkadaşı ve filozofun yakın çevresindeki pek çok kişiyi tanıyan yazar. Arendt'in eşi Blücher ve hocası Jaspers ile olan mektuplarının yanı sıra onun *Düşünme Güncesi*'ni de yayıma hazırlayan kişi.

Krauss, Werner (1900-1976): Edebiyatçı. Savaştan sonra Karl Jaspers, Alfred Weber ve Dolf Sternberger ile birlikte *Değişim* (*Wandlung*) dergisini yayımladı.

Krüger, Gerhard (1902-1972): Marburg'da 1923'ten itibaren Natorp, Hartmann ve Heidegger'in öğrencisi oldu. Önce Münster'de, sonra Tübingen ve Frankfurt'ta profesör olarak çalıştı. 1952'de geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle üniversiteyi bırakmak zorunda kaldı. Bultmann ve Gadamer ile sonuna kadar dost kalırken, oldukça erken bir dönemden itibaren Heidegger ile arasına

mesafe koydu. Eserlerinden bazıları: *Sağduyu ve Tutku: Platoncu Düşüncenin Özü* (1939), *Felsefenin Temel Soruları: Tarih, Hakikat, Bilim* (1958).

Lasky, Melvin (1920-2004): Amerikalı gazeteci. 1943-1945 yılları arasında Fransa ve Almanya'daki Amerikan ordusunun tarihçisi. 1945'ten itibaren sık sık Karl Jaspers'i ziyaret etti. Daha sonraki yıllarda *Der Monat* (*Ay*) dergisini yayımlayanlardan biri oldu.

Löwith, Karl (1897-1973): 1919'dan itibaren Freiburg'da Husserl'in ve Heidegger'in öğrencisi oldu. Münih'te Moritz Geiger'in yanında Nietzsche üzerine yazdığı tezle doktorasını tamamladı. 1928'de Marburg'da Heidegger'in yönetiminde doçent oldu. 1933'te önce İtalya'ya, sonra Japonya ve ABD'ne gitti. Savaştan sonra 1952'den 1964'e kadar Heidelberg'de profesör olarak ders verdi. Heidegger'in Nasyonal Sosyalizm dönemindeki angajmanından ötürü araları açıldıysa da ileriki yıllarda tekrar barıştılar. En önemli eseri *Hegel'den Nietzsche'ye*'dir (1941).

Marwitz, Alexander von (1787-1914): Rahel Varnhagen'in arkadaşı.

Mayer, Ernst (1883-1952): Karl Jaspers'in eşi Gertrud'un kardeşi. Yahudi hekim. 1933'ten itibaren mesleğini icra etmesi yasaklandı. Jaspers, Mayer'in kendisine daha 1933 yılında "hepimizi barakalara doldurup yakacaklar" dediğini ve o zamanlar bunu aşırı bir fantezi olarak gördüğünü yazar. Mayer 1938'de Hollanda'ya kaçtı ve Nazi işgali esnasında saklandığı yerde *Bilgisizliğin Diyalektiği* adlı eserini yazdı.

McCarthy, Mary Th. (1912-1989): Amerikalı yazar. Hannah Arendt'in en yakın dostlarından biri. Arendt'in son eseri olan *Zihnin Hayatı*'nın üçüncü kitabı olan *Yargıda Bulunma*'yı yayıma hazırladı.

Misch, Georg (1878-1965): Göttingen'de profesör. 1939-1946 yılları arasında İngiltere'de bulundu. Yaşam Felsefesi akımının temsilcisi ve Wilhelm Dilthey'ın eserlerini yayıma hazırlayan kişi.

Natorp, Paul (1854-1924): Hermann Cohen ile birlikte Marburg Yeni-Kantçılık Okulu'nun en önemli temsilcisi. Heidegger'in Marburg'a ekstraordinaryüs profesör olarak atanmasını sağlayan kişi. En önemli eserleri: *Bilgi Probleminin Antikçağdaki Tarihi* (1884), *Kesin Bilimlerin Mantıksal Temelleri* (1910).

Nissl, Franz (1860-1919): 1884 yılında Münih'te tıp öğrenimini tamamladıktan sonra 1889'da Frankfurt am Main'daki klinikte çalıştı. 1896'da Heidelberg'de doçent ve 1901'de profesör oldu. 1918 yılında Münih'te yeni kurulan Alman Psikiyatri Araştırma Kurumu'na yönetici olarak atandı.

Oehlkers, Friedrich (1890-1971): Botanik profesörü. Tübingen ve Darmstadt'tan sonra 1932'den itibaren Freiburg'da öğretim üyesi.

Rickert, Heinrich (1863-1936): Wilhelm Windelband ile birlikte Güneybatı Almanya Yeni-Kantçılık Okulu'nun en önemli temsilcisi. Önce Freiburg,

sonra 1916'dan itibaren Heidelberg'de profesör. Heidegger doçentlik tezini Rickert'e ithaf etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Bilginin Nesnesi: Transendental Felsefeye Giriş* (1892), *Kültür Bilimleri ve Doğa Bilimleri* (1899), *Felsefenin Temel Problemleri: Metodoloji, Ontoloji, Antropoloji* (1934)

Saner, Hans (1934-2017): Lozan ve Basel'de felsefe öğrenimi gördükten sonra 1966'da doktorasını, 1979'da doçentliğini tamamladı. Basel'deki Müzik Akademisi'nde kültür felsefesi doçenti olarak çalıştı. Karl Jaspers'in 1969'daki vefatına kadar kişisel asistanlığını yaptı. 1968'de Hermann Hesse Ödülü'nü aldı. Filozofun yayımlamadığı pek çok eseri yayıma hazırladı.

Schmitt, Carl (1888-1985): Hukukçu. 1910'da doktorasını, 1916'da doçentliğini tamamlayarak 1921'de Greifswald'de kamu hukuku profesörü oldu. Nasyonal Sosyalist dönemin Hitler yanlısı en önemli hukukçularından biriydi. Eserlerinden bazıları: *Diktatörlük* (1921), *Bugünkü Parlamentarizmin Tinsel Bilimler Açısından Durumu* (1923), *Siyaset Kavramı* (1927).

Schneider, Arthur Carl August (1876-1945): 1911-1913 yılları arasında Freiburg'da profesör. Ortaçağ Felsefesi ve felsefi pedagoji uzmanı olan Schneider, Heidegger'in resmî doktora babasıydı.

Scholem, Gerhard (Gershom) (1897-1982): Yahudi din tarihçisi ve İbrani Mistiği araştırmalarının kurucusu. 1933-1965 yılları arasında İbrani Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Araplarla anlaşmadan yana tavır koydu. Hannah Arendt'in dostu. İleri yıllarda Jaspers ile tanıştı.

Schwan, Alexander (1931-1989): Siyaset bilimci. *Heidegger'in Düşüncesindeki Siyasal Felsefe* başlıklı teziyle Freiburg'da doktorasını tamamladı. 1966'da Berlin Hür Üniversitesi'nde siyasal teoriler profesörü oldu.

Siewerth, Gustav (1903-1963): Felsefeci. Freiburg'da Husserl ve Heidegger'in öğrencisi oldu. 1930'da doktora ve 1937'de doçentlik tezlerini Aquinolu Thomas üzerine yazdı. Savaştan sonra Aachen'daki Felsefe ve Pedagoji Yüksek Okulunda profesör oldu.

Sternberger, Dolf (1907-1989): 1927'de Karl Jaspers'in, 1929'da Martin Heidegger'in öğrencisi oldu. 1932'de Frankfurt am Main'da Paul Tillich'in öğrencisi olarak *Martin Heidegger'in Egzistansiyel Ontolojisi Üzerine Araştırmalar* başlıklı doktora tezini verdi. 1934-1943 yılları arasında *Frankfurter Zeitung* redaktörü olarak çalıştı. 1945'ten itibaren *Değişim* (*Wandlung*) dergisini çıkardı. Jaspers ve Arendt'in dostu.

Stifter, Adalbert (1805-1868): Avusturyalı yazar, ressam ve eğitimci. Viyana'da hukuk okudu. Avusturya'da çeşitli gazetelerin yayımlanmasında etkili oldu. En önemli eseri *Yazdan Sonra* (1857) isimli romanıdır.

Tellenbach, Gerd (1903-1999): 1926'da Freiburg'da tarih alanında doktorasını tamamladı. 1933'te Heidelberg'de doçent oldu. Giessen, Münster ve

Freiburg Üniversitelerinde Ortaçağ Tarihi alanında profesör olarak çalıştı. Freiburg Üniversitesi'nde bir dönem rektörlük yaptı.

Tillich, Paul (1886-1965): Teolog ve filozof. Marburg, Frankfurt, New York, Harvard ve Chicago Üniversitelerinde profesör olarak çalıştı. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Schelling'in Felsefi Gelişiminde Mistik ve Suçluluk Bilinci* (1912), *Kültür Teolojisinin İdesi Hakkında* (1919).

Varnhagen, Rahel (1771-1833): Yahudi-Alman yazar. Berlin'de yönettiği salon uzun süre romantiklerin ve Genç Almanya yazarlarının uğrak noktasıydı. Mektupları ve anıları romantik dönemin önemli belgeleri arasındadır. Hannah Arendt Varnhagen üzerine 1920'li yılların sonunda çalışmaya başladı ve kitabını 1958 yılında önce İngilizce (*Rahel Varnhagen. The Life of a Jewess*), sonra 1959'da Almanca (*Rahel Varnhagen. Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*) adlarıyla yayımladı.

Weber, Alfred (1868-1958): Sosyolog. 1904'ten itibaren Heidelberg'de profesör. 1933'te Nasyonal Sosyalist yönetimi protesto ederek üniversiteden ayrıldı. 1945'ten itibaren Heidelberg Üniversitesi'nin yeniden kurulması için çaba sarfetti. Kültür sosyolojisi, kültür tarihi ve siyaset alanlarında eserler verdi. Jaspers'in dostu.

Weber, Marianne (1870-1954): Max Weber'in eşi. 1898'den itibaren kadın örgütlenmelerinde önemli rol oynayan Weber, 1919-1923 yılları arasında Alman Kadın Dernekleri Birliği'nin ilk başkanıydı. 1926 yılında eşi Max Weber'le ilgili kitabı yayımlandı: *Max Weber: Bir Yaşam Öyküsü.*

Weber, Max (1864-1920): Tarihçi, iktisatçı ve sosyolog. Jaspers'i en çok etkileyen isimlerden biri. Eserlerinden bazıları: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1901), *Din Sosyolojisi* (1920/21), *İktisat ve Toplum* (1922).

Wiese, Benno von (1903-1987): Jaspers'in öğrencisi ve Hannah Arendt'in bir dönem arkadaşı. 1927 yılında Jaspers'in yönetiminde Friedrich Schlegel üzerine doktora tezini yazdı.

Windelband, Wilhelm (1848-1915): Felsefe tarihçisi ve Güneybatı Almanya Yeni-Kantçılık Okulu'nun temsilcisi. Eserlerinden bazıları: *Yakınçağ Felsefe Tarihi* (2 cilt, 1878-1880), *Felsefeye Giriş Olarak Konuşmalar ve Makaleler* (2 cilt, 1884).

Kaynakça

Arendt, Hannah, *Sechs Essays* [*Altı Deneme*], Lambert Schneider, Heidelberg, 1948.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism* [*Totalitarizmin Kaynakları*], Harcourt Brace, New York, 1951.

Arendt, Hannah, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft* [*Totalitarizmin Öğeleri ve Kaynakları*], Europaeische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1955.

Arendt, Hannah, "Was ist Autoritaet?" ["Otorite Nedir?", 1955/56], *Zwischen Vergangenheit und Zukunft, Übungen im politischen Denken I*, yay. haz. Ursula Ludz, Piper, Münih/Zürih, 1994, s. 159-200.

Arendt, Hannah, *Karl Jaspers, Wahrheit, Freiheit und Friede* ["Reden zur Verleihung des Friedenspreises des Deutschen Buchhandels" ("Jaspers'e Alman Yazarlar Birliği Tarafından Verilen Barış Ödülü Töreninde Arendt'in Yaptığı Övgü Konuşması"), 1958], Piper, Münih, 1958, s. 29-40.

Arendt, Hannah, *Rahel Varnhagen: Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik* [*Rahel Varnhagen: Romantik Dönemden Bir Alman Yahudi Kadının Yaşam Öyküsü*], Piper, Münih, 1959.

Arendt, Hannah, *Vita Activa oder vom taetigen Leben* [*Aktif Yaşam veya Eylemli Yaşam Hakkında*, 1960], Piper, Münih, 3. Basım, 1983.

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht von der Banalitaet des Bösen* [*Eichmann Kudüs'te: Kötülüğün Sıradanlığı Hakkında Rapor*, 1964], Piper, Münih/Berlin/Zürih, 13. Basım, 2016.

Arendt, Hannah, *Über die Revolution* [*Devrim Hakkında*, 1965], 2. Basım, 1974.

Arendt, Hannah, "Karl Jaspers zum fünfundachtzigsten Geburtstag" ["Seksen Beşinci Doğum Gününde Karl Jaspers İçin", 1968], *Erinnerungen an Karl Jaspers*, yay. haz. Klaus Piper ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1974, s. 311-5.

Arendt, Hannah, "Martin Heidegger ist achtzig Jahre alt" ["Martin Heidegger Seksen Yaşında, 1969], *Hannah Arendt/Martin Heidegger, Briefe*

1925-1975, yay. haz. Ursula Ludz, Klostermann, Frankfurt am Main, 4. Basım, 2013, s. 179-92 ve 330-2.

Arendt, Hannah, *Macht und Gewalt* [*Güç ve Şiddet*, 1970], Piper, Münih, 4. Basım, 1981.

Arendt, Hannah, *Wahrheit und Lüge in der Politik. Zwei Essays* [*Siyasette Doğruluk ve Yalan: İki Deneme*, 1972], Piper, Münih, 2013.

Arendt, Hannah, *Die verborgene Tradition. Acht Essays* [*Gizli Gelenek: Sekiz Deneme*], Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1976.

Arendt, Hannah, *Vom Leben des Geistes. Das Denken. Das Wollen* [*Zihnin Yaşamı Hakkında. Düşünme. İsteme*, 1979], İngilizceden Almancaya çev. Hermann Vetter, yay. haz. Mary McCarthy, 7. Basım, 2014.

Arendt, Hannah, *Menschen in finsteren Zeiten* [*Karanlık Zamanlardaki İnsanlar*, 1989], yay. haz. Ursula Ludz, Piper, Münih, 3. Basım, 2014.

Arendt, Hannah, *Was ist Politik?* [*Siyaset Nedir?*, 1993], Piper, Münih/Berlin/Zürih, 5. Basım, 2015.

Arendt, Hannah, *Zwischen Vergangenheit und Zukunft. Übungen im politischen Denken I* [*Geçmiş ile Gelecek Arasında: Siyasal Düşünce Alıştırmaları I*, 1994], Piper, Münih/Zürih, 2. Basım, 2013.

Arendt, Hannah, *In der Gegenwart: Übungen im politischen Denken II* [*Şimdiki Zamanda: Siyasal Düşünce Alıştırmaları II*, 2000], Piper, Münih/Zürih, 2. Basım, 2012.

Arendt, Hannah, *Denken ohne Gelaender. Texte und Briefe* [*Korkuluksuz Düşünmek: Metinler ve Mektuplar*, 2006], Piper, Münih/Zürih, 7. Basım, 2014.

Arendt, Hannah, *Denktagebuch 1950-1973*, 2 Baende [*Düşünme Güncesi 1950-1973*, 2 Cilt], yay. haz. Ursula Ludz ve Ingeborg Nordmann, Piper, Münih/Berlin/Zürih, 2016.

Arendt, Hannah, "Martin Heidegger'in Sekseninci Doğum Günü Vesilesiyle", çev. Çetin Balanuye, *Heidegger*, yay. haz. Özgür Aktok ve Metin Bal, Doğu Batı Yay., Ankara, 2010, s. 117-30.

Arendt, Hannah/Blücher, Heinrich, *Briefe 1936-1968*, yay. haz. Lotte Köhler, Piper, Münih/Zürih, 1996.

Arendt, Hannah/Heidegger, Martin, *Briefe 1925-1975* [1998], yay. haz. Ursula Ludz, Klostermann, Frankfurt am Main, 4. Basım, 2013.

Arendt, Hannah/Jaspers, Karl, *Briefwechsel 1926-1969*, yay. haz. Lotte Köhler ve Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1985.

Arendt, Hannah/McCarthy, Mary, *Im Vertrauen. Briefwechsel 1949-1975*, yay. haz. Carol Brightman, İngilizceden Almancaya çev. Ursula Ludz ve Hans Moll, Piper, Münih/Zürih, 1995.

Arendt, Hannah/Scholem, Gershom, *Der Briefwechsel*, yay. haz. Marie Luise Knott, Suhrkamp, Berlin, 2010.

Aschheim, Steven E., "Hannah Arendt and Karl Jaspers: Friendship, Catastrophe and the Possibilities of German-Jewish Dialogue", *Culture and Catastrope. German and Jewish Confrontations with National Socialism and Other Crises*, yay. haz. Steven E. Aschheim, Macmillan, Londra, 1996, s. 97-114.

Babich, Babette, "Jaspers, Heidegger and Arendt on Politics, Science and Communication", *An International Journal in Philosophy, Religion, Politics, and the Arts*, Cilt 4, Sayı 1, 2009, s. 1-19.

Bakan, Mildred, "Arendt and Heidegger. The Episodic Intertwining of Life and Work", *Philosophy and Social Criticism*, Cilt 12, Sayı 1, 1987, s. 71-98.

Barash, Jeffrey A., "Die Auslegung der 'öffentlichen Welt' als politisches Problem. Zu Hannah Arendts Heidegger-Deutung", *Zur philosophischen Aktualitaet Heideggers*, yay. haz. Dietrich Pappenfuss ve Otto Pöggeler, Klostermann, Frankfurt am Main, 1990, Cilt 2, s. 112-27.

Barash, Jeffrey A., "Martin Heidegger, Hannah Arendt ve Anımsamanın Politikası", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu Öge, Önay Sözer, Fiona Tomkinson, çev. Sanem Y. Öge, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2002, s. 49-80.

Baruzzi, Arno, *Philosophieren mit Jaspers und Heidegger*, Ergon, Würzburg, 1999.

Belardinelli, Sergio, "Martin Heideggers und Hannah Arendts Begriff von 'Welt' und 'Praxis'", *Zur philosophischen Aktualitaet Heideggers*, yay. haz. Dietrich Pappenfuss ve Otto Pöggeler, Klostermann, Frankfurt am Main, Cilt 2, s. 128-41.

Benhabib, Seyla, *Hannah Arendt. Die melancholische Denkerin der Moderne*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006.

Berktay, Fatmagül, "Hannah Arendt. Bir İnci Avcısı", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu Öge, Önay Sözer, Fiona Tomkinson, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002, s. 255-71.

Berktay, Fatmagül, *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yay., İstanbul, 2012.

Biemel, Walter, *Heidegger*, Rowohlt, Hamburg, 3. Basım, 1976.

Biemel, Walter, "Bemerkungen zum Briefwechsel Heidegger-Jaspers", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 163-9.

Canovan, Margaret, "Verstehen oder Missverstehen. Hannah Arendt, Totalitarismus und Politik", *Hannah Arendt nach dem Totalitarismus*, yay. haz. Daniel Ganzfried ve Sebastian Hefti, Europaeische, Hamburg, 1997, s. 54-67.

Coşkun, Berrak, *Hannah Arendt'te "Radikal Kötülük" Problemi*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2013.

Csef, Herbert ve Donner, Edeltraud, "Gefühl und Vernunft im Konflikt: Zum Beziehungsgefüge der Existenzialphilosophen Karl Jaspers, Hannah Arendt und Martin Heidegger", *Internationale Zeitschrift für Philosophie und Psychosomatik*, Sayı 1, 2018, s. 1-15.

Çotuksöken, Betül, Uygur, Gülriz, Şimga, Hülya (yay. haz.), *İoanna Kuçuradi: Çağın Olayları Arasında*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Demirhan, Ahmet (yay. haz.), *Heidegger ve Nazizm*, Vadi Yay., Ankara, 2002.

Denker, Alfred ve Zaborowski, Holger (yay.haz.), *Heidegger Jahrbuch 4, Heidegger und der Nationalsozialismus. Dokumente*, Karl Alber, Freiburg/ Münih, 2009.

Denker, Alfred ve Zaborowski, Holger (yay. haz.), *Heidegger Jahrbuch 5, Heidegger und der Nationalsozialismus. Interpretationen*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2009.

Ehrlich, Leonard H., "Being and Truth. Heidegger vis-a-vis Jaspers", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H.Ehrlich, Königshausen & Neumann, 1993, s. 121-38.

Ehrlich, Leonard.H., "Heideggers Seinsdenken aus der Sicht von Arendt und Jaspers", *Karl Jaspers' Philosophie: Gegenwaertigkeit und Zukunft*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H.Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 2003, s. 107-14.

Ehrlich, Leonard H., Wisser, Richard (yay. haz.), *Karl Jaspers Today. Philosophy at the Threshold of the Future*, University Press, Boston/Londra, 1988.

Engelhardt, Dietrich von, Gerigk, Horst Jürgen (yay. haz.), *Karl Jaspers im Schnittpunkt von Zeitgeschichte, Psychopathologie, Literatur und Film*, Mattes, Heidelberg, 2009.

Erdem, H. Haluk, *Karl Jaspers Felsefesine Giriş*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.

Ettinger, Elzbieta, *Hannah Arendt und Martin Heidegger. Eine Geschichte*, Piper, Münih/Zürih, 1995.

Farias, Victor, *Heidegger und der Nationalsozialismus*, Fransızcadan Almancaya çev. Klaus Laermann, Fischer, Frankfurt am Main, 1987.

Faye, Emmanuel, *Heidegger. Die Einführung des Nationalsozialismus in die Philosophie*, Fransızcadan Almancaya çev. Tim Trzaskalik, Matthes & Seitz, Berlin, 2009.

Faye, Emmanuel, "Der Nationalsozialismus in der Philosophie: Sein, Geschichtlichkeit, Technik und Vernichtung in Heideggers Werk", *Philosophie im Nationalsozialismus*, yay. haz. Hans Jörg Sandkühler, Felix Meiner, Hamburg, 2009, s. 133-56.

Faye, Emmanuel, "Kategorien oder Existenzialien. Von der Metaphysik zur Metapolitik", Fransızcadan Almancaya çev. Leonore Bazinek ve Ronald Vouillié, *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische*

Debatte, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Berlin, 2016, s. 100-21.

Frigo, Gian F., "Jaspers-Heidegger: Eine philosophisch-pathologische Beziehung?", *Karl Jaspers im Schnittpunkt von Zeitgeschichte, Psychopathologie, Literatur und Film*, yay. haz. Dietrich von Engelhardt ve Horst Jürgen Gerigk, Mattes, Heidelberg, 2009, s. 375-90.

Fuica, Arturo M., *Die politische Theorie Hannah Arendts. Methode, Politik, Leben*, Dr. Kovac, Hamburg, 2017.

Gander, Hans-Helmuth ve Striet, Magnus (yay. haz.), *Heideggers Weg in die Moderne. Eine Verortung der "Schwarzen Hefte"*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2017.

Gatta, Giunia, "Empathy, Situations and an Enlarged Mentality: Iterations between Jaspers and Arendt", *EUI Working Paper*, Floransa, Sayı 18, 2011, s. 1-13.

Grunenberg, Antonia, *Hannah Arendt und Martin Heidegger. Geschichte einer Liebe*, Piper, Münih/Zürih, 2. Basım, 2006.

Grunenberg, Antonia, "Arendt, Heidegger, Jaspers: Thinking Through the Breach in Tradition", *Social Research*, Cilt 74, Sayı 4, 2007, s. 1003-28.

Grunenberg, Antonia, "König im Reich des Denkens-oder Fürst der Finsternis? Wie Hannah Arendt das Denken Martin Heideggers auseinandernahm", *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016.

Heidegger, Arnulf, "Zur Lage der Gesamtausgabe", *Neunzig Jahre "Sein und Zeit". Die fundamental-ontologische Frage nach dem Sinn von Sein*, yay. haz. Harald Seubert, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2019, s. 302-5.

Heidegger, Gertrud(yay. haz.), *"Mein liebes Seelchen!" Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride 1925-1970*, Deutsche Verlagsanstalt, Münih, 2005.

Heidegger, Martin, "Anmerkungen zu Karl Jaspers' 'Psychologie der Weltanschauungen'" ("Karl Jaspers'in 'Dünya Görüşlerinin Psikolojisi'ne Notlar") [1919], *Karl Jaspers in der Diskussion*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1973, s. 35-69.

Heidegger, Martin, *Der Anfang der abendlaendischen Philosophie. Auslegung des Anaximander und Parmenides. Sommersemester 1932* (*Batı Felsefesinin Başlangıcı: Anaksimandros ve Parmenides'in Yorumlanması. Bahar Dönemi 1932*), Gesamtausgabe (GA) 35, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2012.

Heidegger, Martin, *Selbstbehauptung der deutschen Universitaet* (*Alman Üniversitesinin Kendini Hâkim Kılması*) [1933], yay. haz. Hermann Heidegger, GA 16, s. 107-17.

Heidegger, Martin, *Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit 1809. Sommersemester 1936* (*Schelling: İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine 1809.*

Bahar Dönemi 1936), GA 42, yay. haz. Ingeborg Schüssler, Klostermann, Frankfurt am Main, 1988.

Heidegger, Martin, *Nietzsche: Der Wille zur Macht als Kunst. Wintersemester 1936/37* (*Nietzsche: Sanat Olarak Güç İstenci. Güz Dönemi 1936/37*), GA 43, yay. haz. Bernd Heimbüchel, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985.

Heidegger, Martin, *Beitraege zur Philosophie (Vom Ereignis)* (*Felsefeye Katkılar: Olagelme Hakkında*) [1936-1938], GA 65, yay. haz. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 3. Basım, 2003.

Heidegger, Martin, *Besinnung* (*Tefekkür*) [1938/39], GA 66, yay. haz. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997.

Heidegger, Martin, *Metaphysik und Nihilismus. 1. Die Überwindung der Metaphysik* (*Metafizik ve Nihilizm: 1. Metafiziğin Aşılması*) [1938/39], GA 67, yay. haz. H.-J. Friedrich, Klostermann, Frankfurt am Main, 1999.

Heidegger, Martin, *Nietzsches Lehre vom Willen zur Macht als Erkenntnis. Sommersemester 1939* (*Nietzsche'nin Güç İstenci Olarak Bilgi Öğretisi. Bahar Dönemi 1939*), GA 47, yay. haz. E. Hanser, Klostermann, Frankfurt am Main, 1989.

Heidegger, Martin, *Überlegungen II-VI. Schwarze Hefte 1931-1938* (*Düşünceler II-VI: Kara Defterler 1931-1938*), GA 94, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.

Heidegger, Martin, *Überlegungen VII-XI. Schwarze Hefte 1938/39* (*Düşünceler VII-XI: Kara Defterler 1938/39*), GA 95, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.

Heidegger, Martin, *Überlegungen XII-XV. Schwarze Hefte 1939-1941* (*Düşünceler XII-XV: Kara Defterler 1939-1941*), GA 96, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.

Heidegger, Martin, *Die Geschichte des Seyns* (*Varlığın Tarihi*) [1938/40], GA 69, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2. Basım, 2012.

Heidegger, Martin, *Nietzsche: Der europaeische Nihilismus. II. Trimester 1940* (*Nietzsche: Avrupa Nihilizmi. II. Trimester 1940*), GA 48, yay. haz. Petra Jaeger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1986.

Heidegger, Martin, *Über den Anfang* (*Başlangıç Hakkında*) [1941], GA 70, yay. haz. Paola Ludovika-Coriando, Klostermann, Frankfurt am Main, 2005.

Heidegger, Martin, *Das Ereignis* (*Olagelme*) [1941/42], GA 71, yay. haz. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2009.

Heidegger, Martin, *Anmerkungen I-V. Schwarze Hefte 1942-1948* (*Notlar I-V: Kara Defterler 1942-1948*), GA 97, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2015.

Heidegger, Martin, "Brief über den Humanismus" ("Hümanizm Üzerine") [1946], *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2. Basım, 1978,

311-60; Türkçeye çev. Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2. Basım, 2015.
Heidegger, Martin, "Aus der Erfahrung des Denkens" ("Düşünmenin Tecrübesinden") [1947], *Aus der Erfahrung des Denkens*, GA 13, yay. haz. Hermann Heidegger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1983, s. 75-86.
Heidegger, Martin, *Anmerkungen VI-IX. Schwarze Hefte 1948/49-1951* (*Notlar VI-IX: Kara Defterler 1948/49-1951*), GA 98, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2018.
Heidegger, Martin, *Vier Hefte I und II. Schwarze Hefte 1947-1950* (*Dört Defter I ve II: Kara Defterler 1947-1950*), GA 99, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2019.
Heidegger, Martin, *Holzwege* (*Orman Yolları*) [1950], Klostermann, Frankfurt am Main, 5. Basım, 1972.
Heidegger, Martin, *Vigiliae und Notturno. Schwarze Hefte 1952/53-1957* (*Vigiliae ve Notturno: Kara Defterler 1952/53-1957*), GA 100, yay. haz. Peter Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2020.
Heidegger, Martin, "Gelassenheit" ("Sükûnet") [1959], *Reden und andere Zeugnisse eines* Lebensweges, GA 16, yay. haz. Hermann Heidegger, Klostermann, Frankfurt am Main, 2000, s. 517-29.
Heidegger, Martin, *Nietzsche. Erster Band* (*Nietzsche: Birinci Cilt*) [1961], Neske, Pfullingen, 3. Basım, 1961.
Heidegger, Martin, "Ein Vorwort" ("Bir Önsöz") [1962], *Heidegger. Through Phenomenology to Thought*, yay. haz. William J. Richardson, Martinus Nijhoff, The Hague, 1963, s. VIII-XXIII.
Heidegger, Martin, "Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens" ("Felsefenin Sonu ve Düşünmenin Görevi") [1966], *Zur Sache des Denkens*, Niemeyer, Tübingen, 2. Basım, 1976, s. 61-80.
Heidegger, Martin, *Wegmarken* (*Yol İşaretleri*) [1967], Klostermann, Frankfurt am Main, 2. Basım, 1978.
Heidegger, Martin, *Zur Sache des Denkens* (*Düşünmenin Davası Hakkında*) [1969], Niemeyer, Tübingen, 2. Basım, 1976.
Heidegger, Martin, *Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit (1809)* (*Schelling'in İnsan Özgürlüğünün Özü Üzerine Araştırma 1809*), yay. haz. Hildegard Feick, Niemeyer, Tübingen, 1971.
Heidegger, Martin, *Einführung in die Metaphysik* (*Metafiziğe Giriş*) [1953], Niemeyer, Tübingen, 4. Basım, 1976.
Heidegger, Martin, *Gedachtes* (*Düşünülen*), GA 81, yay. haz. Paola Ludovika-Coriando, Klostermann, Frankfurt am Main, 2007.
Heidegger, Martin, *Dem Andenken Martin Heideggers. Zum 26. Mai 1976*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1977.
Heidegger, Martin/Blochmann, Elisabeth, *Briefwechsel 1918-1969*, yay. haz. Joachim W. Storck, Deutsche Schillergesellschaft, Marbach, 2. Basım, 1990.

Heidegger, Martin/Bultmann, Rudolf, *Briefwechsel 1925-1975*, yay. haz. Andreas Grossmann ve Christof Landmesser, Klostermann, Frankfurt am Main, 2009.

Heidegger, Martin/Jaspers, Karl, *Briefwechsel 1920-1963*, yay. haz. Walter Biemel ve Hans Saner, Klostermann, Frankfurt am Main, Piper, Münih/Zürih, 1990.

Heidegger, Martin/Löwith, Karl, *Briefwechsel 1919-1973*, yay. haz. Alfred Denker, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2017.

Heidegger, Martin/Rickert, Heinrich, *Briefe 1912-1933*, yay. haz. Alfred Denker, Klostermann, Frankfurt am Main, 2002.

Heinemann, Fritz, *Neue Wege der Philosophie. Geist-Leben-Existenz. Eine Einführung in die Philosophie der Gegenwart*, Quelle & Meyer, Leipzig, 1929.

Heinz, Marion, "Seinsgeschichte und Metapolitik", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Berlin, 2016, s. 122-43.

Heinz, Marion ve Kellerer, Sidonie (yay. haz.), *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, Suhrkamp, Berlin, 2016.

Held, Klaus, "Heidegger und das 'Politische'", *Heidegger und der Antisemitismus*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 257-68.

Held, Klaus, *Marbach-Bericht über eine neue Sichtung des Heidegger-Nachlasses*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2019.

Hinchman, Jewis P. ve Hinchman, Sandra K., "Existentialism Politicised: Arendt's Debt to Jaspers", *The Review of Politics*, Cilt 53, Sayı 3, 1991, s. 435-68.

Homolka, Walter ve Heidegger, Arnulf (yay. haz.), *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit*, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016.

Hügli, Anton, Kaegi, Dominic ve Wiehl, Reiner (yay. haz.), *Einsamkeit-Kommunikation-Öffentlichkeit*, Schwabe, Basel, 2004, s. 51-70.

Jaspers, Karl, *Allgemeine Psychopathologie* (*Genel Psikopatoloji*) [1913], Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 9. Basım, 1973.

Jaspers, Karl, *Psychologie der Weltanschauungen* (*Dünya Görüşlerinin Psikolojisi*) [1919], Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 6. Basım, 1971.

Jaspers, Karl, *Strindberg und van Gogh. Versuch einer pathographischen Analyse* (*Strindberg ve van Gogh: Patografik Bir Analiz Denemesi*) [1922], Piper, Münih, 1977.

Jaspers, Karl, "Die Idee der Universitaet" ("Üniversite İdesi") [1923], *Gesamtausgabe. Schriften zur Universitaetsidee*, yay. haz. Oliver Immel, Schwabe, Basel, 2016, s. 1-68.

Jaspers, Karl, *Die geistige Situation der Zeit (1931)* (*Zamanın Manevi Durumu 1931*) [1931], Walter de Gruyter, Berlin, 7. Basım, 1971.

Jaspers, Karl, *Philosophie, Band I: Philosophische Weltorientierung* (*Felsefe, Cilt I: Felsefi Dünya Yönelimi*) [1932], Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973.

Jaspers, Karl, *Philosophie, Band II: Existenzerhellung* (*Felsefe, Cilt II: Varoluş Aydınlanması*) [1932], Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973.

Jaspers, Karl, *Philosophie, Band III: Metaphysik* (*Felsefe, Cilt III: Metafizik*) [1932], Springer, Berlin/Heidelberg/New York, 4. Basım, 1973.

Jaspers, Karl, "Thesen zur Frage der Hochschulerneuerung" ("Yüksek Okulların Yenilenmesi Hakkında Tezler") [1933], *Jahrbuch der österreichischen Karl-Jaspers-Gesellschaft*, Sayı 2, 1989, s. 5-28.

Jaspers, Karl, *Vernunft und Existenz. Fünf Vorlesungen* (*Akıl ve Varoluş: Beş Ders*) [1935], Piper, Münih, 1973.

Jaspers, Karl, "Das radikal Böse bei Kant" ("Kant'ta Radikal Kötülük") [1935], *Rechenschaft und Ausblick* (*Hesaplaşma ve Perspektif*), Piper, Münih, 1951, s. 90-114.

Jaspers, Karl, *Nietzsche. Einführung in das Verstaendnis seines Philosophierens* (*Nietzsche: Felsefi Düşüncesini Anlamaya Giriş*) [1936], Walter de Gruyter, Berlin/New York, 4. Basım, 1974.

Jaspers, Karl, *Existenzphilosophie. Drei Vorlesungen* (*Varoluş Felsefesi: Üç Ders*) [1938], Walter de Gruyter, Berlin/New York, 4. Basım, 1974.

Jaspers, Karl, "Über meine Philosophie" ("Felsefem Hakkında") [1941], *Rechenschaft und Ausblick* (*Hesaplaşma ve Perspektif*), Piper, Münih, 1951, s. 333-65.

Jaspers, Karl, *Die Schuldfrage* (*Suçluluk Sorunu*) [1946], Artemis, Zürih, 2. Basım, 1946.

Jaspers, Karl, *Von der Wahrheit* (*Hakikat Hakkında*) [1947], Piper, Münih, 2. Basım, 1958.

Jaspers, Karl, *Der Philosophische Glaube* (*Felsefi İnanç*) [1948], Piper, 6. Basım, 1974.

Jaspers, Karl, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (*Tarihin Kaynağı ve Hedefi Hakkında*), Piper, Münih, 1949.

Jaspers, Karl, *Einführung in die Philosophie* (*Felsefeye Giriş*) [1950], Piper, Münih, 18. Basım, 1977.

Jaspers, Karl, *Vernunft und Widervernunft in unserer Zeit* (*Zamanımızda Akıl ve Karşı-Akıl*), Piper, Münih, 1950.

Jaspers, Karl, *Geleitwort zu Hannah Arendts 'Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft'* (*Arendt'in 'Totalitarizmin Öğeleri ve Kaynakları' Adlı Eserine Başlangıç Yazısı*), Europaeische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1955.

Jaspers, Karl, *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen* (*Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği*), Piper, Münih, 1958.

Jaspers, Karl, *Philosophische Autobiographie* (*Felsefi Otobiyografi*) [1957], Piper, Münih, 1977.

Jaspers, Karl, *Freiheit und Wiedervereinigung. Über Aufgaben deutscher Politik* (*Özgürlük ve Yeniden Birleşme: Alman Siyasetinin Ödevleri Hakkında*), Piper, Münih, 1960.

Jaspers, Karl, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung* (*Vahiy Açısından Felsefi İnanç*) [1962], Piper, Münih, 2. Basım, 1963.

Jaspers, Karl, *Kleine Schule des philosophischen Denkens* (*Felsefi Düşünmenin Küçük Okulu*) [1965], Piper, Münih, 6. Basım, 1977.

Jaspers, Karl, *Wohin treibt die Bundesrepublik?* (*Almanya Nereye Gidiyor?*) [1965], Piper, Münih, 7. Basım, 1967.

Jaspers, Karl, *Antwort zur Kritik meiner Schrift Wohin treibt die Bundesrepublik?* (*Almanya Nereye Gidiyor Yazıma Yapılan Eleştiriye Yanıt*), Piper, Münih, 1967.

Jaspers, Karl, *Schicksal und Wille. Autobiographische Schriften* (*Talih ve İrade: Otobiyografik Yazılar*), yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1967.

Jaspers, Karl, *Provokationen* (*Kışkırtmalar*), yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1969.

Jaspers, Karl, *Chiffren der Transzendenz* (*Transendensin Şifreleri*) [1970], Piper, Münih, 3. Basım, 1977.

Jaspers, Karl, *Notizen zu Martin Heidegger* (*Martin Heidegger Notları*), yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih/Zürih, 1978.

Jaspers, Karl, *Nachlass zur Philosophischen Logik. Kategorienlehre* (*Felsefi Mantığın Yayımlanmamış Kısmı: Kategoriler Öğretisi*), yay. haz. Hans Saner ve Marc Haenggi, Piper, Münih/Zürih, 1991.

Jaspers, Karl, *Korrespondenzen. Philosophie* (*Yazışmalar: Felsefe*), yay. haz. Dominic Kaegi ve Reiner Wiehl, Wallstein, Göttingen, 2016.

Kemper, Peter, *Martin Heidegger-Faszination und Erschrecken. Die politische Dimension einer Philosophie*, Campus, Frankfurt am Main/New York, 1990.

Kisiel, Theodore, "Heidegger's Gesamtausgabe. An International Scandal of Scholarship", *Philosophy Today*, Spring 1995, s. 3-14.

Lambrecht, Lars, "Vom 'Geist unbefangener Menschlichkeit'. Hannah Arendt und Karl Jaspers als Beispiele kritischer Haltung in der Zeit des Nationalsozialismus", *Philosophie im Nationalsozialismus*, yay. haz. Hans Jörg Sandkühler, Felix Meiner, Hamburg, 2009, s. 297-322.

Lasky, Melvin J., "Karl Jaspers und Deutschland nach dem Krieg. Vier Briefe 1945/48", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 2, 2015, s. 91-100.

Löwenstein, Julius I., "Das Bleibende von Jaspers und Heidegger", *Karl Jaspers Today: Philosophy at the Threshold of the Future*, yay. haz. Leonard H. Ehrlich ve Richard Wisser, University Press, Boston/Londra, 1988, s. 317-40.

Maier-Katkin, Daniel ve Maier-Katkin, Birgit, "Love and Reconciliation: The Case of Hannah Arendt and Martin Heidegger", *Harvard Review*, Sayı 32, 2007, s. 34-48.

Margreiter, Reinhard ve Leidlmaier, Karl (yay. haz.), *Heidegger. Technik-Ethik-Politik*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1991.

Marten, Rainer, "Martin Heidegger-Zur Einheit seines Denkens", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte" Eine philosophisch-politische Debatte*, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Berlin, 2016.

Martin, Bernd, *Martin Heidegger und das 'Dritte Reich'*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989.

Mehring, Reinhard, *Heideggers "grosse Politik"*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2015.

Mehring, Reinhard, "Postmortales Suizid. Zur Selbstdemontage des Autors der Gesamtausgabe", *Heidegger und der Antisemitismus. Positionen im Widerstreit*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 289-99.

Mehring, Reinhard, "Die politische Abteilung der Gesamtausgabe. Zum Geltungsanspruch der Schwarzen Hefte", *Martin Heideggers "Schwarze Hefte". Eine philosophisch-politische Debatte*, yay. haz. Marion Heinz ve Sidonie Kellerer, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2016, s. 291-309.

Mercier, André, "Some Thoughts on Jaspers and Heidegger. Their Distance and Relationship", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 109-12.

Morat, Daniel, *Von der Tat zur Gelassenheit. Konservatives Denken bei Martin Heidegger, Ernst Jünger und Friedrich Georg Jünger 1920-1960*, Wallstein, Göttingen, 2. Basım, 2008.

Nietzsche, Friedrich, "Die fröhliche Wissenschaft", *Werke in drei Baenden*, yay. haz. Karl Schlechta, Hanser, Cilt 2, Münih, 7. Basım, 1973, s. 7-274.

Nietzsche, Friedrich, "Ecce Homo. Warum ich so weise bin", *Werke in drei Baenden*, yay. haz. Karl Schlechta, Hanser, Cilt 2, Münih, 7. Basım, 1973, s. 1063-160.

Nixon, Jon, "Hannah Arendt and Karl Jaspers: The Time of Friendship", *Journal of Educational Administration and History*, Cilt 48, Sayı 2, 2016, s. 160-72.

O'Connor, Cara, "Arendt, Jaspers and the Politicised Physisicts", *Constellations. An International Journal of Critical and Democratic Theory*, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 102-20.

Ott, Hugo, "Martin Heidegger. Ein schwieriges Verhaeltnis zur Politik", *Heidegger. Technik-Ethik-Politik*, yay. haz. Reinhard Margreiter ve Karl Leidlmaier, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1991, s. 215-28.

Öge, Sanem Y., Sözer, Önay, Tomkinson, Fiona (yay. haz.) *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002.

Örnek, Yusuf, *Karl Jaspers. Philosophie der Freiheit*, Karl Alber, Freiburg, 1984.

Örnek, Yusuf, "Karl Jaspers ve Martin Heidegger: Felsefi Dialogda Başarısızlık", *İoanna Kuçuradi: Çağın Olayları Arasında*, yay. haz. B. Çotuksöken, G. Uygur, H. Şimga, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 361-70.

Örnek, Yusuf, "Karl Jaspers und Hannah Arendt. Geschichte einer Freundschaft", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 3, 2016, s. 46-61.

Örnek, Yusuf, "Martin Heidegger: Varlığın Anlamı Sorusunun Evreleri", *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1-2, 2017, s. 275-98.

Örnek, Yusuf, "Karl Jaspers in den Schwarzen Heften Martin Heideggers", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 3, 2018, s. 63-77.

Örnek, Yusuf, "Martin Heidegger'in Kara Defterlerindeki 'Antisemitizm'", *Baykuş: Felsefe Yazıları*, Say Yay., İstanbul (yayımlanacak).

Pappenfuss, Dietrich ve Pöggeler, Otto (yay. haz.), *Zur philosophischen Aktualitaet Heideggers*, Cilt 2, Klostermann, Frankfurt am Main, 1990.

Piper, Klaus ve Saner, Hans, *Erinnerungen an Karl Jaspers*, Piper, Münih/Zürih, 1974.

Pöggeler, Otto, *Philosophie und Politik bei Heidegger*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2. Basım, 1974.

Rickert, Heinrich, "Pychologie der Weltanschauungen und Philosophie der Werte", *Karl Jaspers in der Diskussion*, yay. haz. Hans Saner, Piper, Münih, 1973, s. 35-69.

Roesner, Martina, "Von Jerusalem nach Athen und zurück. Das Verhaeltnis von Offenbarungsglauben und Vernunftdenken bei Martin Heidegger und Karl Jaspers", *Offener Horizont. Jahrbuch der Karl Jaspers-Gesellschaft*, yay. haz. Matthias Bormuth, Cilt 3, Wallstein, Göttingen, 2016, s. 73-88.

Salzberger, Florian, *'Kein Mensch hat das Recht zu gehorchen'. Hannah Arendts Philosophie des Umgangs im Anschluss an die Narrativitaetskonzeption ihres Spaetwerks*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2016.

Sandkühler, Hans Jörg (yay. haz.), *Philosophie im Nationalsozialismus*, Felix Meiner, Hamburg, 2009.

Saner, Hans (yay. haz.), *Karl Jaspers in der Diskussion*, Piper, Münih, 1973.

Saner, Hans, "Aspekte der Heidegger-Kritik von Karl Jaspers", *Martin Heidegger-Unterwegs im Denken. Symposion im 10. Todesjahr*, yay. haz. Richard Wisser, Freiburg/Münih, 1987, s. 239-58.

Saner, Hans, "'Theses' on the Question of University Rejuvenation (1933). A Critical Comparison with Heidegger's 'Rectorial Address'", *Karl Jaspers.*

Philosoph unter Philosophen, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 139-52.

Saner, Hans, "Denkbilder im Spannungsfeld von Einsamkeit und Kommunikation. Zu den Metaphern des Philosophierens bei Karl Jaspers, Hannah Arendt und Martin Heidegger", *Einsamkeit-Kommunikation-Öffentlichkeit*, yay. haz. Anton Hügli, Dominic Kaegi ve Reiner Wiehl, Schwabe, Basel, 2004, s. 51-70.

Schaap, Andrew, "Guilty Subjects and Political Responsibility: Arendt, Jaspers and the Resonance of the 'German Question' in Politics and Reconciliation, *Political Studies*, Cilt 49, Sayı 4, 2001, s. 749-66.

Schilpp, Paul A., *The Philosophy of Karl Jaspers. Library of Living Philosophers*, Tudor, New York, 1957.

Scholem, Gershom, *Der Briefwechsel*, Suhrkamp, Berlin, 2010.

Schmitz, Hermann, "Heidegger und der Nationalsozialismus", *Heidegger und der Antisemitismus*, yay. haz. Walter Homolka ve Arnulf Heidegger, Herder, Freiburg/Basel/Viyana, 2016, s. 326-41.

Schrag, Oswald O., "Jaspers and Heidegger. Hermeneutics of Religion", *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, yay. haz. Richard Wisser ve Leonard H. Ehrlich, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993, s. 113-20.

Schües, Christina, "Doğumluluğun Anlamı", *Metafizik ve Politika: Martin Heidegger, Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu Öge, Önay Sözer, Fiona Tomkinson, çev. Uluğ R. Sungur, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 2002, s. 181-223.

Schwan, Alexander, *Politische Philosophie im Denken Heideggers*, Westdeutscher, Opladen, 1965.

Seubert, Harald (yay. haz.), *Neunzig Jahre "Sein und Zeit". Die fundamental-ontologische Frage nach dem Sinn von Sein*, Karl Alber, Freiburg/Münih, 2019.

Sontheimer, Kurt, *Hannah Arendt. Der Weg einer grossen Denkerin*, Piper, Münih/Zürih, 5. Basım, 2013.

Sun, Lei, *Handeln, Urteilskraft und die republikanische Politik. Überlegungen zu Hannah Arendt's kommunikativer politischer Philosophie*, Dr. Kovac, Hamburg, 2010.

Stangneth, Bettina, *Böses Denken*, Rowohlt, Hamburg, 2016.

Taminiaux, Jacques, "Arendt'in Heidegger'in Politik Görüşüne Yönelik Yapısökümü", çev. Süheyla Korkmaz, *Doğumunun 100. Yılında Hannah Arendt*, yay. haz. Sanem Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2019, s. 17-55.

Thomae, Dieter, "Hannah Arendt. Liebe zur Welt", *Hannah Arendt-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*, yay. haz. Dieter Thomae, Metzler, Stuttgart/Weimar, 2. Basım, 2013, s. 413-7.

Thomae, Dieter (yay. haz.), *Hannah Arendt-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*, Metzler, Stuttgart/Weimar, 2. Basım, 2013.

Thomson, Iain, "Thinking Love: Heidegger and Arendt", *Continental Philosophical Review*, Cilt 50, Sayı 4, 2017, s. 453-78.

Tömmel, Tatjana Noemi, *Wille und Passion. Der Liebesbegriff bei Heidegger und Arendt*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2013.

Trawny, Peter, *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.

Trawny, Peter, "Antisemitismus und Geschichte. Zur Funktion des 'Weltjudentums' in Heideggers 'Geschichte des Seins'", *Heideggers Weg in die Moderne. Eine Verortung der "Schwarzen Hefte"*, yay. haz. Hans-Helmuth Gander ve Magnus Striet, Klostermann, Frankfurt am Main, 2017, s. 49-70.

Veauthier, Frank W., "Karl Jaspers-Martin Heidegger: Zur Ambivalenz der Existenzphilosophie", *Karl Jaspers zu Ehren. Symposium aus Anlass seines 100. Geburtstags*, yay. haz. Frank W. Veauthier, Carl Winter, Heidelberg, 1986, s. 35-68.

Veauthier, Frank W., *Karl Jaspers zu Ehren. Symposium aus Anlass seines 100. Geburtstags*, Carl Winter, Heidelberg, 1986.

Vietta, Silvio, *"Etwas rast um den Weltball...". Martin Heidegger: Ambivalente Existenz und Globalisierungskritik*, Wilhelm Fink, Paderborn, 2015.

Villa, Dana, "Arendt, Heidegger and the Tradition", *Social Research*, Cilt 74, Sayı 4, 2007, s. 983-1002.

Vollrath, Ernst, "Vom 'radikal Bösen' zu 'Banalitaet des Bösen'. Überlegungen zu einem Gedankengang von Hannah Arendt", *Hannah Arendt. Ihr Denken veraenderte die Welt*, yay. haz. Martin Wiebel, Piper, Münih, 4. Basım, 2013, s. 129-39.

Weidmann, Bernd, "'Liebender Kampf' und 'deutsche Universitaet'. Die gescheiterte Freundschaft zwischen Karl Jaspers und Martin Heidegger", *Prekaere Freundschaften*, yay. haz. Thomas Jung ve Stefan Müller-Doohm, Wilhelm Fink, Münih, 2011.

Wiebel, Martin (yay. haz.), *Hannah Arendt. Ihr Denken veraenderte die Welt*, Piper, Münih, 4. Basım, 2013.

Wiehl, Reiner ve Kaegi, Dominic (yay. haz.), *Karl Jaspers-Philosophie und Politik*, Carl Winter, Heidelberg, 1999.

Wisser, Richard (yay. haz.), *Martin Heidegger-Unterwegs im Denken. Symposion im 10. Todesjahr*, Freiburg/Münih, 1987.

Wisser, Richard, "Aneignung und Unterscheidung. Existenzphilosophie im Kampf um die Existenz der Philosophie (Karl Jaspers und Martin Heidegger)", *Philosophy Today. Philosophy at the Threshold of the Future*, yay. haz. Leonard H. Ehrlich ve Richard Wisser, University Press, Boston/Londra, 1988, s. 341-61.

Wisser, Richard ve Ehrlich, Leonard H. (yay. haz.) *Karl Jaspers. Philosoph unter Philosophen*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1993.

Wisser, Richard, *Karl Jaspers: Philosophie in der Bewaehrung. Vortraege und Aufsaetze*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1995.

Wisser, Richard, "Zum Briefwechsel Martin Heidegger-Karl Jaspers: Jaspers' Vision einer 'kommunikativen Kritik'", *Karl Jaspers-Philosophie und Politik*, yay. haz. Reiner Wiehl ve Dominic Kaegi, Karl Winter, Heidelberg, 1999.

Wolin, Richard, *Heidegger'in Çocukları: Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas ve Herbert Marcuse*, çev. H. Arslan, Paradigma Yay., İstanbul, 2012.

Yazıcıoğlu, Sanem (yay. haz.), *Doğumunun 100. Yılında Hannah Arendt*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2019.

Young-Bruehl, Elisabeth, *Hannah Arendt: Dünya Aşkıyla*, çev. Ali Selman, İletişim Yay., İstanbul 2012.

Zaborowski, Holger, *"Eine Frage von Irre und Schuld?". Martin Heidegger und der Nationalsozialismus*, Fischer, Frankfurt am Main, 2010.

Zawisza, Rafael, "From Ordinary Exception to Exemplary Exclusion: Arendt-Jaspers Epistolary Exchange on Jewishness and Nationality", *The Power of the Norm: Fragile Rules and Significant Exceptions*, yay. haz. E. Betti ve K. Miller, IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, Viyana, 2016, Cilt 35, s. 1-12.

20. yüzyıl Alman felsefesinin iki büyük filozofu olan Martin Heidegger ve Karl Jaspers 1920 yılında tanıştıklarında, günün birinde aynı yüzyılda en azından kendileri kadar ünlü olacak bir siyaset filozofunun öğretmenliğini yapacaklarını nereden düşünebilirlerdi? O kişi Hannah Arendt idi ve önce Marburg'da Heidegger'in, sonra da Heidelberg'de Jaspers'in öğrencisi olacaktı. Nazi Almanyası'nın yarattığı acılar nedeniyle hocalarıyla olan ilişkisi bir dönem kesintiye uğrayan Arendt, savaştan sonra tüm maddi ve manevi sıkıntılara rağmen onlarla yeniden ilişki kurmuş ve her ikisine de olan bağına sadık kalmayı başarmıştı.

Elinizdeki bu kitap felsefeyle dolu üç hayatın mektuplardaki yansımalarını aktarıyor ve üç düşünürün birbirleriyle olan ilişkilerinin yanı sıra onların düşüncelerini karşılaştırarak bu filozoflar üzerine daha kapsamlı çalışmalar yapmaya teşvik ediyor.

9 786053 144571

KDV'den muaftır.